

Zemfira Səfərova

ŞUŞA - AZƏRBAYCANIN
MUSİQİ QALASIDIR

Şuşa

ZEMFİRA SƏFƏROVA

*Şuşanın
270 illiyinə həsr olunur*

ŞUŞA – AZƏRBAYCANIN
MUSİQİ QALASIDIR

Azərbaycan milli
kitabxanası

BAKİ – “ELM” – 2021

ÖN SÖZ

Redaktor: Ü.Talıbzadə, *sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Əməkdar mədəniyyət işçisi*

2020-ci ildə Azərbaycan musiqisinin beşiyi
Şuşanın 270 yaşı tamam oldu.

Rəyçi: A.Tağızadə, *sənətsünaslıq üzrə fəlsəfə doktoru, Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi, professor*

Zemfira Səfərova. “Şuşa – Azərbaycanın musiqi qalasıdır”

Bakı: “Elm”, 2021, – 220 s.

ISBN 978-9952-523-40-8

Akademik Zemfira Səfərovanın “Şuşa – Azərbaycanın musiqi qalasıdır” adlı kitabı Şuşanın 270 illiyinə həsr edilmişdir. Kitab iki hissədən ibarətdir. Onun birinci hissəsi XIX-XX əsrin görkəmli alimi, rəssamı və musiqişünası M.M.Nəvvab və onun musiqi haqqında önəmli risaləsi “Vüzühül-ərqam” haqqındadır. Kitabın 1989-cu ildəki nəşri kirillə verilmiş, indiki nəşri isə Azərbaycan dilində - latin qrafikasıyla təqdim olunmuşdur.

Kitabın ikinci hissəsi “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adlanan, böyük ustad-xanəndə şuşalı Cabbar Qaryağdıoğlunun həyat və yaradıcılığına həsr edilmişdir.

Əsərdə Qarabağ və onun Şuşa şəhərinin Azərbaycan musiqisinin beşiyi olması vurğulanır, hər iki ustadın şəhərin mədəni, musiqi inkişafında müstəsna rolu göstərilir. Bir çox musiqiçilərimizin, xanəndə və sazəndələrimizin, görkəmli bəstəkarlarımızın, şairlərimizin vətəni olan Qarabağın, Şuşanın mədəni həyatının ümumi mənzərəsinin təfsiri əsərin ön sözündə verilir.

655(07) – 2021

“Elm” nəşriyyatı, 2021

Şuşa haqlı olaraq Qafqazın konservatoriyası adlandırılmışdır. Bu konservatoriyanın parlaq nümayəndələri dünyanın bütün qitələrində Azərbaycan musiqisini ləyaqətlə təmsil edərək ona şöhrət gətirmişlər.

Xalq şairimiz Səməd Vurğun deyəndə ki, “Azərbaycanın bütün məşhur oxuyanları və çalanları Şuşada doğulmuşlar” təməmlə haqlı idi. Görkəmli rus şairi Sergey Yesenin isə yazırdı ki, “Kim oxuya bilmirsə, deməli o Şuşalı deyil”.¹

Xalq arasında belə deyim məşhurdur: “Şuşada doğulan körpələr “Segah” muğamında ağlar, “Şahnaz” muğamında isə güllərlər.”

Şuşa məşhur musiqiçilərimizdən – Mir Möhsün Nəvvabın, Xarrat Qulunun, Hacı Hüsünün, Sadıqcanın, Məşədi İsinin, Əbdülbağı Zülalovun (Bülbülcanın), Cabbar Qaryağdıoğlunun, Keçəcioğlu Məhəmmədin, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyevin, İslam Abdullayevin, Seyid Şuşınskinin, Bülbülün, Zülfü Adıgözəlovun, Xan Şuşınskinin, Məşədi Cəmil Əmirovun, Qurban Pirimovun, bəstəkarlarımızdan Üzeyir Hacıbəylinin, Zülfüqar Hacıbəyovun, Fikrət Əmirovun, Niyazinin, Əfrasiyab Bədəlbəylinin, Soltan Hacıbəyovun, Əşrəf Abbasovun. Süleyman Ələsgərovun, Vəlif Adıgözəlovun. müğənni Rəşid Behbudovun vətənidir. Bu, sözsüz ki, məşhur Şuşa musiqiçilərinin hələ tam siyahısı deyil.

Dünyada bir neçə şəhər var ki, musiqi onun hər daşına, qalasına, ab-havasına hopmuşdur. Belə şəhərlərdən Avstriyanın Vyana, İtaliyanın Neapol, Azərbaycanın da Qarabağının Şuşa şəhəridir.

Məlumdur ki, musiqimizin məbədi olan füsunkar Şuşa şəhərinin əsası 1750-ci ildə Qarabağın ilk xanı Pənah Əli xan Ca-

¹ Yesenin S. Seçilmiş əsərləri, Moskva, V c. 1961, s. 205.

vanşirin tərəfindən qoyulmuşdu. Əvvəllər bu şəhər öz banisinin adıyla “Pənahabad” adlanırdı.

Lakin sonralar şəhərin yaxınlığında yerləşən Şuşakəndin adıyla “Şuşa qalası” adlanmağa başlandı.

1982-ci il idi. Mən bizim ecazkar Şuşamızda alim, şair, rəssam və musiqişünas Mir Möhsün Nəvvab haqqında kitab yazırdım. Cıdır düzünün ətəyindəki gül-çiçəklərdən dərib elə orada dəfn olunan Mir Möhsün Nəvvabın məzarı üzərinə qoyurdum. Nəvvabın Cıdır düzündən görünən kahasını seyr edərək, onun musiqi məclislərində oxunan muğamları eşidirdim. Sanki Hacı Hüsniün, Məşədi İsinin, Cabbar Qaryağdıoğlunun, İslam Abdullayevin, Seyid Şuşinskinin, Xan Şuşinskinin və başqa muğam ustalarının ecazkar səslərini eşidirdim.

Hələ 1938-ci ildə Şərq musiqisinin məşhur tədqiqatçısı V.Vinoqradov yazırdı: “Şuşada musiqi çoxdur. Azərbaycanın hər hansı rayonundan daha çox xalq mahnılarını, rəqslərini, xanəndə və sazəndələrini burada eşitmək olar. Şuşa qədim zamanlardan musiqinin beşiyi kimi məşhurdur və bütün Zaqafqaziyada xalq musiqi istedadlarının tükənməz bulağı kimi şöhrət qazanmışdır. “Şuşa musiqiçiləri” Azərbaycan musiqisinin tarixini yaradırdılar və onu yalnız vətənlərində deyil, digər şərq ölkələrində təqdim edirdilər.”¹

Təəssüflər olsun ki, bizim torpaqların 20 faizi Qarabağın bir sıra rayonları və musiqimizin beşiyi və konservatoriyası olan Şuşa artıq çox illər idi ki, erməni işğalçılarının, qəsbkarlarının tapdığı altında idi. Bəs necə olub ki, bu uzun illər ərzində bu yerlərdən bir nəfər də olsun məşhur erməni musiqiçisi yetişməyib? Çünki burada xalqın genetik kodunun əhəmiyyətli rolu şübhəsizdir. Biz əminik ki, bu torpaqlar hal-hazırda Azərbaycana qayıdandan sonra, buralarda yenə “Qarabağ şikəstəsi” çalınacaq, “Qarabağda bir dənəsən”, “Şuşanın dağları” və digər Şuşaya həsr olunan mahnılarımız oxunacaq və yeni Qarabağ bülbülləri

cəh-cəh vuracaq, hər yerə səs salan xanəndələr və sazəndələr dəstəsi və istedadlı bəstəkarlar ordusu yetişəcək!

Azərbaycan musiqisinin çoxəsrlik tarixi qədər, onun ifaçılıq və xanəndəlik sənətinin də tarixi ənənələri qədim və zəngin olmuşdur. Biz XIX-XX əsrlər xanəndəlik sənətinin tarixi haqqında, bu sənətin inkişafının əsas mərhələləri və şəxsiyyətləri haqqında qısa da olsa bilgi vermək istərdik.

Məlumdur ki, Azərbaycan VII əsrdən XI əsrin ortalarına qədər ərəb xilafətinin hökmranlığı altında olmuşdur. Xilafətin ideoloji əsasını yeni dini təlim olan İslam təşkil edirdi. Rəsmi dövlət dili müsəlmanların müqəddəs kitabı Quranın yazıldığı ərəb dili idi. O vaxt İslam tərəfindən iki oxuma tərzii formalaşmış və qanuniləşdirilmişdi. Birincisi, məscidin minarəsindən müəzzinin oxuduğu azan olmuşdu. Azan gündə beş dəfə səslənib camaatı namaza dəvət edən çağırış idi. Azanın əsasında olan kiçik diapazonlu melodik intonasiya, azançı müəzzin tərəfindən melizmlə və bəzakli improvizasiya şəklində xeyli genişlənilmişdi. İslam tərəfindən icazə verilən ikinci oxuma tərzii və forma, ibadət vaxtı Quranın surələrini avazla oxunması idi.

İslamın qadağalarına və etirazlarına baxmayaraq, o dövrdə sarayda peşəkar kübar musiqi mədəniyyəti inkişaf edirdi. Qeyd etmək lazımdır ki, mövcud olan janrlarda təksəsli melodik musiqi-monodiya ifa edilirdi. Çoxsəslilikdən fərqli olaraq, monodiya ladin funksional qayda-qanunları geniş surətdə açılaraq, ritmik və tembr xüsusiyyətləri ilə zəngin bir melodik şəkildə birləşərək inkişaf etmişdi. Xilafət dövrünün qeyd etdiyimiz monodiya formaları şifahi ənənələr vasitəsilə ağızdan-ağıza ötürülürdü. Tarix boyu bu musiqinin təhrifsiz köçürmək cəhdləri uğursuz olmuşdu.

Azərbaycanda monodiyanın ən yüksək nailiyyəti muğam janrı idi, onun təmizlənməsi, kristallaşması dövrü isə XII əsrdən

¹ Vinoqradov V. Üzeyir Hacıbəyov və Azərbaycan musiqisi. Moskva, 1938, s.9.

başlanmışdı. Xilafət dövründə musiqi alətləri öz müxtəlifliyi və rəngarəngliyi ilə seçilirdi. Bu dövrdə musiqi elmi, nəzəriyyəsi də formalaşmış, musiqi ifaçılığı inkişaf etmişdi.

Artıq ərəb xilafəti dövründə Şərqi musiqi-nəzəri fikri, musiqi ifaçılığı yalnız ərəblərin nailiyyəti kimi qəbul olunmurdu. Bu nailiyyətin içərisində İrənin, Orta Asiya xalqlarının və həmçinin Azərbaycanın böyük payı var idi.

XII əsr Azərbaycan xalqının tarixinə “qızıl əsr” kimi daxil olmuşdu. Bu dövrü “müsləman Renessansı” da adlandırırlar. Azərbaycanın Bərdə, Şamaxı, Dərbənd, Gəncə, Marağa, Təbriz, Naxçıvan və s. şəhərləri mədəni mərkəzlərə çevrilmişdi. Bu şəhərlərdən görkəmli alimlər, şairlər, memarlar və s. çıxmışdı. Məsələn, Yusif ibn Küseyir (1162) və Möminə Xatun (1187) türbələrini müəllifi Əbubəkr Əcəmi, məşhur şairlərdən Fələki Şirvani, Əbül ulla Gəncəvi, Məhsəti Gəncəvi, Mücirəddin Beyləqani, Əfzələddin Xaqani Şirvani və Nizami Gəncəvi o dövrün görkəmli şəxsiyyətlərindən idilər.

O dövrün musiqisinə aid məlumatları biz əsasən Nizami Gəncəvinin əsərlərindən və xüsusən də “Xəmsə”sindən alırıq. Nizami “Xəmsə”də musiqinin cəmiyyətdə yeri və rolu, o dövrün musiqi janrları, musiqi alətləri və ifaçıları haqqında maraqlı məlumatlar vermişdir. “Xəmsə”də şair xalq musiqi məişətinin bəzi formaları haqqında danışır, müxtəlif şənliklərdə musiqiçilərin, oxuyanların iştirakını göstərir. Bu cür şənliklərdə meydanlarda bərbət, rübab, cəng və başqa alətlərdə çalan musiqiçilərin iştirakını qeyd edir.

“Xəmsə”də o dövrün peşəkar musiqiçilərinin sintetik xasiyyəti göstərilir. Onlar həm bəstəkar, həm şair, həm də oxuyan - ifaçı idilər.

O dövrdə istedadlı şəxsiyyətlərdən biri də Məhsəti Gəncəvi olmuşdur. O, həm gözəl şairə, gözəl səslə oxuyan, həm də müxtəlif alətlərdə çalan mahir ifaçı idi. Keçmişin ustad, virtuoz ifaçıları Bərbəd və Nəkisa Nizaminin əsərlərində özlərinin yüksək qiymətini almışlar. Əfsanəvi Bərbəd və Nəkisadan başqa Nizami Bəhrəmin sevgilisi olan Fitnənin rud və cəng alətlərində gözəl

çalıb oxumasını qeyd edir. Maraqlıdır ki, “Xosrov və Şirin” əsərində Nizami Bərbəd ilə Nəkisanın yarışmasında onların oxuduqları muğamların ardıcılığını göstərmişdi. Rast (Nəkisa), İraq (Bərbəd), Novruz (Nəkisa), İsfahanək (Bərbəd), Hasar (Nəkisa), Üşşaq (Bərbəd), Rahəvi (Nəkisa), Zirəfkənd (Bərbəd). Ümumiyyətlə, Nizami dövründə ən çox yayılmış janr muğam idi. Muğamların şeir əsasını isə qəzəllər təşkil edirdi. Muğamlardan başqa o dövrdə çox yayılıb ifa olunan janr həm də mahnı idi. Nizami Bərbədin oxuduğu 30 mahnının adını verir, ümumiyyətlə isə, şair onun oxuduğu mahnıların sayının 100 olduğunu qeyd edir. Nizaminin “Xəmsə”sini illüstrə edən miniatürlərdə Xosrov Pərviz ov vaxtı təsvir olunur. Arxada at üstündə Fitnənin cəng alətində çaldığı göstərilir. Ovu həmişə musiqi müşayiət edirdi, hətta ov orkestrlərinin mövcudluğu məlumdur.

Nizami dövründə Azərbaycan musiqisində əsas 12 və 24 əlavə məqam artıq məlum idi, bunlar da müsləman Şərqi tətümumi məqam sisteminə daxil idi.

“Xəmsə”də Nizami o dövrün musiqi alətləri haqqında geniş məlumat verir. 30-a yaxın musiqi alətinin adını çəkir, bunlar simli, nəfəsli və zərb alətləri idi. Bütün bu məlumatlar bir daha onu göstərir ki, Nizami dövründə Azərbaycan musiqi mədəniyyətinin. xüsusilə də ifaçılığının səviyyəsi yüksək idi.

XIII-XV əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqi musiqi-nəzəri fikrinin və ifaçılıq sənətinin inkişafı Azərbaycanın iki böyük alimi və musiqiçisi Səfiyyəddin Əbdülmömin ibn Yusif ibn Faxir əl-Urməvinin (1217-1294) və Əbdülqadir bin Qeybi əl-Hafiz əl-Marağainin (1353-1435) adları ilə bağlıdır. Səfiyyəddin Urməvi böyük musiqişünas alim, “Sistemçilik məktəbi”nin banisi, əbcəd hərfləri ilə melodiya nümunələrini risalələrində həkk etmiş bəstəkar, şair, yeni alətlərin ixtiraçısı, gözəl xəttat, həm də mahir ifaçı olmuşdu. Xəttatlıqla bərabər Səfiyyəddin Urməvi musiqiyə böyük maraq göstərirdi və ud alətində gözəl çalırdı. Səfiyyəddinin ud alətində böyük məharəti, yüksək ifaçılıq qabiliyyəti sənətkar haqqında bir sıra əfsanəvi hekayətlərin yaranmasına səbəb olmuşdur.

Məsələn, hekayətlərin birində deyilir ki, şərtə görə qırx gün susuz saxlanmış bir dəvəni bulaq başına gətirirlər, elə bu zaman Səfiyyəddin ud çalmağa başlayır. Su üstünə yüyürən dəvə udun səsinə ayaq saxlayır, nəğmə bitəndən sonra yenə su içməyə üz qoyur. Səfiyyəddin yenə udun qüdrəti ilə dəvəni yolundan ələyir. Bu hadisə üçüncü dəfə təkrar olunduqda dəvənin gözlərindən iri yaşlar axır. Qeyd edək ki, bu rəvayət orta əsrin müxtəlif kitablarında, hətta XVIII əsrin anonim “Ədvar”ında (“Kola”da) da verilmişdir. “Məcmu-məxtut” adlı kitabda isə Səfiyyəddinin musiqi məharətinə dair belə maraqlı faktlar vardır. Əsərdə oxuyuruq: “Sözsüz ki, Səfiyyəddin musiqi sənətində kamala yetmişdir. O, nəğmə qoşub mahnı bəstələməkdə, muğam çalmaqda, yeni nəzəri mülahizələr söyləməkdə fəvqəladə qüdrətə malik bir şəxsiyyətdir. O, musiqi işarələrini (notu) ortaya çıxaran ilk alimdir... O, ud çalmaqda zamanında əvəzsizdir”. XIV əsrin başlanğıcında yaşayan bir ədib Səfiyyəddinin məclisində iştirak edib hadisəni müşahidə edənlərdən biri ilə danışmışdır. Müşahidəçi demişdir: “Bir gün ruzigarın əllaməsi, hünər və sənətin atası ustad Səfiyyəddin Əbdülmöminin hüsurunda Bağdadın bağlarının birində imiş. Ustad ud çalırmiş. Musiqinin gözəl sədası yaxınlıqda pərvaz edən bülbülü cəlb edir. Bülbül səsə gəlir. Uçub qarşıdakı bu dağa qonur. Sonra daha da yaxınlaşıb musiqi dinləyənlərin yanına gəlir. Nəhayət, sevincindən coşub qanad çalmağa başlayır, udun səsinə səs verir, axırda o qədər şeyda olur ki, gəlib adamların arasında ötür, oxuyur”.

“Fəvətül vəfiyat” adlı kitabda isə Səfiyyəddinin bəstəkarlığı haqda belə bir məlumat verilmişdir: “Bir gün Müstəsimbillah sarayının ən məşhur xanəndəsi Lihaz, xəlifənin hüsurundakı təntənəli məclisdə çox gözəl bir mahnı oxudu və məclis əhlini heyran qoydu. Xəlifə ondan mahnının kim tərəfindən bəstələndiyini soruşanda, müğənni “Ustadım Səfiyyəddindir” - deyər cavab verdi. Bu hadisə bəstəkarın nüfuzunu daha da artırdı.

Səfiyyəddinin bəstələdiyi musiqi əsərləri həm müəllifin ifasında, həm də dövrünün musiqiçiləri tərəfindən ifa olunub bütün

Şərqə yayılırdı.¹ Təəssüflər olsun ki, bu günə qədər bəstəkarın yalnız bir neçə melodiyası qalmışdır. Sənətkarın gənc nəslin peşəkarlığının artmasında da böyük zəhməti olmuşdur. Onun məktəbini bitirən tələbələr sonralar bütün Şərqdə tanınmış musiqiçilər idilər. Bu barədə onun məktəbinin davamçısı olan Xoca Əbdülcədir Marağai “Məqasid əl-əlhan” risaləsində belə yazır: “Müstəsim zamanın ən böyük alimlərindən biri olan Əbdülmömin Səfiyyəddin Urməvi bir çox görkəmli şəxsiyyətlərin müəllimi olmuşdur. Şərqi məşhur musiqişünasları Şəmsəddin Söhrəvərdi, Əli Sitayi, Həsən Zamir və Hüsəməddin Qutluq Buğa onun yetirmələrindəndir”.²

Ud alətində mahir ifaçı olan Səfiyyəddin bu aləti təkmilləşdirmiş və zənginləşdirmişdi. Səfiyyəddin iki gözəl musiqi alətinin də ixtiraçısı olmuşdur. Onlardan biri “Əlnüzhət” və ya “Nüzhə” (Əyləncə) adlanan qanuna bənzər musiqi alətidir, ikincisi isə “Əlmüğənnə” və ya “Muğni” (Sövt verən) adlanan qövsi uddur.

Urməvi özü “Nüzhə” musiqi alətinin yaranmasını belə şərh edirdi: “Mən adamların musiqi alətinin kamilləşməsinə meyil etdiklərini gördüm. Məsələn, simlərin çoxluğuna görə cəngi uddan üstün tutduqlarını müşahidə etdim. Mən də onlar üçün “Nüzhə” adlandırdığım qaribə bir musiqi aləti ixtira etdim”. “Müğənni” və ya “Muğni” adlanan, uda oxşar bir dirsək uzunluğunda, çoxlu simləri olan musiqi aləti idi. Urməvi bu aləti İsfahan şəhərində olduğu vaxt icad etmişdir.

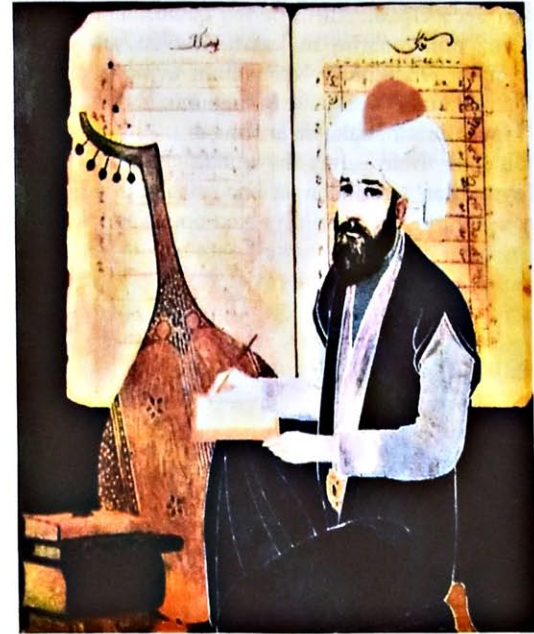
XIV-XV əsrlərdə Yaxın və Orta Şərqi musiqisində parlaq böyük bəstəkar, musiqişünas, şair, bir sıra xətlərə sahib kallıqraf, gözəl səsə malik və müxtəlif alətlərdə çalan ifaçı Əbdülcədir Marağai olmuşdur. Marağainin istedadlı musiqiçi kimi şöhrəti hələ gənc ikən bütün Azərbaycana və onun hüduqların

¹ Bu faktlar Səfiyyəddin Urməvi haqqında bir çox mənbələrdə verilir. Bax: Hüseyn Əli Məhfuzun “Kitabül-ədvər”ə yazdığı müqəddiməyə.-Bağdad, 1961, səh. 3.

² Marağai Ə.Məqasid əl-əlhan.-Tehran, 1965, səh.8.

dan çox uzaqlara yayılmışdı. Əbdülqadir 4 yaşında ikən atası ona Quran oxumağı öyrətmiş, artıq 8 yaşında isə o, Quranı böyük məharətlə oxuyaraq hamını heyran etmişdi. Əbdülqadir adına əlavə olunan hörmətli "Xoca" adını da çox tez qazanmışdı. Teymurilərin məşhur tarixçisi Xandəmir yazır ki, həm musiqi icrasında, həm elmi ədvarda, yəni musiqi elmində heç kimin Əbdülqadirlə müqayisə edilməsi mümkün deyildi.

Əbdülqadir Marağai həyatının maraqlı səhifələrindən biri olan və onunla bağlı bir çox mənbələrdə, kitablarda gətirilən, bəstəkarın özünün də bunu elmi əsərlərində nəql etdiyi məşhur hadisəni göstərir. Ramazan ayının girdiyi gecə (28 şaban, yəni 1377-ci il yanvarın 11-də) Təbriz sarayında Sultan Hüseynin yanında bir elm və sənət məclisi qurulmuşdu. Bu məclisdə məşhur sənət adamları, şairlər, musiqiçilər iştirak edirdilər. Bunlardan Cəlaləddin Fəzlullahül Übeydi (Əbdülqadirin dediyinə görə, o Səfiyəddinin "Kitabül-ədvər"inə və "Risaleyi-Şərəfiyyə"sinə şərhlər yazmışdı), Şeyx Küçəc Təbrizi, Əmir Şəmsəddin Zəkəriyyə, Xoca Raziyəddin Rizvan şah, Səlman Savəci və başqalarını göstərmək olar. Söhbət ən çətin forma olan "Növbəti-Mürəttəb"dən gedirdi. Bu formada ayda bir əsərin yazılmasının belə çətinliyi və bəstəkardan böyük hünər tələb olunduğu söylənilirdi. Lakin bu məclisdə iştirak edən Əbdülqadir Marağai buna cavab olaraq hər gün bir "Növbəti mürəttəb" yazma bildiyini bəyan etmişdi və sabahı günü ramazan ayının hər günü bu formada bir əsər bəstələyib oxuya biləcəyini bildirmişdi. Bu xəbər hamını çox çaşdırmışdı, lakin Sultan Hüseyn bunu qəbul edərək, heyət (jüri) təşkil etmiş və onun başında Əbdülqadirdən öncə gələn böyük bəstəkar Xoca Raziyəddini təyin etmişdi (qeyd edək ki, Xoca Raziyəddin Əbdülqadirin müəllimi, sonralar isə onun kürəkəni olmuşdu).

Səfiyəddin Urməvi (1217-1294)

Raziyəddin Rizvanşah ibn Zəki ət-Təbrizi həm də belə sərt şərt qoymuşdu ki, yazılacaq əsərlərin muğamları, ritmi və şeirləri müəllifə bir-cə gün əvvəl verilsin. Amma bu cür sərt şərtlər çərçivəsində yazılacaq əsərlər bitirildikdə müəllifə yüz min dinarlıq mükafat veriləcəkdir. Əsərlərin sözləri isə məclisdə olan məşhur şairlərdən Əmir Zəkəriyyə, Cəlaləddin Übeydi, Şeyxülislam Küçəc, Xoca Səlman Savəci tərəfindən seçiləcəkdə. Muğamlar və üsullar da bir gün əvvəldən bəstəkara veriləcəkdə. Beləliklə, hörmətli heyətin başçılığı ilə Sultan Hüseynin sarayında keçirilən maraqlı və tarixdə qalacaq qeyri-adi ramazan müsabiqəsi işinə başlamışdı.

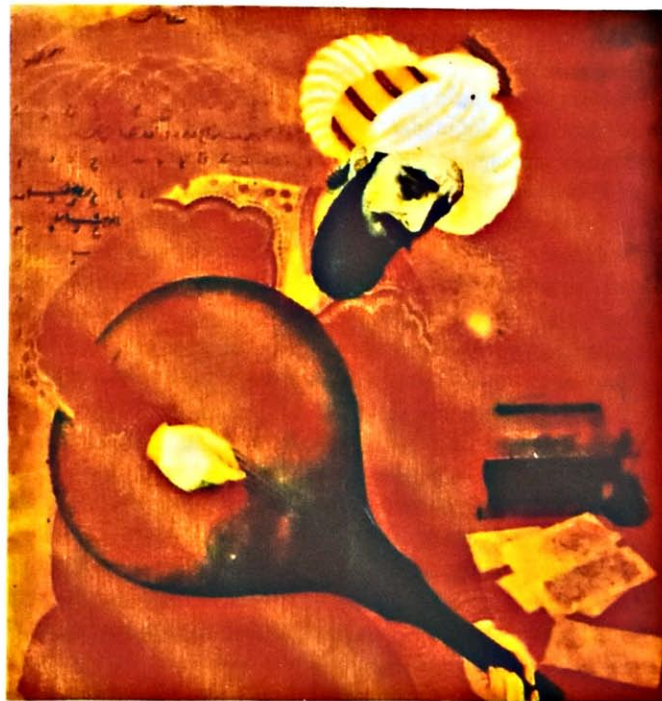
30-cu gecə Əbdülqadirin parlaq qələbəsindən sonra Sultan Hüseyn yüz min dinarlıq mükafatı, Rizvan şah isə evlənmək üçün öz qızını Əbdülqadir Marağainin evinə göndərmişdi. Bu hadisə, bu mükafat Əbdülqadir Marağainin həm bəstəkar və həm də ifaçı kimi şöhrətini daha da artırmışdı.

Əbdülqadir Marağainin həyatında digər qeyri-adi hadisə onun Teymurilər tərəfindən ölümə məhkum edildiyi zaman, Teymurun hüzuruna göndərildiyi vaxt onun fövquladə məharətlə Qurandan ayə oxuması olmuşdu. Teymur onun oxumağına heyran olaraq musiqini əfv etmiş və onun haqqında yazılı surətdə təriflə dolu fərman imzalamışdır. Əbdülqadirin ifaçılıq sənətini yüksək qiymətləndirən ingilis alimi Corc Farmer onu “öz dövrünün məşhur virtuozu” adlandırmışdır.

Corc Farmer həm də demişdir ki, “Əbdülqadir Marağai orta əsr Şərq musiqi elminin son klassikidir”. Əbdülqadir Marağaidən sonra yaranmış Şərq musiqisi haqqında elmi əsərlər, risalələr Marağainin yaratdığı risalələrin elmi səviyyəsi, xüsusilə də orta əsr Şərq “Sistemçilik məktəbi”nin banisi, ustad Səfiyəddin Urməvinin risalələri səviyyəsində olmamışdır. Bu qüdrətli alimlərin risalələri onlardan sonra gələn Şərq musiqi elminin heç bir alimi tərəfindən üstələnməmiş sədəvrlər kimi qalmışdır.

Bu alimlərdən sonra yaranmış risalələrdə Şərq musiqi nəzəriyyəsinin əsasını təşkil edən bir çox mürəkkəb nəzəri problemlər artıq qoyulmamış və əgər qismən qoyulmuşsa da, müxtəlif variantlarda əvvəlkilərin təkrarı olmuşdur. Bu risalələrin əsas dəyəri isə onların praktiki əhəmiyyətində idi. Biz orta əsr musiqi elminə qlobal şəkildə nəzər salsaq, deyə bilərik ki, o mürəkkəbdən sadəyə doğru, mürəkkəb nəzəri problemlərdən ümumi praktiki məsələlərin həlli istiqamətində yönəldilib inkişaf etmişdir. Bu risalələrdə musiqinin əhəmiyyəti və onun (12 muğamın) yaranması haqqında rəvayətlər, musiqinin şəfaverici xüsusiyyətləri, hansı muğamın nə vaxt ifa edilməsi, hansı muğamın hansı xəstəlik vaxtı çalınması və musiqinin Zodiak bürcləri ilə əlaqəsi haqqında Pifaqorçu alimlərin nəzəriyyəsi və bu kimi məsələlər geniş şərh edilmişdir.

XV əsrin əsərləri arasında xüsusi əhəmiyyət kəsb edən risalələrdən biri də Əbdülmömin Səfiyəddinin fars dilində yazdığı “Behcətül-ruh”, yəni “Ruhun şadlığı” və ya “Ruhu şad edən” risaləsidir ki, C.Farmer və Rabino de Borqame tərəfindən ingilis dilinə tərcümə edilib, 1943-cü ildə Qahirədə nəşr edilmişdir. 1970-ci ildə isə İran alimləri onu fars dilində Tehrandə çap etdirmişlər.

Əbdülqadir Marağai (1353-1435)

Biz bu risaləni orada qaldırılan aşağıdakı məsələ ilə əlaqədar misal gətirmək istərdik. “Behcətül-ruh” risaləsinin müəllifi əsərində musiqiçilərin müxtəlif məclislərdə özlərinin “rəftarı və əxlaqı” haqqında aşağıdakı 12 məsləhəti tövsiyə etmişdir:

Ən əvvəl, bu elmin sahibi hər nə qədər camaata yad olub biganə otursa və gözə az görünə, izzəti o qədər artıq olar.

İkinci - fakir paltarlar geyinməyə çox çalışsın.

Üçüncü - soyuq məcazlı xörəklərdən çəkinsin.

Dördüncü - hər gün daşlardan götürüb, bir neçə addım yolu piyada getsin.

Beşinci - qadınlarla yaxınlığı qayda ilə etsin.

Altıncı - gün doğmadan əvvəl yüksək imarətlər, yaxud dağ yamaclarına çıxmağa məşq etsin və məşq zamanı Yaqub və İshaq və Hayyə alə-s-sələf sözlərini hər gün təxminən yüz iyirmi dəfə uca səslə oxusun.

Yeddinci - çiy süd və zeytun yağı yesin, onlardan özünü gözəlməsin, ta bu vasitə ilə onun səsi saflaşmış bir halda qalsın.

Səkkizinci - çətin və asan təsniflərdən hər gün oxusun, yadda saxlasın və şagirdlərinə dəxi öyrətsin.

Doqquzuncu - öz səsinə gizləməsin ki, ta həcərəsində qalan xıltı dışara çıxsın.

Müəyyən bir ahəngi əvvəlcədən nəzərdə tutmasa, nəgməyə başlamasın.

Onuncu - məclisdə oxumağa çox meyil etməsin, elə etsin ki, məclis əhli ondan tənəyə gəlməsin.

On birinci - padşahlar, dünya əhlinin məclislərində, beytulüft və xarabatda iştirak etsin. O məclislərdə məkrüh və xəbis şeyləri elə orada yadımdan çıxarsın, gördükləri haqqında özgələrin məclisində danışmasın ki, ta dostların ədavətinə səbəb olsun.

On ikinci - ciddi olsun, qaba sözlərdən və şit zarafatlardan uzaq olsun.

Qeyd edək ki, musiqiçilərin təcrübəsində böyük əhəmiyyət kəsb edən bu məsləhət və nəsihətlərə biz bir sıra risalələrdə rast

gəlmişdik. Bu nəsihətlər hələ XI əsrdə yazılan “Qabusnamə”də Key Kavusun verdiyi məsləhətləri xatırladır. Əbdülqadir Marəğainin risalələrində də bu mövzuya xüsusi yer verilmişdir.

Bu məsləhətlər M.M.Nəvvabın gənclərə verdiyi öyüd-nəsihətlərlə də həmahəng səsləşir!

XIX əsrdən başlayaraq Azərbaycanın bir sıra şəhərlərində musiqi məclisləri, cəmiyyətləri, dərnəkləri təşkil olunurdu. Belə ki, Şamaxıda Mahmud Ağanın, Şuşada Xarrat Qulu Məhəmməd oğlunun və Mir Möhsün Nəvvabın, Bakıda isə Məşədi Məlik Mənsurovun məclisləri Azərbaycanın muğam sənətinin inkişafında önəmli rol oynamışlar.

Şuşada birinci musiqi məclisi Şərq musiqisinin bilicisi Xarrat Qulu (1823-1883) tərəfindən təşkil edilmişdi. Xarrat Quludan sonra 80-ci illərdə Şuşada “Məclisi-fəramuşan” (Unudulmuşların məclisi) və “Musiqiçilər” məclisi yaranır ki, onların rəhbəri Azərbaycanın XIX əsrinin mütərəqqi xadimi, alimi, şairi, musiqişünası, rəssamı Mir Möhsün Nəvvab (1833-1918) idi. Nəvvab Şuşada doğulmuş, yaşayıb yaratmış və orada da vəfat etmişdi, ensiklopedik biliyə və nadir istedadla malik olan M.M.Nəvvab Azərbaycan elmini, musiqi sənətini, ədəbiyyatını xeyli zənginləşdirmişdir. Onun Hacı Hüsüylə yaratdığı “Musiqiçilər” ədəbi məclisində musiqi sənətinin estetik problemləri, xanəndələrin ifaçılığı, klassik muğamları müşayiət edən şeirlər müzakirə olunurdu. Bu cəmiyyətə öz vaxtının məşhur xanəndə və sazəndələri Hacı Hüsü, Məşədi Cəmil Əmirov, İslam Abdullayev, Cabbar Qaryağdıoğlu, Seyid Şuşinski və b. daxil idi. Bir çox musiqiçilər özlərinin ilk təhsilini məhz bu cəmiyyətdə almışlar. Burada müzakirə olunan problemlərdən bəziləri öz əksini və sonradan inkişafını M.M.Nəvvabın “Vüzühül-ərqam” risaləsində tapmışdır. Mir Möhsün Nəvvab musiqi sənəti haqqında “Vüzühül-ərqam” risaləsini (Rəqəmlərin izahı) 1884-cü ildə Şuşada yazmışdır.

Mir Möhsün Nəvvab (1833-1918)

M.M.Nəvvab əsərlərinin birində fars dilində belə yazmışdır: “Nəvvab nə yazdısa, doğruluq və həqiqət üçün yazdı, öz nəfsi üçün yazmadı”.

Nəvvab risaləsində ifaçılıq qaydalarına da böyük əhəmiyyət vermiş, onun estetika, akustika məsələlərini əsas şərtlərdən hesab etmişdir. Bu, həm də onu sübut edir ki, Nəvvabın dövründə Qarabağda, Şuşada yüksək səviyyəli ifaçılıq sənətinə tələbat da olduqca böyük idi.

M.M.Nəvvab risalədə yazırdı ki, “dinləmə iki tərəfin (çalan-çağırان və eşidəninin) görüşlərindən hasil olur. Çalanlar ifaçılığın qayda və şərtlərini bilib, işlərində mahir olsalar, onların nəqamat və ləhniyyətindən həzz və ləzzət almaq olar”. Nəvvab bunun üçün bir neçə şərt irəli sürürdü:

“Birinci şərt odur ki, çalan və çağırان xoşsurət və xoşsima və şirin dilə malik olsun ki, baxanların və eşidənlərin şadlığına səbəb olsun”.

Burada M.M.Nəvvab böyük alim Aristotelə istinad edərək yazmışdır:

“Əgər müğənni bədsurət və çirkin olmuş olsa, lazımdır ya üzünə niqab sala və ya nazik pərdənin dalında təgənni edə: o ləzzəti ki onun ginasından təbiyyə üçün hasil olur, onun bədrüy-yəliyi geri alıb, baisi nifrət olmaya”.

İkinci şərt də odur ki, çalan, oxuyan və dinləyici arasında bir az məsafə olsun. Müəllif yenə də Aristotelin sözlərini misal gətirərək yazırdı: “Gərək çalan, çağırان alçaqda əyləşsin, dinləyici isə qəlbidə. Çünki nəğmənin lətifliyinin mərkəzi yuxarı aləmdir; nəgamətin sazı və cövhəri öz mərkəzinə meyil edir”.

“Vüzuhül-ərqam” risaləsində Nəvvab cədvəllər də vermişdir. Risalədəki son cədvəldə (mətnə solda) şaquli istiqamətdə verilmiş iki bölgü tarın qolunu xatırladır. Şerti olaraq bu qol yeddi dərəcəyə və yeddi sövtə bölünür. Cədvəlin sol tərəfində verilmiş üfqi xətlərlə isə muğamlar, onların hissələri, şöbələri və s. göstərilmişdir. Qırıq və dalğavari xətlərlə muğamların istiqaməti və hərəkəti, quşabənzər işarələrlə isə zəngülələr qeyd olunmuşdur (əvvəlki cədvəlin də quruluşu bu cürdür). Biz bu cədvəli təcrübədə işlətmək, onu səsləndirmək məqsədilə görkəmli tarzenimiz, mərhum Bəhram Mənsurova müraciət etmişdik. B.Mənsurov müəyyən məşqlərdən sonra yaddan çıxmış, unudulmuş muğam parçalarını bərpa edərək, bu cədvəldən bir parçanı səsləndirmişdir. İlk dəfə M.M.Nəvvabın cədvəlindən alınmış fraqment Səmərqənddə keçirilən II Beynəlxalq musiqi-şünaslıq simpoziumunda mənim “Mir Möhsün Nəvvabın “Vüzuhül-ərqam risaləsi” barədə etdiyim məruzəyə illüstrasiya kimi səslənmişdir. Daha sonra isə Bakıda M.M.Nəvvabın anadan olmasının 150 illiyinə həsr edilmiş elmi sessiya və konfranslarda və televiziya da olan çıxışlarımda çalınmışdı¹. Qeyd etmək istər-

¹ Not yazısına bax: Səfərova Z. Azərbaycanın musiqi elmi.- Bakı, 2006, səh.534

dik ki, M.M.Nəvvabın cədvəldə verdiyi yolların açılması isbat edir ki, müəllif bu yolları yalnız elmi cəhətdən öyrənib mənimsəmiş, o, həmçinin bunları özü də təcrübədə ifa etmişdir. Hər halda Bəhram Mənsurovun özü bu fikirdə idi. Bəhram müəllim M.M.Nəvvabın cədvəli üzrə indi unudulmuş və az ifa olunan Azərbaycan, Şah Xətayi kimi muğamları səsləndirmişdir. Bizim təqdim etdiyimiz Nəvvabın cədvəli üzrə bu muğam yolunu Bəhram müəllim aşağıdakı kimi çalır: Çahargah, Novruzu-tərkib, Hicazi, Azərbaycan, Şah Xətayi, Dilkəş. M.M.Nəvvabın “Vüzühül-ərqam” risaləsi yalnız Azərbaycanın deyil, ümumən Yaxın və Orta Şərq xalqlarının muğam sənətinin və ifaçılığının vacib məsələlərini araşdıran əsər kimi musiqi tarixinə daxil olmuşdur. Şuşada M.M.Nəvvabın musiqi məclisindən sonra Molla İbrahimin musiqi məktəbi fəaliyyət göstərmişdir. Bir çox musiqiçilər, o cümlədən Bülbül də ilk təhsilini bu məktəbdə almışdır.

Şuşa. Cıdır düzünün ətyində Mir Möhsün Nəvvabın qəbri

Mir Möhsün Nəvvabın “Məclisi-fəramuşan” (Unudulmuşların məclisi) və “Musiqiçilər” məclislə bərabər Şirvan mahalında xanəndəlik sənətinin inkişafında Mahmud ağa Əhməd ağa oğlunun (1826-1896) və onun musiqi məclisinin böyük xidməti olmuşdur. Mahmud ağa özü pəsdən gözəl oxuyar və həm də tar çalardı, alicənablığı, əliaçıqlığı ilə seçilərdi. O, dövrün məşhur xanəndə və sazəndələrindən Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Əbdülbağı Zülalov (Bülbülcan), Səttar (Ərdəbilli), Sadiqcan, Cabbar Qarxağdıoğlu onun evinin qonağı və məclislərinin bəzəyi, iştirakçısı və ifaçısı olmuşlar.

Mahmud ağa gənc xanəndələr arasında yarış təşkil edər və qalibləri hədiyyələrlə mükafatlandırardı. Ona görə onun məclislərinin şöhrəti çox yayılmışdı, hər kəs – oxuyan, oynayan, çalan öz məharətini Mahmud ağaya göstərməyə çalışırdı. O dövrdə Şamaxıya Tiflisdən, İrandan, Qarabağ və həmçinin xaricdən də yazıçılar, səyyahlar, rəssamlar qonaq gələrdi. Məsələn, məşhur fransız yazıçısı Aleksandr Düma Qafqaz səyahəti vaxtı Mahmud ağanın qonağı olmuşdur. O, Qafqaz haqqında təəssüratında belə yazırdı. “Biz Şərq qaydasında sahmana salınmış salona daxil olduq. Buradakı sadə, yaraşlıq avadanlığı sözlə ifadə etmək çətin-dir. Bütün qonaqlar üstünə zərif örtük salınmış qızılı rəngə çalan döşəklər üzərində əyləşmişdilər. Bu da otağa xüsusi gözəllik verirdi. Böyük pəncərə qarşısında üç rəqqasə və beş musiqiçi oturmuşdu. Musiqi sədaları yüksəldi. Üç dəmir haça üzərində qurulmuş təbil nəhəng bir yumurtanı xatırladırdı. Bizim fleytaya oxşayan tütəyin, mandolinanı xatırladan tarın, nəhayət, çonquriya oxşayan dəmir dayaq kamançanın şən sədaları bir-birinə qarışırdı. Səslər çox yüksək və qarışıq olsa da olduqca orijinal idi...”¹

Mahmud ağanın evində keçən həmin bu axşamı məşhur rus səyyahı və etnoqrafı İ.Yevlaxov da xatırlayır, yazır ki, Monte Kristonun müəllifi ilə onu heyran edən evin dəbdəbəsi və gözəlliyi haqqında xeyli söhbət etdik”.²

¹ Дюма А. Кавказ. Путешествие.- Тифлис, 1861, стр. 337.

² Евлахов И. Новое обозрение. – 1887, №1060.

Mahmud ağanın məşhur qonaqlarından biri də rus rəssamı knyaz Qaqarin olmuşdur. O, Peterburq Rəssamlıq Akademiyasının prezidenti idi. Onu Mahmud ağanın məclisində xüsusilə məftun edən Şamaxı rəqqasələrinin rəqsi olmuşdu. Onun bu məftunluğu nəticəsində rəssamın məşhur “Şamaxı rəqqasələri” tablosu yaranmışdır. Bu tabloda Qaqarin Şamaxı rəqqasələrinin adlarını da sıra ilə vermişdir: Nisə, Sona, Rəna, Səkinə, Hikmət və Mələykə.

Mahmud ağa tək muğam sənətinin inkişafına deyil, həm də Şamaxı şəhərinin ümumi abadlaşmasına və maariflənməsinə çox kömək etmişdir. Onun bu fəaliyyəti Mir Möhsün Nəvvabın Şuşa şəhərinin maarifçilik fəaliyyətində gördüyü və apardığı işlərlə müqayisə edilə bilər.

Mahmud ağanın ən çox sevdiyi xanəndələri Hacı Hüsü, Səttar, Cabbar Qaryağdıoğlu və tarzən Sadıqcan idi. Onlar aylarla Mahmud ağanın qonağı olaraq Şirvanın müxtəlif şəhərlərində və müsabiqələrində iştirak edirdilər.

Azərbaycanda muğam sənətinin, xüsusilə də xanəndəlik sənətinin inkişafında Şuşa və Şamaxı məclisləri ilə bərabər Bakı məclislərinin də xidməti şübhəsizdir. Bakı musiqi məclisinə rəhbərlik edən Məşədi Məlik Mənsurov (1838-1909) görkəmli tarzən Mənsur Mənsurovun atası idi. Əlbəttə ki, Məşədi Məlikin musiqi məclisi Şuşa və Şamaxı məclisləri kimi müntəzəm deyildi və bu məclis əsasən Qarabağdan, İrandan, Tiflisdən dəvət olunmuş məşhur musiqiçilərin hesabına fəaliyyət göstərirdi. Hacı Hüsü, Əbdülbağlı Zülalov (Bülbülcan), Məşədi Zeynal, Sadıqcan kimi musiqiçilərin dəstələri hesabına musiqi məclisləri keçirilirdi, yerli musiqiçilər də oraya dəvət olunardılar. Musiqi məclislərində ifaçılıq sənəti haqqında, muğamın düzgün oxunması, onun şöbə, guşə və hissələri bərsində ciddi söhbətlər, müzakirələr gedərdi. Məşədi Məlikin ən yaxın dostu, böyük tarzən Sadıqcan idi. Onun özü və oğlanları Mirzə Mənsur və Məşədi Süleyman tərda çalmaq Sadıqcandan öyrənmişdilər. Bakı musiqi məclislərinin daimi iştirakçıları Seyid Mirbabayev, Ağə Kərim Salik. Ağə Səidoğlu Ağəbaba, Mirzə Fərac, Mərdi Canibəyov və bir çoxları olmuşlar.

Cabbar Qaryağdıoğlu Ağə Səidoğlunun həm səsə, həm də savadda o birilərindən üstün olduğunu qeyd etmişdir. Məşədi Məlikin musiqi məclisləri Bakının İçərişəhərində yerləşən Mənsurovlar evinin geniş və işıqlı salonunda keçirilirdi. Öz dövrünün istedadlı və mədəni şəxslərindən biri olan Məşədi Məlikin təşkil etdiyi musiqi məclisi Bakı musiqiçilərinin bütöv bir nəslinin yetişib tərbiyələnməsində mühüm rol oynamışdır. Onun oğulları da Mirzə Mənsur və Məşədi Süleyman bu nəslə aid olaraq milli irsin qorunub təbliğ olunması ilə fəal məşğul olmuşlar.

Xarrat Qulu məktəbinin yetişdirməsi, Qafqazda, Yaxın və Orta Şərqdə məşhur olan xanəndə Hacı Hüsünün (1830-1898) muğam sənətinin inkişafında müstəsna rolu olmuşdur. Hacı Hüsü haqqında Cabbar Qaryağdıoğlu xatirələrində belə yazırdı:

“Hacı Hüsünün səsi elə qüvvətli, elə cazibəli idi ki, hər bir muğamı oxuyanda tarın bütün pərdələrini gəzib son pərdədən bir qədər də zilə qalxardı”. O, “Orta Mahur” oxuyanda bütün musiqiçiləri heyrətdə qoyardı... O, həmçinin “Qatar” muğamını Sadıqcanın tərda müşayiəti ilə yaratmışdır. Görkəmli yazıçımız Yusif Vəzir Cəmənzəminlinin yazdığına görə, Hacı Hüsünün ilk müəllimlərindən biri onun atası, Şərq musiqisinin bilicisi Mirbaba Mirabdulla oğlu olmuşdur¹.

Hacı Hüsü bir sıra muğamları təkmilləşdirmiş, bəzilərinin isə yaradıcısı olmuşdur. Məsələn, o, “Kürdü” muğamını “Şahnaz”la birləşdirərək “Kürdü-Şahnaz” muğamını yaratmışdır. O, həmçinin “Rast”, “Şur”, “Mahur” muğamlarına yeni xallar, guşələr əlavə etmiş, onları yeni şəkildə oxumuşdur. 1883-cü ildə müəllimi Xarrat Qulunun ölümündən sonra o, Qarabağ xanəndələrini ətrafına toplayıb “Xanəndələr məclisi” təşkil etmişdir. 1880-ci ildə Hacı Hüsü Nəsrəddin şahın oğlunun toyuna – İrana dəvət olunur. Onun gözəl səsi, ifası və Sadıqcanın tərda müşayiəti hamını heyran edir.

¹ Cəmənzəminli Y.V. Bir cavanın dəftəri.-Bakı, 1966, səh. 84.

*Xanəndə Hacı Hüsü öz dəstəsilə:
Tarzən Sadıqcan, kamançaçı Bağdagül oğlu Ata (Təbriz, 1880-ci il).*

Toyun sonunda şah tərəfindən birinci mükafat Hacı Hüsüyə verilmişdi. Hacı Hüsünün səsinin xüsusi, gözəl bir tembri var idi. O, xan qızı Natəvanın da sevimli xanəndəsi olmuşdur.

Hacı Hüsü Azərbaycan muğam sənətini yeni bir zirvəyə qaldırmışdır. Deyilənə görə, Hacı Hüsü tarzən Sadıqcanla "İsa bulağı"nda çalılıb-oxuyarkən onun incə səsinə ruhlanan bülbüllər gəlib çiyinə, papağına, tarın üstünə qonar və oxuyarmışlar. Bu lap Səfiyyəddin Urməvinin udda fəvqəladə çalğısını xatırladırdı!

Cabbar Qaryağdıoğlunun yazdığına görə Hacı Hüsü ilk dəfə şuşalılar qarşısında "Xandəmirovun teatri"nda "Keyriyyə gecəsi"ndə Sadıqcanın müşayiətilə "Çahargah" oxumuşdur və bundan sonra onun şöhrəti hər yerə yayılmışdır. Onu Zaqafqaziya, Rusiyaya, hətta bir sıra Yaxın və Orta Şərqlin şəhərlərinə, müxtə-

lif şənliklərə dəvət edirlər. Lakin o, ömrünün son illərində, Ərəbistan səyahətindən qayıtdıqdan sonra, mollaların təzyiqi altında olaraq daha toy şənliklərində oxumur, yalnız Gövhər ağanın məscidində minacət verməklə kifayətlənmişdir.

Cəlil bəy Bağdadbəyov xatirələrində yazdığı kimi: "Qış mövsümü, yuxunun şirin olmasına baxmayaraq, Hacı Hüsü oxuyarkən uzaq məhəllələrdən yüzlərlə adam gəlib bu cazibəli səsa qulaq asardılar. Hacı Hüsünün uzun nəfəsi olmaqla bərabər, zənguləsinin misli-bərabəri yox idi"¹.

O, ömrünün son illərini yoxsulluqla keçirmişdir.

Doğrudur, Hacı Hüsü Xarrat qulu məktəbinin yetişdirməsi idi, lakin Xarrat Quludan əvvəl Qarabağda məşhur olan bir çox muğam sənətkarları var idi. Onların da Hacı Hüsünün kamil bir xanəndə kimi yetişməsində şübhəsiz əhəmiyyətli rolu olmuşdur. Məsələn, onlardan Şahsənəm oğlu Yusif, Mirzə Hüseyn, Qaraca Əsəd, Mirzə İsmayıl, tarçalan Əli Əsgər (o, Sadıqcanın müəllimi olub), kamança çalan Qaraçı Hacıbəy və başqalarını göstərmək olar.

Azərbaycanın muğam ifaçılıq sənətinin inkişafında misilsiz rolu olan digər böyük sənətkar tarzən Mirzə Sadıq Əsəd oğlu (1846-1902) olmuşdur. 18 yaşına qədər Mirzə Sadığın gözəl səsi olmuş və o, Xarrat Qulunun məktəbində təhsil almışdır. 18 yaşından sonra onun səsi batmış və Mirzə Sadıq bir sıra alətlərdə – tütəkdə, neydə, kamançada və sonra tarda çalmağa başlamışdır. Onun tar müəllimi Əli Əsgər olmuşdu. Sadığın fitri istedadı ona sənətdə böyük uğurlar qazandırır. O təkcə Azərbaycanda deyil, Zaqafqaziyanın bir çox şəhərlərində, o cümlədən İranda və Türkiyədə də məşhur olur. İran şahzadəsinin toyunda gözəl ifasına görə Nəsrəddin şah onu "Şiri-Xursid" qızıl medalı ilə təltif etmişdir.

Zaqafqaziya xalqları arasında qazandığı şöhrət və məhəbbətin ifadəsi olaraq adının sonuna "can" əlavə edilmişdir. O, musiqi-

¹ Bağdadbəyov C. Qarabağ xanəndələri haqqında xatirə. – AMEA-nın Məmluqat və İncəsənət İnstitutunun arxiv, qov. №149.

qi tarixinə məhz bu təxəllüslə daxil olmuşdur. Əfrasiyab Bədəlbəyli Sadiqcanın muğamata gətirdiyi novatorluğu yüksək qiymətləndirmişdir. O belə yazırdı: “Əgər muğamatın ifası sahəsində tarın musiqi alətləri içərisində birinci yer tutduğunu nəzərə alsaq, Mirzə Sadiqın kəşf etdiyi yeniliklərin, nəticə etibarilə Azərbaycan musiqisi tarixində böyük bir dönüş yaratdığını təsdiq etmiş olarıq. Demək olar ki, Mirzə Sadiqdan başlayaraq Azərbaycan muğamatının mahiyyəti, onun ifadə vasitələri, təsir qüvvəsi və muğamatı ifa etmək üslubu yeni bir pilləyə qalxmış oldu. Mirzə Sadiq Azərbaycan musiqisi tarixində yeni bir səhi-fə açdı”¹.

Sadiqcan əsl novator sənətkar kimi tarın üzərində geniş təkmilləşdirmə işləri aparmışdır. Əvvəllər tarı diz üstündə qoyub əylələrək çalırdılar. Sadiqcan ilk dəfə onu sinə üzərində əlində tutaraq çalmağa başlamışdır. Tarın əvvəllər 5 simli olmuşdu. Sadiqcan tara altı sim də əlavə edib onun sayını 11-ə çatdırmışdır. Sonra o, tarın qolunda bir çox artıq pərdələri atıb 17 pərdə saxlamışdı. O, həmçinin kəlləyə yaxın yerdə əlavə pərdə bağlamış və “lal barmaq” üslubunu da icad etmişdi. Tarın səslənməsini, rezonansını artırmaq məqsədi ilə sarı simdən bir oktava aşağı bəm səslənən bir qalın sarı sim də artırmışdı. Yenə tarın səsini gücləndirmək üçün birinci qoşa ağ simin və qoşa sarı simin hərəsindən bir oktava yuxarı zil səslənən iki cüt cingənə simi əlavə etmişdi. Sadiqcanı tamamilə haqlı olaraq “tarın atası” hesab edirlər. Onun tar sahəsində irəli sürdüyü bütün bu yeniliklər tarzənlər tərəfindən məmnuniyyətlə qəbul olundu.

Məşhur türk musiqişünası Rauf Yektabəy də Sadiqın sənətkarlığını yüksək qiymətləndirərək yazırdı ki, tarzənlikdə dahi olan Sadiq 5 simli tara 6 sim əlavə edib onu zənginləşdirmişdir. O, Sadiqı dövrünün məşhur xanəndələri ilə müqayisə edib onu daha üstün tutmuşdur. “Tarzən Sadiqdan sonra Qafqazda Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Yusif Həsəncə, Dəli İsmayıl, Həşim və Əb-

dülbağlı adlı xanəndələr şöhrət qazanmışlarsa da, lakin bunların heç biri Sadiq dərəcəsinə çatmamışlar”¹.

Sadiqcan Azərbaycan muğamının özünə də bir sıra yeniliklər gətirmişdir. Məsələn, “Segah” muğamını inkişaf etdirərək tarın qoluna “Zabul” pərdəsini artırmış, “Mirzə Hüseyn Segahı”na “Mahur” muğamının pərdələrini əlavə etmiş, təkmilləşdirib zənginləşdirmişdir.

Sadiqcan 90-cı illərdə Şuşada dövrünün məşhur oxuyub çalanlarını bir araya toplayaraq ansambl yaratmışdır. Bu ansambl Xurşudbanu Natəvanın məclislərində, Tiflis və İrəvanın məclislərində dəfələrlə çıxış etmişdir.

Azərbaycanın məşhur tarzənləri Məşədi Zeynal, Mərdi Cənibəyov, Malibəyli Həmid, Məşədi Cəmil Əmirov, Şirin Axundov, Qurban Pirimov və bir çoxları Sadiqcan məktəbinin yetişdirmələri və davamçıları olmuşlar.

Məşhur Qarabağ xanəndəsi Məşədi İsi də Xarrat Qulunun məktəbində oxumuş, ustad xanəndə kimi yetişmişdir. Doğrudur, onun çox zil səsi olmamışdır, lakin “Rast”, “Humayun”, “Mahur” dəstgahını xüsusi gözəlliklə ifa edərdi. Cabbar Qaryağdıoğlu onun haqqında belə yazırdı:

“...Şuşa şəhərində, bütün Qafqazda məşhur olan Xarrat Qulunun şagirdlərindən xanəndə Məşədi İsi “Mahur” dəstgahını çox tənənə ilə oxuyardı. Özü də təsnifxanalıqda və qaval çalmaqda birinci sayılırdı”. Məşədi İsi də İran şahı Nəsrəddin tərəfindən dəfələrlə İrana dəvət edilmişdi. Şah sarayında keçirilən müsabiqələrin birində qələbə qazanaraq Məşədi İsi “Şiri-Xurşid” qızıl medalı ilə təltif edilmişdir. Deyilənə görə, dünyada ən gözəl “Osmanlı” oxuyan xanəndə idi.

Əbdülbağlı Zülalov Bülbülcan (1841-1927) Şuşada Xarrat Qulunun musiqi məktəbində təhsil alıb çox tez məşhurlaşan ustad Qarabağ xanəndələrindən idi.

Cabbar Qaryağdıoğlunun “Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr”də Bülbülcana aid yazdıqları maraqlıdır.

¹ Bədəlbəyli Ə. Qurban Pirimov.- Bakı, 1965, səh. 18

¹ Yektabey R. Qafqazda musiqi.-İstanbul: Şəhbal, 1912, N 59, səh. 210.

O yazırdı: “Xarrat Qulunun şagirdi, bütün Qafqazda məşhur olan xanəndələrdən Əbdülbağı Zülalov, “Zabul” dəstgahını çox təmtəraqla oxuyardı. “Hasar”a keçəndə elə bir sədə ilə oxuyardı ki, heç bir kəs bunu bacarmazdı. Çünki “Hasar” zəngulə istəyən nəğmədir, Əbdülbağı isə gözəl zənguləli səsə malik olduğundan bu muğamı layiqincə ifa edərdi”.¹

Cabbar Qaryağdıoğlu özü dəfələrlə etiraf etmişdir ki, zəngulə vurmağı böyük xanəndə Əbdülbağıdan öyrənmişdir. O, “Çahargah” və Zabul” dəstgahlarının “Hasar” və “Müxəlif” şöbələrini elə çoxqun zəngulə ilə oxuyarmış ki, musiqiçilər arasında ona “Hasar- müxəlifxan” deyərmişlər.

Yenə Cabbar Qaryağdıoğlunun yazdığına görə rus çarı III Aleksandr Qafqaza səyahəti vaxtı Tiflisdə ən gözəl güşəsi olan “Müctəhid bağ”ında onun şərəfinə təşkil edilmiş şənlikdə Bülbülcan elə Zəngulə vurub oxumuşdu ki, III Aleksandri və onun xanımını heyran qoymuşdu. Bütün Qafqaz səyahəti vaxtı Bülbülcan onun məclislərinin ifaçısı olmuşdur.

1900-cü ildə Tiflisə İran hakimi Müzəfərəddin şahın gəlməsi ilə bağlı böyük məclisdə Əbdülbağı Zülalov elə məharətlə oxumuşdur ki, şah onun ifasına valeh olaraq xanəndəni “Şir-Xurşid” qızıl medalı ilə mükafatlandırmışdır.

Şuşada məktəbi bitirdikdən sonra Əbdülbağı Zülalov tarzən Sadıqcan Qarabağın, Şirvanın, Şəkinin, Gəncənin bir çox el şənliklərində, toylarında iştirak etmişdir. Mahmud ağanın dəvəti ilə dəfələrlə Şamaxıda çıxış etmiş, müsabiqələrdə birinci yer tutmuşdu.

Xanəndə, Natəvanın təşkil etdiyi məclislərdə, xüsusilə də 1873-cü il avqustun 18-də Şuşaya su çəkilməsi münasibətilə təşkil olunmuş şənlikdə fəal iştirak etmişdi. 1875-ci ildən isə Əbdülbağı Zülalov Tiflis şəhərinə köçmüşdür. O, Tiflisdə dəfələrlə musiqi dəstələri yaratmış və yerli teatr tamaşalarının fasilələrində çıxış etmişdir. Onun repertuarı çox geniş və hərtərəfli

idi. O bir çox dillərdə - gürcü, erməni, kumik, fars dillərində də oxuyardı. Azərbaycanda sovet hakimiyyəti qurulduqdan sonra Bülbülcan Bakıya gəlmiş və konservatoriyada müəllimlik etmişdir. Əbdülbağı Zülalov ümumxalq məhəbbəti qazanmışdır, tarzən Sadıqcan kimi, onun da adının axırına məhəbbət nişanəsi olan “can” əlavə edilmişdir.

Üzeyir Hacıbəyli məqalələrinin birində Qafqaz millətləri arasında tanınan və beynəlmiləl truppə düzəldən musiqiçilər arasında Əbdülbağı Zülalovun da adını çəkmişdir: O yazırdı: “...tarzən Sadıqların, xanəndə Əbdülbağuların adları və sədaları Qafqazın hər bir yerində məşhur olub, beynəlmiləl bir mahiyyətdə ad qazanmışlar”¹.

Onun şagirdlərindən Cabbar Qaryağdıoğlu, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev, Şəkili Ələsgər, Seyid Şuşinski və bir çoxlarını göstərmək olar. Əbdülbağının qızı, nəvəsi və qardaşı uşaqları da Bülbülcanın ənənələrini davam etdirmişlər. Bülbülcan Azərbaycan musiqisinin inkişafı tarixindəki xidmətlərinə görə əmək qəhrəmanı kimi yüksək ada və şəxsi təqaüdə layiq görülmüşdür.

Xarrat Qulu məktəbinin yetişdirmələrindən, Azərbaycanın ifaçılıq sənətinin tarixində əhəmiyyətli rol oynayan Şuşa xanəndələrindən biri də Keçəçioğlu Məhəmməd (1864-1940) olmuşdur. O, “Humayun”, “Mahur”, “Zəminxara”, “Nəva”, “Bayatı-Qacar” muğamlarını xüsusi özəlliklə oxuyardı, onun oxuduğu “Leyli” təsnifi də muğam biliciləri və sevrələri arasında məşhur idi. Keçəçioğlu Məhəmməd Cabbar Qaryağdıoğlu ilə Füzulinin “Leyli və Məcnun” poemasından bir parçanı duet şəklinə uğurla oxumuşdu. Varşavada Keçəçioğlu Məhəmməd “Rahab”, “Dəşti”, “Şahnaz”, “Qarabağ şikəstəsi”, “Xuraman” və “Axşam oldu” təsniflərini vala yazdırmışdı.

Varşavaya gedərkən, o, bir neçə gün Moskvada qalaraq “Metropol” mehmanxanasında Cabbar Qaryağdıoğlu, Məşədi Məhəmməd Fərzəliyev və Davud Səfiyarov ilə “Şərqi konsertləri”ndə iştirak etmişdir.

¹ Qaryağdıoğlu C. Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr. – Hüseyn Cavidin Ev-Muzeyinin arxiv. (Əlyazma).

¹ Hacıbəyli Ü. Əsərləri. II cild, Bakı, 1965, səh. 204.

1926-cı ildə Üzeyir Hacıbəylinin dəvəti ilə konservatoriyada muğamı tədris etmiş və gənc nəslin yetişməsinə yardım göstərmişdir.

Biz burada Mir Möhsün Nəvvabdan və Cabbar Qaryağdıoğludan əvvəl gələn və Azərbaycan musiqi tarixində, onun ifaçılıq sənətində, muğam sənətinin inkişafında önəmli rol oynayan bir sıra ifaçıların, xanəndələrin yaradıcılığına toxunduq, onların qısa da olsa, ifaçılıq sənətinin xasiyyətnaməsini verdik. Bizim əsas məqsədimiz isə XIX-XX əsrin görkəmli Şuşalıları, alim-musiqişünasları, şairləri, rəssamı və xanəndəsi Mir Möhsün Nəvvabın və Cabbar Qaryağdıoğlunun yaradıcılıq yolları haqqında danışmaq, onların Qarabağın musiqisinin inkişafında misilsiz rollarını göstərməkdir. Bu məqsədlə kitabımızın birinci hissəsi Mir Möhsün Nəvvaba, ikincisi isə Cabbar Qaryağdıoğluna həsr edilir.

I HİSSƏ

Mir Möhsün Nəvvab

M.M. Nəvvabın Şuşa şəhərinin mədəni və musiqi inkişafında rolu

Nəvvab Mir Möhsün ibn Hacı Seyid Əhməd Qarabağlı Azərbaycan elminə, mədəniyyətinə və ədəbiyyatına XIX əsrin görkəmli ensiklopedisti kimi daxil olmuşdur. Çoxşaxəli istedad sahibi olan M.M.Nəvvab Azərbaycan elminin, ədəbiyyatının və sənətinin müxtəlif sahələrində dəyərli iz qoyub getmişdir. Onun zəngin və çoxşaxəli fəaliyyəti, elmi fikirləri və araşdırmaları iyirmidən artıq əsərində öz əksini tapmışdır.

M.M. Nəvvab “Cəfər Cəmei Mürtəzəvi”, “Kənzül-Mühən”, “Bəhrul-Həzən”, “Muxtarnamə”, “Məzəmir”, “Batili-sehr”, “Beş yüz nəsihət”, “Kifayətül-ətfal”, “Qarabağ şairləri haqqında təzkirə”, “Nücumiyə”, “Nurul-ənvar”, 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası, farsca və türkcə şeirlər divanı, “Kəşfül həqiqi-məsnəvi”, “Vüzuhül-ərqam” kimi əsərlərin, həm də bir çox rəsmlərin və miniatürlərin müəllifidir.

Şuşa. M.M.Nəvvabın evi

Mir Möhsün Nəvvab Ağamirzadə 1833-cü ildə Şuşada Hacı Seyid Əhmədin ailəsində anadan olmuşdur.

Nəvvab ilk təhsilini Şuşanın ruhani məktəbində almış, ərəb, fars və türk dillərini mükəmməl öyrənmiş, sonralar rus dilini də mənimsəmişdir. O, molla Abbas Sarıcalının mədrəsəsində oxumuş, riyaziyyat, astronomiya, kimya və digər elmlərə yiyələnmişdir. Sonralar Nəvvab təhsilini sərbəst davam etdirmiş, biliyini daim artırmışdır.

M.M.Nəvvab dövrünün bilikli, oxumuş və mədəni adamlarından biri idi. Doğma Şuşa şəhərinin mədəni həyatında Mir Möhsün Nəvvabın rolu olduqca böyükdür. Onun Şuşada yaratdığı “Məclisi-fəramuşan” (Unudulmuşların məclisi) və “Musiqiçilər” məclisləri yalnız Şuşanın deyil, bütün Azərbaycanın mədəni inkişafında əhəmiyyətli rol oynamışdır.

Şuşada kitabxana və qiraətxana, “üsuli-cədid” məktəblərinin açılması da M.M.Nəvvabın adı ilə bağlıdır. Onun mətbəəsində Azərbaycan şairlərinin bir çox şeirləri çap edilib yayılırdı. O dövrdə Şimali Azərbaycanda Bakı və Şuşadan başqa heç bir yerdə mətbəə yox idi.

Əvvəlki dini məktəblərdən fərqli olaraq M.M.Nəvvabın təşəbbüsü ilə açılmış “üsuli-cədid” məktəblərində ədəbiyyat, tarix, coğrafiya və digər fənlərdən dərs keçilirdi. O, şəxsən bu məktəblərin birində dərs deyirdi.

1903-cü ildə M.M.Nəvvab Şuşada qiraətxana açır, müxtəlif şəhərlərdən qəzet və jurnallar yazdırırdı.

M.M.Nəvvab Bakıdan “Əkinçi”, Tiflisdən “Ziya” və “Kəşkül”, Hindistandan isə fars dilində nəşr edilən “Həblül-mətin” qəzetlərini alırdı. Qiraətxana müxtəlif illərdə “Molla Nəsrəddin”, “İqbal”, “Səda”, “İrşad”, “Şərqi-Rus” və digər jurnal və qəzetləri də alırdı.

M.M.Nəvvabın özü “Ziya”, “Kəşkül” və başqa qəzetlərdə əməkdaşlıq edərək, maarif, mədəniyyət və səhiyyə məsələlərinə dair məqalələr yazırdı.

M.M.Nəvvabın yaratdığı “Məclisi-fəramuşan” məclisinə Abdulla bəy Asi, Fatma xanım Kəminə, Məşədi Əyyub Baki, Həsənəli xan Abdulla, Həsən Şahid, Mirzə Xosrov və digər şairlər daxil idi. Onlar həm bir-biriləri ilə, həm də 1872-ci ildə Şuşa-

da yaranmış və Xurşudbanu Natəvanın rəhbərlik etdiyi “Məclisi-üns” ədəbi məclisinin üzvləri ilə şeirləşirdilər.

M.M.Nəvvabın özü Həsənəli xan Qarabaği, Mirzə Ələsgər Novrəs, Fatma xanım Kəminə, Məşədi Əyyub Bakı, Xəlil Abdulla, Mirzə Muxtar Kaşidi və digər şairlərlə, eləcə də Xurşudbanu Natəvanla şeirləşirdi. O, Natəvanın oğlunun ölümünə şeir yazmışdır.

“Məclisi-fəramuşan”ın üzvləri Azərbaycanın digər şəhərlərində olan məclislərlə də, o cümlədən Şamaxıdakı “Beytüs-səfa” (bu məclisə məşhur şair S.Ə.Şirvani rəhbərlik edirdi), Bakıdakı “Məcmua-şüəra” və digər məclislərlə əlaqə saxlayıb şeirləşirdilər.

Nəvvab Qarabağın yüzə qədər şairi və onların şeirləri barədə məlumat verən “Təzkireyi-Nəvvab” antologiyasının müəllifidir. Onun bu əsərdə verdiyi məlumatlar ədəbiyyatşünaslıq elmi üçün xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. M.M.Nəvvab yazdığı dibaçələrdə, müqəddimələrdə Vaqif, Vidadi, Xurşudbanu Natəvan, Zakir və digər şairlər, habelə ilk müəllimi Abbas Sarıcalı barədə məlumat vermişdir.

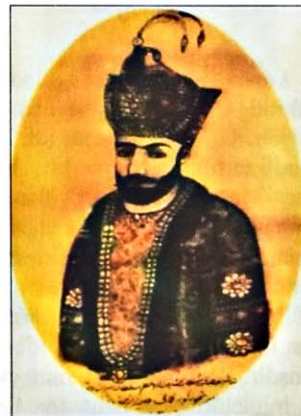
Mir Möhsün Nəvvabın yüksək bədii zövqü var idi. Bu cəhət onun poeziyasında, antologiyasında, kitablarının bədii tərtibatında, eləcə də şəxsi evinin, işlədiyi məktəbin və mədrəsənin divarlarında, Şuşanın “Böyük məscidi”nin iki minarəsinin naxışlarının çəkilməsində özünü biruzə vermişdir. Bu minarələrdəki naxışlar Şuşanın digər minarələrindəki naxışlardan həm forması, həm də gözəl tərtibatı ilə seçilirdi. Minarələrin naxışlarını M.M.Nəvvab özü işləmişdir. Mədrəsənin ikinci mərtəbəsində M.M.Nəvvabın iş otağı olmuşdur, onun da naxışlarını özü vermişdir. Məşhur musiqi və teatr xadimi C.Bağdadbəyov xatirələrində həmin otağı belə təsvir etmişdir:

“Nəvvabın gündüzlər oturduğu hücrə (mənzil – Z.S.) Şuşada yuxarı məscidin həyatında ikinci mərtəbədə idi. Bu otağın iki böyük pəncərəsi vardı. Pəncərənin biri məscidin həyatına – qiblə tərəfə, digəri isə şimala – bazara tərəf baxırdı. (Əvvəllər bazar yuxarıda qapandibində yerləşirdi – Z.S.). Hər iki pəncərənin açası gözəl güllərlə dolu idi. Otağın nəqqaşkarlığını Nəvvab özü iş-

ləmişdir. Nəvvabın mənzilinə adam nə qədər əsəbi və hirsli gəlsə idi, ilin hər fəslində açılmış güllərin qoxusu və otağın gözəlliyi onu sakitləşdirərdi”.

Güllər

Teymurun portreti

M.M.Nəvvabın “Quşlar”, “Güllər”, “Teymurun portreti” və digər əsərləri məşhurdur. Bu əsərlərdə rəssamın dərin müşahidə qabiliyyəti özünü göstərmişdir. Yağlı boya ilə çəkilmiş bu əsərlər məzmunu, forması və rəng koloritinə görə müxtəlif olub, çox təbii və realistdir. M.M.Nəvvabın ornamentlərinin də motivləri çox rəngarəngdir. Onun əsərlərinin realizmi xalq sənətinin, eləcə də miniatür sənətin ənənələri ilə bağlıdır.

Quşlar

Azərbaycanda kitab sənətinin inkişafında M.M.Nəvvabın rolu xüsusilə böyük idi. Onun parlaq istedadı kitab tərtibatında özünü biruzə vermişdir. O, bu işin ustası idi. M.M.Nəvvab hələ gənc yaşlarından bədii tərtibat sənətinə, kitabların illüstrasiyasına aludə olmuşdur. Məsələn, 1850-ci illərdə o, Firdovsinin “Şahnamə” əsərinə çəkilən litoqrafik illüstrasiya üzərində yaradıcı iş apararaq, onları daha əlvan, baxımlı, emosional cəhətdən daha təsirli etmişdir.

M.M.Nəvvab “Bəhrül-Həzan” (1864–1865) kitabının illüstrasiyasını vermişdir. Buradakı beş miniaturda o, müxtəlif döyüş səhnələrini əks etmişdir. Bədii cəhətinə, rəng çalarlarına görə bu miniaturələr klassik miniaturələrdən daha çox Şəki xan sarayının frizlərini xatırladır.¹

¹ Kərimov K. Mir Möhsün Nəvvabın rəsmləri // Qobustan. - 1976, №3, s. 52-54.

Miniatürlərdən başqa kitabda əlvan çəkilmiş başlıqlar, titullar, vərəqi, üz qabığı və s. də verilmişdir. Bu əsər M.M.Nəvvabın kitab illüstrasiyasının orijinal nümunəsidir. M.M.Nəvvabın bədii yaradıcılığının əhəmiyyəti bir də ondadır ki, onun rəsmləri XIX əsr Azərbaycan təsviri sənəti tarixinin öyrənilməsi, xüsusilə klassik miniatürün dekorativ üslubunun realist təsvir metoduna keçid dövrünün tədqiqi üçün qiymətlidir.

M.M.Nəvvabın “Kəşfül-həqiqəti-məsnəvi” kitabının üz qabığı

M.M.Nəvvabın çoxşaxəli fəaliyyətində onun astronomiya, riyaziyyat, kimya və digər elmlərə aid görüşləri də maraqlıdır. Səma cisimlərinin yerləşməsi, günəş sisteminin hərəkəti, günəşin batması və s. onun əsərlərində işıqlandırılmışdır. M.M.Nəvvab özünə məxsus olan iki teleskopla planetləri, ulduzları müşahidə etmiş və onların bəzilərinin modelini də düzəltmişdir. M.M.Nəvvabın “Kifayətül-ətfal” əsəri (1899) astronomiya üzrə dərslik kimi yazılmışdır. Əsərdə aydınlaşdırıcı zərli cədvəllər də verilmişdir.

M.M.Nəvvabın əlkimyaçıların reseptləri əsasında apardığı bir sıra təcrübələri isbat edirdi ki, iksirin vasitəsi ilə gümtüşün, civənin qızıla çevrilməsi nəzəriyyələri həqiqətə uyğun deyil və bunlara inanmaq avamlıqdır.

M.M.Nəvvabın 2.458.624 hərfdən və çoxlu sxemdən ibarət böyük həcmli “Cəfəri-came-mürtəzəvi” əsəri xüsusi lüğətə bənzəyir.

“Nəsihətnamə”, “Kifayətül-ətfal”, “Nurul-ənvar” və s. kimi əsərlərində alim və pedaqoq M.M.Nəvvabın psixoloji və etik görüşləri əks edilmişdir. O, elmlərə böyük əhəmiyyət verirdi. M.M.Nəvvab qeyd edirdi ki, “Elm və hünərdən yadigar qoymaq yaxşıdır, nəinki mal və əmlakdan”. M.M.Nəvvab sözə, nitq mədəniyyətinə xüsusi əhəmiyyət verirdi. O deyirdi ki, “Söz yalnız o vaxt təsirli olur ki, yerində işlənsin. Cəvahir kimi gözəl kəlimatları bımövqə yerdə və biviquf kəslərə demə ki, biqədr və biqymət olur”.

M.M.Nəvvab haqq, həqiqət tərəfdarı idi. O, “Güman zənni ilə heç kəsi günahkar bilib, onun təqsirinə şahadət etmə” – deyə tövsiyyə edirdi.

Mir Möhsün Nəvvabın 1905-ci ildə yazdığı “Təvaxixi-rəzm və şurişi tayafeyi-ərməniyyəyi-Qafqaz ba firqeyi müsəlmanan”, yəni “Qafqaz erməni tayfası ilə müsəlmanların vuruş və iqtisaf tarixləri” adlı son dərəcə əhəmiyyətli, bu gün ilə səsləşən və ortaya atılmış süni Dağlıq Qarabağ probleminin tarixi köklərinin öyrənilməsi üçün qiymətli olan bu əsəri yalnız 1993-cü ildə, yəni yazıldığından 88 il sonra nəşr edilmişdir.

Bu kitabı oxuyarkən, Nəvvabın qələmə aldığı erməni-müsəlman davası ərzində ermənilərin Bakıda, İrəvanda, Naxçıvanda, Təbrizdə, Şuşada, Tiflisdə, Gəncədə və başqa şəhər və kəndlərdə törətdikləri vəhşilikləri, zülmü təsvir edən hadisələr və faktlar ilə tanış olduqda, genasidin kim tərəfindən həyata keçirildiyi bir daha məlum olur. Nəvvabın əsərində qeydə alınmış hadisələri oxuduqda tarixin təkrar olunduğuna, hadisələrin bu gün ilə tam səsləndiyinə təəccüblənirsən. Kitabın “Erməni tayfasına nəsihətlər” hissəsində Nəvvab belə yazır:

“Əvvəla, bu tayfadan (erməni) sual edirəm ki, bu qədər mərdüməzarlıq və nahaq qanlar tökməkdə, mülklərin və malların talan və tarac edilməsində və yanib xarabazarlığa çevrilməsində səbəb və mətləbiniz nədən ibarətdir?

Əgər məqsədiniz padşahlıq və kral olmaqdırsa, sizin bu təbiətinizlə və insafsızlığınızla heyhat ağlasığan şey deyil...”¹

Ermənilərin vandalizmi tarixi abidələrimizin məhv edilməsində, dağılmasında özünü göstərmiş və indi də göstərməkdədir. Şuşada üç dahi sənətkarımızın – şairə Xurşudbanu Natəvanın, məşhur xanəndə Bülbülün və dahi bəstəkar Üzeyir Hacıbəylinin büstləri gülləbaran edilmişdir. Şuşada Bülbülün və Ü.Hacıbəylinin ev muzeyləri də dağılmışdır.

Böyük çətinliklə Bakıya gətirilmiş üç büst çox illər idi ki, İncəsənət muzeyində işğalçı erməni vəhşiliyinin örnəyi kimi nümayiş etdirilirdi. Hal-hazırda isə möhtərəm Prezidentimiz İlham Əliyev tərəfindən bu abidələr Şuşaya gətirilmiş, 44 günlük müharibədə möhtəşəm qələbəmizin rəmzi kimi öz əvvəlki yerlərini tutmuşlar.

**Güllələnmiş üç büstün şəkli:
Bülbül, X.Natəvan, Ü.Hacıbəyli**

¹ Nəvvab Mir Möhsün, 1905-1906-cı illərdə erməni-müsəlman davası.- Bakı, 1993, s. 55

M.M.Nəvvabın “Kəşfül-həqiqeyi-məsnəvi” əsərində əxlaqi, tərbiyəvi, etik və s. problemlərə toxunulmuşdur. Fars dilində yazılmış bu əsər üç hissəli məsnəvidən və “Divan”dan ibarətdir. “Divan”da Nəvvabın qəzəl və rübailəri, müasiri olduğu müxtəlif tarixi şəxsiyyətlərə, ayrı-ayrı hadisələrə həsr etdiyi mənzumələri verilmişdir.

Əsasən nəsihətəməz hekayələrdən ibarət olan məsnəvidə riyaziyyat, astronomiya, musiqi və s. elm sahələri ilə bağlı hissələr də vardır. Məsnəvidəki musiqi ilə əlaqədar üç hissə xüsusi maraq doğurur. İki hekayədə musiqini əyləncə sayan, onun qayda-qanunlarından xəbərsiz olanlar güllüş hədəfinə tutulmuşdur. Həmin hekayələr aşağıdakılardır: Bir xan musiqi elmini kamil bilən mahir xanəndəni sarayına dəvət edir. Xanəndə onun üçün böyük məhərətlə “Çahargah” oxuyur. Xan ondan hansı muğamı oxuduğunu soruşur. Xanəndə cavab verir ki, “Çahargah”, Xan: “Sən qara camaat üçün də “Çahargah”ı belə oxuyursan? – deyər soruşur. Müğənninin “bəli” cavabını eşidincə xan əsəbiləşir: “Axı mən xanam. Mənim üçün sən “Şəstgah” oxu”. Xanəndə bu nadan sözümdən çox mütəəssir olur: “Xan, mənim bir qardaşım var, gedib onu sizin yanınıza göndərəm. O sizin üçün “Şəstgah” da oxuyar, hələ üstəlik “Həftadgah” da, “Həştadgah” da.

Başqa bir hekayədə M.M.Nəvvab musiqini guya ürəkdən sevən, sarayına gəlib oxuyan müğənnilərə hədiyyələr verən şahla naşı xanəndənin görüşündən bəhs edir.

Gözəl səslə, lakin musiqinin nəzəri əsaslarından, qayda-qanunlarından, ifa üsullarından xəbərsiz olan biri həmin şahın vəzirini ilə məsləhətləşir, deyir ki, “səsdə mənim tayım-bərabərim yoxdur, ancaq oxumaq yollarını bilmirəm. Nə “Mahur”, nə “Hicaz”, nə “Hüseyni”, nə “Nəva”... bilirəm. Neyləyim?” Vəzir ona anladır ki, elə şah özü də musiqinin qayda-qanunlarından xəbərsizdir. Sən oxu, əgər şah muğamın adını soruşsa, mənə tərəf bax. Bir barmağımı göstərsəm “Rast”, iki barmağımı göstərsəm “Düggah”, üç barmağımı büksəm “Segah”, dörd barmağımı qatlasam “Çahargah” de. Belə də edirlər. Xanəndə istədiyini oxuyur. Hər oxuyub qurtarandan sonra şah muğamın adını soruşur və naşı

xanəndə də vəzirini verdiyi işarəyə əsasən adları deyir. “Çahargah”ı oxuyub başa çatdırandan sonra şah xanəndəyə yenə oxumasını əmr edir. O yenə ağzına gələni oxuyur. Şah deyir:

“Bəs bunun adı nədir? Xanəndə vəzirə sarı baxır. Ancaq irəliləmədən danışılmış işarələr qurtardığından vəzir başını aşağı salıb boynunu qaşır. Bunu da növbəti işarə hesab edən xanəndə:

“Şah, bunun adı “boyungah”dır, – deyir. Cahillikdə ondan geri qalmayan şah: “Bunu bir də tamam oxu. Çox yaxşı muğamdır” deyir. Məclisdəkilər bir tərəfdən xanəndənin səfəhliyinə, bir yandan da şahın axmaqlığına dodaqaltı istehza ilə güllürlər.¹)

“Kəşfül-həqiqeyi-məsnəvi”də musiqi ilə bağlı üçüncü hissə daha qiymətlidir. M.M.Nəvvab burada şeir dili ilə muğamlar, şöbələr və güşələrin təsnifatını verir. Aşağıda həmin hissənin bütünlükdə tərcüməsini gətiririk:

Şəriət qanunlarına görə öyrənilməsi və öyrədilməsi
caiz, hətta vacib sayılan, ancaq təcrübə olaraq ifa
edilməsi haram sayılan musiqi elmi, muğamat, onun
şöbə və güşələrindəki bəzi istilahlardan bəyanı.

Musiqi elmini bilsən rəvadır.

(Çünki sənin məqsədin elmdir, xanəndəlik deyil.

Dörd ünsür olduğu dörd də məqam var

Üç doğulanla birgə yeddi ad edir.

Bu üçü o dördə vursan

Hasili on iki olar.

Beləliklə, on iki muğam de ki,

Sənə belə bir sirr aydın olsun:

Şöbələrinin sayı iyirmi dördüdü.

Qırx səkkiz güşəsi məşhurdur

Altı bəhri və üsulu var. (Hamısı birlikdə) doxsan edir

Qəbul edirsənsə, bir-bir deyim.

¹ Bax: Kəşfül-həqiqeyi-məsnəvi, əlyazma.

Avazların (sayı) on beşə çatır,
Bu qaydaları əldən buraxma.

Muğamların adları

Bil ki, birinci "Rast", ikinci "Üşşaq"dır.
"Busəlik", "Hüseyni", həmçinin "İsfahan"
Daha sonra "Zəngulə", "Rahəvi" gəlir, əzizim.
(Sonra) "Büzürk", "Əraq", "Şadhiz" gəlir.
"Nəva" və "Hicaz" kiçikdir.
On iki muğam bunlardır, ey pak iş görməyi sevən insan.

Şöbələrin adları

"Mübərrəh", "Zabul", "Səda",
"Mütəhəyyar", "Nişapur",
Daha sonra "Üzzəl" və "Əcəm",
Həmçinin "Nohəft", "Bəyatı", "Nəəm"
Sonra "Məğlub", "Mahur", "Hisar"dır.
"Əşiran", "Ərəb", "Xara"nı da say.
"Pəncgah", "Dügah", "Çahargah",
Həm "Humayun", "Tərkib", "Segah" (da var).
"Müxalif"i, sonra da "Neyriz"i oxu.
Bunlardan sonra isə güşələri yaxşı bil.

Guşələrin adları

Guşələri "Sürur"la (sevinclə) oxusan,
Sonra "Məstana" olanlara "Heyrət"lə bax keç,
"Sipehr"i, "Zəməzəm"i, "Novrəs"i də say
"Kəbir" və "Fəth"i də ürəyində saxla.
"Nəhavənd"i və "Çəkavək"i də hesaba al.
"Xocəstə", "Fərəh"dir bunları tez tap.
"Təxtgah", "Qəsr", "Ouc", "Əbd", "Raz",
"İqbal", "Tuf", "Türk", "Saz"da var.

"Xürrəm", "Əfzun", "Madə", "Xosrovi",
"Şahənşah" və "Şəhidar" da eşit.
"Hüsn", "Nur", "Rah",
"Məruf"la, "Bəstəniqar" da var.
"Eşq", "Zir", "Xürrəm", "Nal", "Sər".
Sonra "İşrətqah" və "Nazik"dən xəbər tut.
"Güşad", "Mehtər", "Ağuşdar"
"Xürrəm" və "Əbd" yadigar qalsın.
Sonra "Həziz", "Hudi", "Həsir",
Daha sonra "Rübayəndə" gəlir, yadda saxla.

Avazların adları

"Şur", "Şahnaz", "Gərdaniyyə",
"Şüştər", "Səlmək", "Mənsuriyyə",
"Mavərənnəhr", sonra da "Hacıban",
"Bəxtiyar"ı, "Fövq",
"Mayə", "Bali-kəbutər", "Nehriz",
Sonra "Səfil" və "Novruz" gəlir
Bunların bəzisi "ouc" (yüksək),
bəzisi "həziz"dir (alçaq).
ya "zir" (yüksək), ya "bəm"dir (aşağı), ya "tul" (uzun),
ya "əriz"dir (geniş)
ya "miyanxana" (orta məqam), ya "əsfəl" (aşağı pillə) olar
ya "şeşdəng" olar ki, o çox mükəmməldir.
Ey pak yollu, bütün bu bəhr və üsullara görə
Dəstgahlar müxtəlifdir.
Kim (bunları) yaxşı bilsə, bilik sahibi olar.
Bütün qaydalar onun qarşısında açılar.
Bütün bu qaydalar və tərkiblər
Başı çıxan üçün asandır, vəssalam.
Nə lazım idisə, Nəvvab dedi
(Sən də) yadda saxla və qoyma gizli qalsın".

M.M.Nəvvabın musiqi elmi və ifaçılığı sahəsindəki fəaliyyəti xüsusilə maraqlıdır. Keçən əsrin 80-ci illərində Mir Möhsün Nəvvab məşhur xanəndə Hacı Hüsü ilə birlikdə Şuşada “Musiqiçilər məclisi” yaratmışdır. Bu məclisdə musiqi sənətinin estetik problemləri, xanəndələrin ifa üsulu, klassik muğamları müşayiət edən şeirlər və digər problemlər müzakirə edilmişdir. Bu məclisə öz dövrünün məşhur xanəndə və musiqiçiləri – Hacı Hüsü, Məşədi Cəmil Əmirov, İslam Abdullayev, Cabbar Qaryağdıoğlu, Seyid Şuşinski, Sadıqcan və başqaları daxil idi. Bir çox musiqiçilər ilk təhsillərini məhz bu məclisdə almışlar.

Məşədi Cəmil Əmirov savadlı musiqiçi olmaq niyyətilə görkəmli musiqişünas M.M.Nəvvabın yanına gəlmişdir. O, musiqi nəzəriyyəsi dərslərini Nəvvabdan almış, onun musiqi məclislərində fəal iştirak etmişdir.

Digər məşhur xanəndə İslam Abdullayev ilk musiqi təhsilini Nəvvabın xanəndə məclisində almışdır. İslamın gözəl səsə və istedadada malik olduğunu bilən M.M.Nəvvab şəxsən özü onu yanına dəvət etmişdir. Elə o vaxtdan da İslam həyatını həmişəlik musiqi ilə bağlamışdır.

Seyid Şuşinski də Nəvvabdan Şərq muğamlarının və xalq musiqisinin incəliklərini öyrənmişdir. Nəvvabın məktəbində iki ildən artıq oxuduqdan sonra Nəvvab ona xalq məclislərində və musiqi axşamlarında çıxış etməyə icazə vermişdir.

C.Bağdadbəyov öz xatirələrində M.M.Nəvvab ilə görüşü barədə yazırdı: “Nəvvab az gülən, vüqarlı, mehriban, xeyirxah bir şəxs idi. Bir gün Nəvvabın yanında idim. Bir çox qəzəllərdə anlamadığım kəlmə və cümlələrin mənasını öyrəniş yazırdım. Bu halda çox təmiz geyinmiş və paltarından Məkkə ətirinin qoxusu gələn bir dərviş gəlib dedi: “Ağayi, mənə bir gözəl qəzəlim vardır. Amma bazarda oxumaqdan ehtiyat edirəm. Xahiş edirəm ki, qulaq asasınız, hərgah siz qəbul etsəniz, mən də bazarda oxuyaram.” Nəvvab dərvişin pəsdən oxumasına izin verdi, o da bu qəzəli “Mirzə Hüseyn Segahi” ilə oxumağa başladı... Nəvvab

dərvişin qəzəlinə bir qədər qulaq asıb, bir qədər güldükdən sonra, hər yerdə oxumağa izin verdi.”¹

Həmin xatirələrdə deyilirdi ki, Nəvvab musiqini inkişaf etdirmək məqsədilə müctəhid Fazil İrəvaniyə² müraciət etmiş, ondan musiqi işləri ilə əlaqədar rəsmi surətdə icazə almaq istəmişdir. Lakin Fazil İrəvani çalğıya və zəngülə ilə oxumağa izn verməmişdir. Nəvvab məscid mollalarının katibi olub, iqtisadi cəhətdən mollalardan asılı olmasına baxmayaraq, müctəhidin kafi olmayan cavabından yenə də qorxmamış, əlaltından səsi olan cavablara qəzəllər verib muğam öyrətmiş, dərvişlərə isə açıqdan-açığa məsnəvi, rast və qeyri muğamatlar təlim etmişdir.

C.Bağdadbəyov xatirələrində qeyd etmişdir ki, “Nəvvabın musiqi və muğamatdan bəhs edən “Vüzuhül-ərqam” kitabı xanəndələrimizin inkişafı üçün yardımçı vəsait oldu.”³

¹ Bağdadbəyov C. Xatirələr. – AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxivi, qovluq №149, əlyazma.

² O dövrdə Fazil İrəvani Zaqafqaziya müsəlmanlarının dini qanun və əhkamlarını başa salan, onları şərh edən baş ruhani idi.

³ Bağdadbəyov C. Göstərilən əlyazma.

Mir Möhsün Nəvvabın “Vüzühül-ərqam” risaləsi haqqında

M.M. Nəvvab “Vüzühül-ərqam” (“Rəqəmlərin izahı”) risaləsini 1884-cü ildə Şuşada yaradıcılığının ən kamil dövründə yazmışdır. Risalə yalnız 1913-cü ildə Bakıda Orucov qardaşlarının mətbəəsində çap edilmişdir.

“Vüzühül-ərqam” Azərbaycan musiqisi barədə Azərbaycan dilində ərəb əlifbası ilə yazılmış və nəşr olunmuş yeganə risalə idi. (Risalədə fars və ərəb dillərində yazılmış parçalar da vardır).

Qeyd etmək lazımdır ki, Şərqdə risalələrin az yazılan bir dövründə Şuşada belə bir əsərin yaranması xüsusi maraq doğurur. Şuşada orta əsr musiqi nəzəriyyəsinin ənənələri M.M.Nəvvabın “Vüzühül-ərqam” risaləsində öz əksini tapmışdır. Dahi bəstəkar Ü.Hacıbəyli “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” tədqiqatında Azərbaycanın məşhur musiqişünasları Səfiyyəddin Urməvi və Əbdülqadir Marağaidən sonra M.M. Nəvvabın adını çəkmiş və onun “Vüzühül-ərqam” risaləsində Yaxın Şərq xalqlarının qədim musiqisindən bəhs olunduğunu qeyd etmişdir.¹

“Vüzühül-ərqam” risaləsi tarixi ənənələri davam etdirməklə bərabər, orta əsr risalələrindən fərqlənirdi. Risalədə musiqinin əmələ gəlməsi, onun təbabətlə əlaqəsi, şeirlə muğamın bağlılığı, estetika məsələləri, səsin akustikası, dəstgahların tərkibi, muğamlarda rəqəmlərin izahı kimi məsələlər, o cümlədən ayrı-ayrı muğamların adları, musiqi alətləri haqqında məlumat verilmişdir.

M.M.Nəvvab bu risalədə orta əsr traktatlarında geniş işıqlandırılmış bud (interval), cins (tetraxord), ika (ritm) və digər məsələlərə toxunmamışdır. Onun əsərinin əsas istiqaməti praktiki məqsəd daşmışdır. Bu da əsasən orta əsrlərdən sonra yazıl-

mış risalələr üçün xas idi. Bu risalələr muğamların öyrənilməsi üçün kütləvi dərslik kimi də nəzərdə tutulmuşdur.

Risalənin nəzəri hissəsi muğamlara, onun hissələrinə, şöbələrində və rəqəmlərin izahına həsr edilmişdir. Burada cədvəllər də verilmişdir. Birinci iki cədvəldə musiqi terminləri, muğamların registri, şöbə, guşə və avazları göstərilmişdir. O biri cədvəldə dörd elementin – odun, havanın, suyun və torpağın dərəcələri, həmçinin onlara müvafiq gələn səslər göstərilmişdir. Axırındakı iki cədvəl bilavasitə muğam ifaçılıq sənətinin xüsusiyyətləri və məsələləri ilə bağlıdır. “Vüzühül-ərqam”a məxsus bəzi dini motivlər müəllifin əsas məqsədinin həyata keçirilməsi zəruriliyi ilə əlaqədar idi, bu da elmin, musiqi maarifinin inkişafı ilə bağlı olmuşdur. M.M. Nəvvabın risaləsi çox yığcam olub, ayrı-ayrı hissə və mövzulardan ibarətdir.

M.M.Nəvvab risaləsini fars dilində yazılmış və Fazil İrəvaniyə verilmiş qeyri-adi sualla – epiqraflla başlamışdır: “...Musiqi elmində məharəti olub, özü xanəndəlik etməyən, müğənniliyi və təğənnini haram sayan bir şəxs elmi məqsədlə musiqidən istifadə etsə, onu yadda saxlasa, tədris etsə, çap etsə, yazsa, satsa, yazıb öz kitabxanasında saxlasa – caizdir, ya yox?”

F. İrəvaninin cavabı belə idi: “Musiqi elmini öyrətmək və öyrənməyin eybi yoxdur, hətta vacibdir. Amma onu təcrübədə işlətmək caiz deyil”.

Risalədə Fazil İrəvaninin cavabının altında onun möhürünün surəti də verilmişdir.

M.M.Nəvvab belə bir hörmətli şəxsin imzasını aldıqdan sonra yenə də musiqi sənətinə və yazdığı əsərə bəraət qazandırmaq məqsədilə risaləni “Ruhani qardaşlarına!” müraciəti ilə başlayır: “Ruhani qardaşların hüzuruna ehtiramla ərz-əhval edir bəndeyiaciz Nəvvab Mir Möhsün Ağamirzadə Qarabaği, o əşxaslar ki, iltifat nəzərilə bu fəqərəta müləhizə buyuracaqlar, güman etməyə-

¹ Hacıbəyov Ü. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları.- Bakı, 1985, s. 18.

lər ki, bəndeyi-acizin məqsudi bu bəyanətin iqdamından odur ki, onun istemalını caiz və həramiyyətini halal bilirik”.

M.M.Nəvvab “ruhani qardaşlarına” bildirir ki, musiqi elmi ilə “qüdrətli və bacarıqlı” alimlər məşğul olmuşlar. Bütün dövrlərdə, əsrlərdə onlar “elmin ləzzətini dünyanın cəmi ləzzətindən artıq hesab etmişlər”.

Müəllif qeyd edir ki, bu risaləni yazmaqda “bizim də elmiyədən savayı bir niyyətimiz yoxdur”. M.M. Nəvvabın yaşadığı dövrü, dini ehkamların irəli sürdüyü tələbləri nəzərə alsaq, onun bu fikrinin müasirliyi və mütərəqqiliyi tam aydın olur.

M.M. Nəvvabın müasiri materialist filosof M.f.Axundovun artıq xrestomatik olan sözlərini yada salaq: “Nəqamat çalma, haramdır, nəqamata qulaq asma, haramdır, nəqamat öyrənmə, haramdır, teatr, yəni tamaşaxana qayıрма, haramdır, teatra getmə, haramdır, rəqs etmə, məkruhdur, rəqsə tamaşa etmə, məkruhdur, saz çalma, haramdır, saza qulaq asma, haramdır, şətrənc oynama, haramdır, nərd oynama, haramdır, rəsm çəkmə, haramdır, evdə heykəl saxlama, haramdır”.¹

Belə bir haramlıq mühitində M.M.Nəvvabın millətin geri qalması barədə təəssüflə dediyi aşağıdakı sözlər necə də təbii səslənir: “...Cəmi millətlər qaribə olan elmlər və əcabə olan sənətlər ixtira etməklə tərəqqeyi-tam tapıb, özlərini məqam rüfətə yetiriblər. Amma bizim millətimiz o elmlər ki onların əlindədir, bitamam tərək etməklə mədəniyyət aləmindən uzaqlaşıb və millətlərdən geri qalıblar və elmlər bilmərrə mündəris olub xatirələrdən məhv və fəramuş olub.”²

M.M. Nəvvabın fikrincə hər bir alim, hər bir vaxt “əhli-islamın içində mövcud” olan elmlərə bir şey artırmalıdır, əgər qüdrəti yoxdursa, heç olmasa o elmin üzünü olduğu kimi köçürüb

onun itib-batmasına yol verməməlidir. O, qeyd edirdi ki, musiqi elmi haqqında Pifaqor, Aristotel, Əflatun, Fərabı, İbn-Sina yazmışlar. Bu da kifayətdir. Lakin təzə öyrənənlərə onların yazdıqları mürəkkəb olduğu üçün o, özünün kiçik risaləsini oxuculara təqdim etmişdir.

Risalənin müxtəlif yerlərində məşhur musiqi alimlərinin adları çəkilir və onların həyatından epizodlar, rəvayətlər danışılır. Bu onu göstərir ki, M.M. Nəvvab Pifaqor, Aristotel, Əflatun, Fərabı, İbn-Sina, Səfiyəddin Urməvi və digər dahi alimlərin yarıdıcılığına yaxından bələd olmuşdur. Məsələn, risalədə Aristotelin 70 yaşında bərbət alətində çalmağı öyrənməsi epizodu nəql olunur. Guya şagirdləri Aristotela demişlər ki, “bu sinnində cənnabınıza layiq deyil ki, bərbət çalınız. Ərəstu buyurdu ki, o vaxt bana ləyaqəti yoxdur ki, bir məclisdə olam, onlar bu elmi bilələr, amma mən bilməyəm, mat-mat baxam”.

M.M.Nəvvabın “Vüzühül-ərqam” risaləsinin ən böyük və əsas hissəsi muğamlar və onların quruluşu haqqındadır. Risalənin bu hissəsində muğamlarla əlaqədar rəqəmlər verilir və onların izahı aydınlaşdırılır. “Vüzühül-ərqam” ərəbcədən tərcümədə rəqəmlərin izahı deməkdir. Nə üçün müəllif risaləni belə adlandırmışdır. Məhz ona görə ki, əsrlər boyu musiqi riyaziyyat elmi ilə sıx əlaqədə olmuş, inkişaf etmişdir. Əgər biz orta əsr risalələrinə müraciət etsək, buna tam əmin ola bilərik. Risalədə M.M. Nəvvab muğamla əlaqədar 4,7,12,24,48 rəqəmlərini izah edərək yazırdı ki, 4 sət, 7 pərdə, 12 məqam, 24 şöbə, 48 guşə və 15 avaze var ki, onların bəziləri ouc, (zil – Z.S.), bəzisi isə həzizdir (bəm – Z.S.).

Risalədəki 1-ci cədvəldə musiqi elminin terminləri, şöbələri, guşələri, onların oucu və həzizi verilmişdir. Müəllif bu cədvəldə 12 muğamın adını qeyd etmişdir. 1. “Rast”, 2. “Üşşaq”,

¹ Axundov M.F. Əsərləri. II c. – Bakı, 1961, s. 51.

² Nəvvab M.M. Vüzühül-ərqam.

3. “Busəlik”, 4. “Hüseyni”, 5. “İsfahan”, 6. “Zəngulə”, 7. “Rəhavi”, 8. “Büzürg”, 9. “Əraq”, 10. “Kuçik”, 11. “Nəva”, 12. “Hicaz”.

M.M.Nəvvab risalədə yazırdı ki, “bəziləri “Kuçik”i “Zirəfkənd” hesab edirlər. Sahibi-“Ədvar” “Səlmək”i “Zəngulə” adlandırır. Amma çoxları “Səlmək”in avazdan olduğunu qeyd edirlər”¹.

Risalənin digər hissəsində M.M. Nəvvab 12 muğamın adını belə ardıcılıqla vermişdir. 1. “Üşşaq”, 2. “Nəva”, 3. “Busəlik”, 4. “Rast”, 5. “Əraq”, 6. “İsfahan”, 7. “Zirəfkənd”, 8. “Büzürg”, 9. “Zəngulə”, 10. “Rəhavi”, “Kuçik”, 11. “Hüseyni”, 12. “Hicaz”.

Gördüyümüz kimi, cədvəldən fərqli olaraq, bu siyahıda “Kuçik”in yerinə “Zirəfkənd” verilmişdir.

M.M. Nəvvabın verdiyi siyahıda yalnız avazların sayı muğam sənətində qəbul edilmiş sayla düz gəlmir. Onun cədvəldə göstərdiyi 15 avaz aşağıdakılardır: 1. “Gərdaniyyə”, 2. “Novruz”, 3. “Mənsur”, 4. “Şur”, 5. “Şahnaz”, 6. “Mavərənnəhr”, 7. “Gəvəşt”, 8. “Səfil”, 9. “Şüştər”, 10. “Səlmək”, 11. “Mayə”, 12. “Hacıyuni”, 13. “Bali-kəbutər”, 14. “Bəxtiyari”, 15. “Fövq”. Musiqişünaslar isə avazların sayını həmişə altı göstərmişlər. Bu avazlar aşağıdakılardan ibarətdir. “Şahnaz”, “Mayə”, “Səlmək”, “Novruz”, “Gərdaniyyə” və “Gəvəşt”.

Guşələrin adlarının sayı on üç rəqəmdən başlayaraq risalənin digər cədvəlində verilmişdir. I-cı cədvəlin ardı olan bu cədvəldə musiqi elminin terminləri və onların guşələri verilmişdir.

M.M.Nəvvab risalədə qeyd edirdi ki, muğamatın əvvəli dörd pərdədir və “ənasiri-ərbəə”yə uyğundur. Dörd nəğmənin arası üçdür və ona “məvalidi- səlasə” deyirlər ki, bu da üç yeni əmələ gələn ünsürün birləşməsindən meydana çıxır. Elə ki, dörd

ənasiri üç məvalidə zərb edərsən, hasili 12 olur, onların da adları cədvəldə verilmişdir.

M.M.Nəvvab “Vüzühül-ərqam” əsərində çox vacib bir məsələyə də toxunmuşdur. Onun fikrincə, “ifa olunan musiqinin bir parası xaric ahəngdir. Bu səbəbdən ki, musiqiçilərin əksəri “Çahargah”ı əsl nəğmə hesab edirlər, halbuki o, şöbələrdən biridir. “Şahnaz”ı on iki məqamatdan bilirlər. O halda ki, avazdandır. “Mahur”u əsl nəğmə zənn edirlər və halbuki şöbələrdəndir. Həmçinin “Düğah”ı, “Humayun”u, “Müxalif”i, “Məğlub”u, “Üzzal”ı əsl məqamatdan zənn edirlər”.

Əsrlər boyu muğamların quruluşu, tərkibi, onların sabitliyi, dəyişməzliyi müxtəlif mübahisələrə səbəb olmuşdur. Zənnimizcə, bu mübahisələri doğuran əsas səbəblərdən biri muğam sənətinin improvizə xüsusiyyətilə bağlıdır. İllər keçdikcə muğam da dəyişmiş, hər bir ifaçı ona yeni pərdələr, xallar əlavə etmiş, bəzi pərdələr isə tamamilə yaddan çıxıb yox olmuşdur. Həmçinin şöbələrin bəzisi muğamlara, muğamların özü isə şöbə və hətta guşələrə çevrilmişlər. Məsələn, M.M.Nəvvabın risalədə verdiyi əsas muğamlar arasında hazırda ifa olunan “Segah”, “Çahargah”, “Bayatı-Şiraz”, “Humayun” və “Şur” kimi muğamları görmürük. Onlar ancaq müəyyən muğamların hissəsi və ya şöbəsi kimi verilmişdir. Əksinə, o vaxtlar çox ifa olunan məşhur “Nəva” muğamı indi əvvəlki şöhrətini itirmişdir. Risalədə o vaxtlar məşhur olan muğamların və mahnıların siyahısı verilmişdir. Bu siyahı 82 addan ibarətdir. M.M. Nəvvab qeyd edirdi ki, bunları telli alətlə və ya səslə, ya da başqa alətlər vasitəsilə ifa etmək olar. Siyahıdakı mahnı və muğamların bir çoxu artıq heç ifa edilmir.

Risalənin qiymətli hissələrindən biri muğam dəstgahlarının quruluşu haqqında olan bölmədir. M.M.Nəvvab ilk dəfə olaraq 6 muğam dəstgahının (“Rast”, “Mahur”, “Şahnaz”, “Rəhavi”,

¹ M.M.Nəvvab burada “Kitabül-ədvər” risaləsinin müəllifi, XIII əsrin musiqişünası Səfiyyəddin Urməvini nəzərdə tutmuşdur.

“Çahargah” və “Nəva”) quruluşunu, hansı şöbələrdən ibarət olmasını göstərmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, M.M.Nəvvab elmi ədəbiyyatda muğam dəstgahı termininin anlayışı barədə məlumat verən ilk müəllifdir.

Gördüyümüz kimi, siyahıda “Şur”, “Segah”, “Bayatı-Şiraz” kimi əsas muğamların dəstgahları verilməmiş, onlar yalnız şöbə şəklində göstərilmişdir. Risalədəki cədvəlləri nəzərdən keçirərkən görürük ki, hazırda bəzi muğamların adları bizə məlum deyil, bəziləri isə yerlərini dəyişmişlər. Ü.Hacıbəylinin təsnifatına görə əsas saydığımız muğamlar M.M.Nəvvabda şöbə, guşə və s. şəkildə verilmişdir.

Ü.Hacıbəyli “Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları” əsərində yazmışdır: “Təbiidir ki, 12 klassik muğamın adı və həmçinin bu muğamların özləri də böyük dəyişikliklərə uğramışdır. Əvvəllər müstəqil hesab olunan muğamlar bəzi xalqlarda şöbə halına keçir və yaxud əksinə, əvvəllər şöbə hesab olunan musiqi sonralar müstəqil muğama çevrilir. Yenə bu qayda ilə muğam və onun şöbələrinin eyni adları ayrı-ayrı xalqlarda müxtəlif mənə ifa edirdi”.¹

Qeyd etmək lazımdır ki, müxtəlif coğrafi zonalarda da həmin dəyişikliklər baş vermişdir. M.M. Nəvvabın göstərdiyi muğamlar əsasən Qarabağ zonasına xas idi.

M.M.Nəvvab risalədə yazırdı ki, musiqi dəstgahlarının, melodiyaların ahəngi ifaçıların qabiliyyətindən asılıdır, hansı pərdədən başlayıb hansı pərdəyə qədər qalxmaq, hansı pərdəyə, ahəngə modulyasiya etmək və hansı pərdədən enib təsniflərə keçmək muğam ifaçılığının maraqlı və çətin məsələləridir. Təəsüf ki, M.M.Nəvvab əsərdə bu məsələlərdən ətraflı bəhs etməmiş, onları ifaçıların özlərinə həvalə etmişdir.

Müəllif risalənin sonunda muğamlara aid bəzi qaydaları ixtisar şəklində vermişdir. Bu hissədə o, risalənin son üç cədvəlini təqdim etmişdir. Onlardan ən böyüyü və ən kiçiyi iki hissədən ibarətdir. Birinci hissə “ənasiri-ərbəə”yə və “məvalidi-sələsə”yə uyğun olan dərəcələrin bölməsindən ibarətdir. İkinci hissə isə bu dərəcələrə uyğun olan səslərin registr ucalığıdır. Məsələn, nar (od) dərəcəsi “sövti-zir”, hava dərəcəsi “sövti-müsəlləs”, ab (su) dərəcəsi “sövti-bəm”, xak (torpaq) dərəcəsi “sövti-rabi”dir, IV səsdür. O, od ilə hava dərəcələri arasında olan səsləri “ouc”, hava ilə su dərəcələri arasındakı səsləri “miyanxana”, su ilə torpaq arasındakı səsləri isə “həziz bəm” adlandırmışdır.

M.M.Nəvvab qeyd edirdi ki, bütün melodiya və səsləri yeddi pərdədə qurmaq olar. Belə ki, onların hamısı göstərilən dərəcələrlə bağlıdır. Bir dərəcədən başlayıb, münasib pərdədə gəzişməklə yenə həmin pərdəyə qayıdıb seçilən nəğməyə münasib şeirlər oxumaq lazımdır.

Risalənin digər iki cədvəlində melodiya, səslərin, şöbə və guşələrin yuxarı-aşağı qalxıb-enmələri, başlanğıc və qurtaracları verilmişdir.

Hər nəğmə, hər melodiya üçün bir pərdə və bir dərəcə müəyyənləşdirilmişdir. Belə ki, hər hansı bir nəğmə, muğamat, şöbə, guşə və səs hansı dərəcə və pərdədən başlayırsa, müxtəlif gəzişmələrdən sonra yenə də həmin başlanğıc pərdədə qurtarmalıdır. Bunu risalədəki cədvəldən asanlıqla öyrənmək mümkündür.

M.M.Nəvvab risalədə həm də musiqinin təbabətlə əlaqəsindən, musiqinin şafaverici xüsusiyyətlərindən bəhs etmişdir. Müəllif bu sahədə böyük alim İbn-Sinanın nəzəriyyəsinin davamçısı kimi çıxış etmişdir.

M.M.Nəvvab göstərirdi ki, insanın bədənində əmələ gələn hallar iki ünsürdən – hərərət və birudətdən asılıdır. Bununla əlaqədar müəllif musiqinin insan orqanizminə böyük təsir gücün-

¹ Hacıbəyli Ü. Azərbaycan xalq musiqisinin əsasları. – Bakı, 1985, s.14 -15

dən bəhs etmiş, hansı mahnı və muğamların nə vaxt çalınmasının daha münasib olduğunu göstərmişdir. Məsələn, o qeyd edir ki, əgər xəstəlik hərərətdən əmələ gəlibsə, hüzn və qəmginlik gətirən nəğmələr çalındıqda xəstənin halı yüngülləşir. Xəstəlik soyuqdan əmələ gəlibsə, şən və oynaq nəğmələrin çalınması daha münasibdir. O yazırdı: “Bundan ötəri ki, şadlıq hərərət gətirər və qəmginlik birudət artırır və əlavə naxoşluq ki, məxsus olundu, təğənni edən hansı ğina ki haman ünsürə mərbud və münasibəti var, əda etsə, həmən mərəz üçün xeyli mənfəəti var”.

Müəllif risalənin bu hissəsində ərəb dilində mətn və onun tərcüməsini də vermişdir. O, yazırdı ki, mülayim təbiətlilərdə həqiqi nəğmə od çaxmaq daşında gizləndiyi kimidir. Çaxmaq daşa vurulduqda od çıxdığı kimi, qəlblərdə gizlənən sirlər, şadlıq və ağlamaq da nəğmə ilə aşkar olur.

Risalədə musiqinin yaranması, ayrı-ayrı muğamların, musiqi alətlərinin adlarının əmələ gəlməsi barədə müxtəlif rəvayətlər söylənilir. Bu rəvayətlərin birində məşhur yunan alimi Pifaqorun bərbət alətini ixtira etməsindən bəhs olunur. Bu rəvayət bütün Yaxın və Orta Şərq alimləri arasında müxtəlif variantlarda yayılmışdır. İlk dəfə bu rəvayət Əbu Nəsir Fərabinin “Musiqi əl-kəbir” əsərində verilmişdir.

Risalədə söylənilən digər rəvayət “Səbz-dərsəbz” (“Yaşılıqda yaşillıq”) muğamı ilə əlaqədardır. Bu rəvayət Şah Xosrov Pərvizin hökmdarlığı dövründə sarayda oxuyan məşhur musiqiçilər Bərbət və Nəkisa haqqında olan əhvalatla bağlıdır. Bu, öz poetik əksini Nizami Gəncəvidə də tapmışdır.

Risalədə “Sədai-Naqus” muğamının yaranması barədə Harris adlı şəxsin söylədiyi rəvayət də verilmişdir. Həmin rəvayətdə “Sədai-Naqus”un Herat şəhərində yaranması göstərilir.

M.M.Nəvvab qeyd edirdi ki, əksər muğamat və sövtlərin adları ya onları ilk dəfə gözəl ifa edən şəxsin və ya həmin muğamın

yaranacağı yerin adı ilə bağlıdır. Məsələn: “Azərbaycan”, “Nişapur”, “Zabul”, “Mavərənnəhr”, “Bağdadi”, “Kürdi”, “Şirvani”, “Qarabaği”, “Qacari”, “Osmani”, “Şah Xətai”, “Kərkuki”, “Raki-Hindi” və s. Müəllif həmçinin göstərirdi ki, bir çox muğamların adları müxtəlif təbiət hadisələrinin adı ilə bağlıdır. Məsələn, “Rast” muğamına ona görə bu ad verilmişdir ki, səslərin əksəriyyəti əsas pərdə ilə rastlaşır. “Rast” bahar küləyinin hərəkətindən götürülmüşdür.

“Rəhavi” – Rəhaviyyə qəsəbəsinin adı ilə bağlıdır. Buna “Rəhab” da deyirlər. “Rəhavi” adının yağış suyu damcılarının tökülməsinə bənzədənələr də vardır. “Çahargah” – dörd nəğmə və guşələrlə təkmilləşdiyi üçün buna çahargah deyilir, göy guruldamasından götürülmüşdür. “Düğah” fəvvarədən axan sudan götürüldüyü üçün hər tərəfə meyl edir. “Humayun”u quşların qanad çalmasından, “Nəva”-nı aşıqların ürəkyandırıcı naləsindən, “Mahur”u suda üzməkdən, “Şahnaz”ı bülbüllərin aşiqanə sədasından, “Üşşaq”ı qorxaraq dəşhətlə yuvasından çıxdıqdan sonra sakit-sakit uçan quşun hərəkətindən, “Müxalif”i arının təbiətindən, “Məğlub”u şiddətli selin gəlməsindən, “Üzzal”ı isə meteoritin axmasından götürmüşlər.

M.M.Nəvvab həmçinin qeyd edirdi ki, “Əraq”ın adı Əbu Nəsinin atasının adı ilə bağlıdır. “Busəlik” isə Pifaqorun qulamının adından götürülmüşdür.

Risalədə muğamların insan təbiətinə, xasiyyətinə göstərdiyi müxtəlif emosional təsirlərdən də bəhs edilmişdir. Məsələn, “Üşşaq”, “Busəlik” və “Nəva” muğamlarının təsiri şücaətə səbəb olur. “Rast”, “Novruz”, “Əraq” kimi muğamların təsiri mülayimdir. Bəzilərinin təsiri zəif olduğundan, qəm və kədərə səbəb olur. Bunlardan “Büzürg”, “Rəhavi”, “Zəngulə”, “Zirəfkənd” və “Hüseyn”-ni misal göstərmək olar.

Maraqlıdır ki, risalədə muğamların emosional təsirindən bəhs edilərkən, onların müxtəlif iqlim şəraitində yaşayan xalqlara müxtəlif təsiri də qeyd edilmişdir. Məsələn, “Üşşaq”, “Busəlik” və “Nəva” muğamları Həbəşistan əhalisinin və dağlarda yaşayan tayfaların təbiətinə uyğundur. Bəzi muğamların təsiri orta olub, əksər adamın xoşuna gəlir. Məsələn, “Rast”, “Novruz”, “Əraq” və “İsfahan” belə muğamlardandır. Bu muğamlar orta iqlimdə yaşayanların təbiətinə çox uyğundur.

Muğamların emosional təsiri ilə əlaqədar olaraq, M.M.Nəvvab muğam ifaçılığının vacib məsələsi olan musiqinin poetik mətn, şeirlərlə əlaqəsi məsələsinə toxunmuş və ifa vaxtı munasib şeirlərin seçilməsini xüsusi qeyd etmişdir. O, yazırdı: “Amma təğənni vaxtı lazımdır ki, münasib şeirlər oxumaq, tainki məcazlara təsir edib baisi şövq və zövq və ya hüzn və ələm ola”.

Muğamlarda munasib şeirlərin seçilməsinin zəruriliyi haqqında hələ orta əsr alimləri də öz mülahizələrini söyləmişlər. Məsələn, XV əsrin görkəmli şairi və musiqişünası Cami “Musiqi haqqında” risaləsinin sonunda bu məsələni xüsusi qeyd etmişdir.

M.M.Nəvvab təsniflərlə də əlaqədar münasib şeirlərin seçilməsinin zəruriliyindən bəhs etmişdir.

M.M.Nəvvab “Vüzühül-ərqam” risaləsinin “Musiqi alətləri” hissəsində milli alətləri iki hissəyə bölmüşdür: simli alətlər və nəfəslı alətlər. Simli alətlərə saz, ud, cəng, nüzhet, qanun, tənbur və s. aiddir. O, nəfəslı alətləri də iki yerə bölmüşdür. Onlardan birincisinə tam nəfəslə çalınan həlq, ney, şən, nay və s., ikincisinə isə ərgənün aiddir. O, Şərq alətləri ilə yanaşı, Avropa və rus musiqi alətləri (violin, fleyta, fortepiano, orqan, qusli və qarmon) haqqında da məlumat vermişdir. Orqan musiqi alətindən bəhs edərkən, İran şahı Nəsrəddinin Londona səyahətini xatırladır. M.M. Nəvvab yazırdı ki, “London şəhərində şah məclisində bir ərgənün çalmışlar ki, 400 ünəs (qadın – Z.S.) və zükür

(kişi – Z.S.) iştirak etmişdir. Həmin 400 nəfər musiqi çalan vaxt öz səslərini zil və bəmdə həməən musiqi ilə uyğunlaşdırıb oxuyaraq dinləyiciləri heyran etmişlər”. Bu təəccüb və heyranlıq ilk növbədə onunla izah edilir ki, Şərq dinləyicisi Qərbin çoxsəslilik sənətinə hələ az bələd idi.

M.M.Nəvvabın musiqi alətləri barədə verdiyi məlumat sadə olmasına baxmayaraq, şübhəsiz, o dövr üçün çox qiymətli idi.

Risalənin maraqlı səhifələrindən biri də musiqini dinləmək qaydalarıdır. Dediymiz kimi M.M. Nəvvab ifaçılıq qaydalarına böyük əhəmiyyət vermiş, onun estetika, akustika məsələlərini əsas şərtlərdən hesab etmişdir. Bu, həm də onu sübut edir ki, M.M. Nəvvabın dövründə Qarabağda yüksək səviyyəli ifaçılıq sənətinə tələbat olduqca böyük idi.

Müəllifin “Vüzühül-ərqam” risaləsi aşağıdakı sözlərlə bitir: “Qərəz bu risaləni yazmaqda məqsəd millətin qüvvəyi-elminin izdiyarıdır. Qeyri bir məqsədımız yoxdur. Bunun elmi niyyəti ilə tədqiqi halal, əməli cəhətdən məşğul olması haramdır”.

Əsər ərəbcə sonluqla bitir. Bu sonluqda M.M. Nəvvab qurandan bir ayə vermiş və oxuculara bu əsəri hicri 1301 (miladi 1884)-ci ildə bitirdiyini bildirmişdir. “Vüzühül-ərqam” risaləsində qaldırılan məsələlər maraqlı və qiymətlidir. Müəllif bu məsələləri bəzən dini haşiyəyə alır. Bu dini haşiyə M.M. Nəvvaba əsas niyyətinə, məqsədinə nail olmaq üçün lazım olan bir vasitə idi. Onun əsas məqsədi isə özünün qeyd etdiyi kimi, millətin, xalqının savadlanması və musiqi elminin inkişafı idi. Bu xüsusiyyət ümumiyyətlə, XIX əsrin qabaqcıl, maarifpərvər şəxslərinə xas idi. M.M. Nəvvab da bu şəxslərdən biri idi.

Onun “Vüzühül-ərqam” risaləsi yalnız Azərbaycanın deyil, ümumən Şərq xalqlarının muğam sənətinin və ifaçılığının vacib məsələlərini araşdıran qiymətli əsər kimi musiqi tariximizə daxil olmuşdur.

Böyük elmi və bədii irs qoyub getmiş M.M. Nəvvab 1918-ci ildə Şuşada 85 yaşında vəfat etmişdir. 1992-ci ilin mayında Şuşanın Ermənistan işğalından əvvəl “Cıdır düzündə” “Xarı bülbül”¹ festivalları, ənənəvi Vaqif poeziya günləri, Üzeyir Hacıbəyli adına musiqi festivalları və s. keçirilərdi. “Cıdır düzünə” gələn qonaqlar M.M.Nəvvabın da xatirəsini yad edib abidəsi önünə gül-çiçəklər qoyurdular. Axı M.M.Nəvvabın Qarabağın, Şuşanın mədəni və musiqi inkişafında rolu böyük olmuşdur.

“Xarı bülbül”

**Mir Möhsün Nəvvabın “Vüzuhül-ərqam”
risaləsinin faksimilesi
(Azərbaycan dilində ərəb əlifbasıyla)**

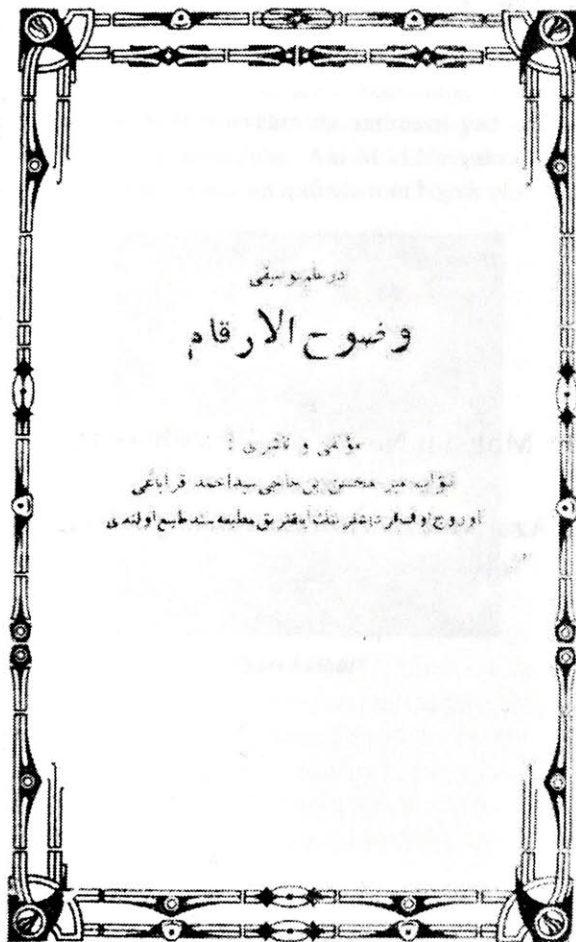
¹ “Tikanlı bülbül” adını daşıyan “Xarı bülbül” çiçəyi yalnız Cıdır düzündə bitir.

در سال ۱۳۰۲ از علمای معاصر در باره علم موسیقی که استفتاء کرده بودم و از جناب سده العلماء والمجتهدین مولانا فاضل ایروانی جواب فرموده بودند اینست: چه بفرمایند علمایان ذوالاقتدار و قهایان معرفت شمار و شریعت مدار. انا ضانتهم درباره شخصی که در علم موسیقی مهارت داشته باشد ولیکن خودش خواننده نیست و مغنی و تنفی را حرام میدانند اگر این شخص به تبت عنده آنرا استعمال کند و یاد گیرد و تدریس نماید و یا چاپ زده و یا بنویسد و بفروشد و یا نوشته در کتبخانه خود بگذارد آیا جایز است یا نه

جواب: مجرد علمرا گفتن و یاد گرفتن عیب ندارد بلکه واجب کفای میباشد و اما در مقام عمل غنا کردن جایز نمیشد.

محمد جای مهر جناب آخوند ملا محمد فاضل ایروانی

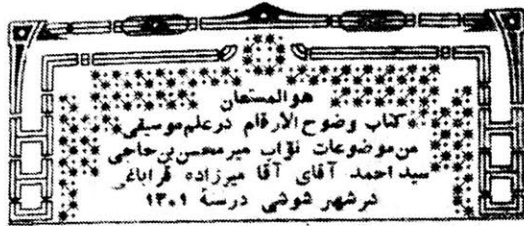
در علم موسیقی
وضوح الأرقام

مؤلفی و ناشری :
تألیف میر محسن بن حاجی سید احمد قراباغی
اوروج اوفار دانشگاه سنت ایفتریق مطبوعه سند مطبع اولتهی

خصوص بوزمانده که جمیع ملתר غریبه اولان علملر
وغیبیه اولان صناعتلر اختراع اینتکیله ترقی تام ناپوب
اولرینی مقام رفعته یئوردولر .

اما بیزیم ملثر اولعلریکه اولارلک البددر بالتمام ترک
اینکیله مدینت عالمندن اوراق لاشوب و ملتردن گروقالوبلار
و علملر بالمره مندرس اولوب خاطرلردن محو فراموش اولوب
رسفاطایس حکیم بنش بنده بریط چالماق بننا ایله دی
شاگردلری دینیلر که بوسنده چابکزه لایق دگل که بریط
چالسیگر بریطو بویوردیکه او وقت بکا لیاقتی بوخدور
که برچسده اولام اولار بوعلی به لر امامن بلدیم مات
بیت ایله .

بیس هیز زمانده هرراشخاص مقتدر ایچون لارم دوشوبدر
که انکل قدرلجه اولعلریکه بییز اهل اسلامک ایچنده
موجوددر یا کئی باجزوی اگر اقتدارلری اولسه سلطویروب
برشی اونکا آونرسون اگر قدرتی اولسه لاقبل اولعلی
منه صورت اولسلک ایدوب اونک انتشار و اشتهار تاپماق
کوشش ایدله لر تا اینکجه علوم بالمره مندرس اولوب
آراقندن محو اولوب مندم اولسون خلاصه مقصودمز او

بسم الله الرحمن الرحيم

الحمد لله رب العالمین والصلوة والسلام علی محمد وآله واصحابه
اما بعد روحانی فرداشلاولک حضورینه احترامیه عرض
احوال ایدر بنده عاجز نواب میر محسن آقامیر زاده فراباغی
او اشخاصلریکه الطفات نظرینه بوقراته ملاحظه بیوره جافلر
کان ایشملر که بنده عاجزک مقصودی بو یاناکل اقدامندن
اودر که اونون استعمالی جایز و حرامیتی حلال یلریک نه
بلکه جمیع اعمال انسانک بیته وابستهدر. چوخ عبادتلروار که
نیت فاسده وریاکارلقیه عمله کلور. اونک صاحبه گناهدن سران
برشره حاصل اولیایق .

اکثر اوقات ذوی الاقدار علملار و معرفت شمار حکمالر
بیت علمیه ایله برنوع علمله مباشر اولوبلار و بیزیمده علمیه دن
سوی بریتیمز بوخدر و جمیع زمانده علمیک لذتی دنانک
جمیع لغتندن آرتوق حساب ایدوبلر .

مسرپوط و مناسبتی وار ادا ایتسه همان مرض ایچون خبیلی
منقعی وار .

واگر حضرت سیدالشهدا علیه السلامک روزه خوانلاری
بکایتیه بوعلیدن باخراولوب روزهنی ضعیف البسطغم انگیز
نمایتیه ادا ایدر البته نفوس ایچون تاثیر تامی اولوب باعث
بکاء شدیدیه و ملال غیرالنهاییه اولاحقدر .

قال الحکما السماع حقیقه روحانیة آتیة ملائمة بالطباع
كما ان جوهر النار حقیقة فی الزبد والزبده یلوح بالقدح
فکذا لک لله تعالی سر مخفی فی جوهر القلب یلوح بالسماع
و یحصل به النکاح والباشاة

ترجمه سی

یعنی نغمه منقعی و روحانیدر و ملائم طبايع لردیه نیجه که
اودک جوهری مخفیدر چماتی نداشتده و آشکار اولور بربرینه
اورانده هایله خداوند متماسر بهال قویوبدر قیلدرده آشکار
و مشتمل اولور نمایتیه بیله که حاصل اولور آنکله شادلق
و یا آغلاماق .

دیلیلر که گویا جناب ولایت مآب امیر المؤمنین علی
علیه السلام اکثر اوقات قرآن شریفی رهاویله قرأت بیوروب
و فطرات عبرات چشمه چشمندن جاری ایدردی .

د کول و یو عدلک معرفتدن اوتری حکیم فیثاغورث
و معلم اول ارسطاطالیس و افلاطون و حکیم ابونصر فارابی
و شیخ الرئیس ابوعلی سینایی نیک بیان بیوردو قلاری کفایت ایدر
اسا چون معزی الیهلرک بیانانی و ارقام و اشارت لری مبتدی
اشخاصلرک استخراج ایتسکی ایچون خبیلی متصردر او کاتبان
بو باده بر مختصر اجمالا مطالعه ایدنلرک حضور لرینه پیشهاد
اولوندی امیدوارم که برفضه مرور ایتسکیله اوز مفید لرینه
واصل اولالز .

و لله التوفیق و علیه التکلان

بونی ده ییلدک لوازم اندازدر که او امراض لریکه انسانلک
بدننده عمله کلور ایکی شیتدن خالی د کول باخراوتسندن در
ویا بیرودتدن اگر حرارتدن اولموش اولسا اونسه لر که قوی
و حزن و ملال کتورنذر اونلاری استعمال ایتسک باعث اولور
اوناخوشلوقلک یونگولشمکینه اگر بیرودتدن اولموش اولسا
اونسه لر که مسوط و شادلق و بشاشت کتورنذر اونی استعمال
ایتسک باعث تسخین بدن و ناخوشلوقلک یونگول اولماق
سپیدر بوندان اوتریکه شادلق حرارت کتورر و غمکین ائی
بیرودت آرتارار و علاوه ناخوشلوقلک عناصر اربعه لک هانسنده
که محسوس اولولدی نئنی ایدن هانسی لئنا که همان عظمیه

آواز را اوندان هم ظاهر اولور اما اونک دا چندان قوتی بوخدر
 پس حکیم بر مدت بوعلیمک اتعامندن اوتری نفر ایدردی
 تا بر گون بر اوندان کچیردی گوردی که بر کاموشک فور میش
 کلهسی دوشوب هر دم یل که اسیر او کلهنک دیشکارینه
 دولور اوندان آواز را ظاهر اولور فیثاقورث او کله نی
 گنوروب بر آغاج اونا تمیه ایتدی نیجه خیاطی اونا باغلا دی
 حرکت وین وقده آواز را مجموع اولوروردی اما بر قاعده
 بر گون حکیم کچیردی اثنای راهده بر کیشی اونک تباغنه
 کندی حکیمی گورن وقده ایلی باشندن بوخاری فالخروب
 بارماقلارین و پنجه سین هواده ساخلادی فیثاقورث ایله که
 اوشحفت فولولی باشن اوسنه بارماقلارین و پنجه سین کشاد
 گوردی بریطنک دستسی و بیجاری اونک خیالنده پیدا اولدی
 پس بریطنک تمام لوازمین تریب ایدوب اکماله توردی
 پس دورت نوع لحن عناصر اریمنک طبیعتده استخراج ایتدی
 (۱) صدای زیر که اود طبیعتده خار بایس در و همیشه
 اوجه قائماته ایلدر (۲) صوت بم یعنی سو طبیعتده بارد رطب
 وضع ایتدی (۳) هوا یه منسوب اولان یعنی خار رطب اونی
 اختراع ایتدی (۴) طبیعت خالک که بارد و بایس در اظها

و علاوه بورهاوی کشه حضرت داوده هم نسبت و بر در
 که او جناب مزامیری یعنی ذوری بوخبله قرأت ایدردی
 الله اعلم بالصواب

العامل مظهر اقدام ایشمهش بونیده یلنک لازمدر که
 بو علم موسیقی حکیم فیثاقورث اختراع ایدوب ییله که
 حکیم مذکور گجه بوخوده گوردی که سیاح فلان یره
 گیشکنن که اسرار حکمندن بر سر سکا عیان اولاجاق
 حکیم صبح دوزوب همان مکانه گیندی گوردی که چوخ
 دمیرچی دکانلاری وار دمیرچی لر قیزمش دمیری کوره دن
 چناروب زیندالنک اوستینه قویوب نیجه یردن چکوجیه
 اونی دو گزدر ییله که او ایکی دمیر بر برینه دگ کجه بر صوت
 اولوردان سناک لر زده همان صوت اردن برشی حکیمک فطنه
 رسوخ ایتدی فکر ایتدی که برشی بنا ایله که مختلف آواز را
 اوندان ظاهر اولا .

پس بر آت توکی گنوروب بر اوچین دیشله دو توب
 و برین ایله دیرناقیله اونا حرکت و بردی گوردی که بر غریبه
 آواز اوندان ظاهر اولدی اما قوتی بوخیدی منعقد پس
 اونی ابریشمه بدل ایتدی حرکت و بردی گوردی که بعضی

آب باعث نفرت اولیا و اینک یعنی شرط اودر که چالان و اوخوبان مستقیم آراستده بر آزماسفت اولا اوندان اوتریکه نمک حذقی هوا جذب ایده و صافی و جوهرینی مستمه بنورده و ارسطو دیویدر که لازمدر چالان چاغیران آچاقده اگشسورن و مستمع قیده چونکه نمک لطیفتر مرکزری یوغاری عالمدر نمک صافی و جوهری اول مرکزینه میانی ایدر .

خلاصه اونقبات لریکه باوقالت استعمال اولور.

ایلتنی اودر که طبیعت لرنمائی استماع اتمکله مایلدرلر . ایله که حکیم بولحنیاتنک ترتیبندن فارغ اولدی پسیدی پرده کراک سیمه ننگ طبیعتده اختراع ایدوب استعمال ایدی . ناینکه حکیم فیثاغورثندن صکره بر جمع اهل فنونندن اوننی آوتیروب اون ایکی پرده ترتیب ایتدیلر بروجه اثباتی بشرک طبیعتده .

وبنلاردان صکره ابونصر فارابی و معلم ثانی وغیرلری بسط ویروب نمائی درجه اکماله یوردیلر ابوالفنا غناتک تریفنده ونونک استماع قاعده سنده یویوروبسدر که سماع بر صورتدر که ایکی جرمتک ملاقاتندن حاصل اولور ایله که چالان وچاغیران وایشیدن چالماق قواعدنده وشروطنده واقف و ماهر اولسالار اوللارک نمات و لحنیاتندن محفوظ و بلند و اولماق اولور نیجه شرطیه اول شرطی اودر چالان وچاغیران خوش صورت و خوش سیمه و فصیح اولا که باخانلار وایشیدنلر ایچون شادلق عمله گله بو بایده ارسطو دیویدر که اگر ممتنی بد رویت و جبرکین اولموش اولسا لازمدر یا یوزسه نقاب سالا و بانازیک پرده ننگ دالنده تغنی ایده تا اولفتیکه اونک فنانسندن طبیعت ایچون حاصل اولور اونک پدرویشکی کور

فقه اصطلاحات علم موسیقی و نموشهای آن

گوشه	ص	گوشه	ص	ج	آوازها
بجاکه	ص	عز	ع	ع	آوازها
عز	ص	عشت	ع	ع	آوازها
لوح	ص	زیر	ع	ع	آوازها
ف	ص	خان	ع	ع	آوازها
عزف	ص	حسین	ع	ع	آوازها
عز	ص	معروف	ع	ع	آوازها
س	ص	حاصل	ع	ع	آوازها
آهون	ص	س	ع	ع	آوازها
شهاد	ص	خندای	ع	ع	آوازها
براه	ص	ساز	ع	ع	آوازها
ماده	ص	بارک	ع	ع	آوازها
شهاد	ص	شکله	ع	ع	آوازها

جدول در بیان اصطلاحات علم موسیقی و شعبها و گوشها و اوج و حضیق آن

مقامات	اوج	شعبه	اوج	شعبه	اوج	شعبه	اوج	شعبه
۱	راست	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۲	عشت	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۳	بوساق	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۴	حسینی	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۵	اصفهان	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۶	زنگنه	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۷	رهدوی	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۸	بارک	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۹	عراق	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۱۰	کوجند	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۱۱	بوا	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع
۱۲	حجاز	ع	عز	ع	عز	ع	عز	ع

مقامات بوردده بده راست اولور ۴ عراق که بو آدمیر ابو نصرین منصورک آتاشک آدینه مشهوردر ۵ عشاق ۶ زیر افکنده ۷ رهاوی ۸ بزک ۹ زنکوله ۱۰ رهاوی ۱۱ حبینی ۱۲ حجاز و همان یدی برده که فیتاغورت استخراج ایدوب بودر اول نوآ ۲ بوسلیک و بورددهنی بو اسمیله آدلاماقین سببی اودر که حکیم فیناغوریک برخوش منظر غلامی وارایدی آدی بوسلیک که حکیم همیشه او غلامدن اوتری بوردده نغمه دیدی ۳ راست اوچه بوته راست دیورلر که چوخ ذوق و باحزل و الم اولار .

دورت صوت در و بدی برده و اون ایکی مقام وایکرمی دورت شمه وفرخ سکز کوشه و اون بش آوازه که اولاریک بعضی اوج و بعضی حیض در بیله که کیچن صغحه ده یازیلان جدولدن آسان وجهیله معلوم ایتک اولور . اما مقامات که دیدوک اونک اولی دورت برده در عناصر ارببه حسابنده و دورت نغمه نک آراسی که اوج در اوله موالید نلایه دیرلر که عناصریک امتزاجاتندن حادث اولور ایله که دورت عناصری اوج موالیده ضرب ایدرسن حاصلی اون ایکی اولور بیله که آدلاری جدولده . شخص اولدی تفصیلا عرض اولوناجاق .

اما ارباب عبادن همان اون ایکی بردهنی بو نوع بولور اول عشاق ۲ نوآ ۳ بوسلیک ۴ راست ۵ عراق ۶ اسفهان ۷ زیر افکنده ۸ بزک ۹ زنکوله ۱۰ رهاوی ۱۱ حبینی ۱۲ حجاز و همان یدی برده که فیتاغورت استخراج ایدوب بودر اول نوآ ۲ بوسلیک و بورددهنی بو اسمیله آدلاماقین سببی اودر که حکیم فیناغوریک برخوش منظر غلامی وارایدی آدی بوسلیک که حکیم همیشه او غلامدن اوتری بوردده نغمه دیدی ۳ راست اوچه بوته راست دیورلر که چوخ

و درین مملکتند نعمت ادا اینست گندن اوتزی بنا ایدور
و استعمال ایدور در داموسه دینک اولور که خارج آهنگ
در موسیقی قانونه و اولار اختراع ایند گلی اسپیلر اسقیقا
و غوسلی و هلت و قارمونی و فورطیان و آرخان و غیره
اما مذکور آت لایله بالکله نعمانی بر نوعی بیان اینست
اولور لاکتی بو آت لرتک بر اوقده تاثیر یوقدر فیلت ذات
الفتح آت ایندندر . باقی ال معارفی ابله جایبار .

و ارغان همان آتدر که صدوقدرده تعبیه ایدوب پنج لرایله
چاورلار ایله که بر افریدن نودورت یوزنفر دن اولی نوازنده
گشوروزل ایله که علی حضرت شاه شاه ایران ناصر الدین شاه
یورویایه سیاحته گیدنده و نغنون شهری که الکیست پای
تختیور پادشاه جلسده بر افرینول چاورم شلار که دورت یوزنفر
آت و ذکیر لوت نوازنده مشغول مشر و اودورت یوزنفر
چالغو چالان و قدیمه اوزصدارینی زیر ویم همان چالغو ابله
برابر ایدوب اوز قدیمه لرایله نغمه سرائی ایدورل که ناظرل
تغیر ایدوردی .

و بعضی شهرزده مسیچار کبابلرده اسقیقا ایله حضرت
ناوودیک مزامینی فرات ایدنر ایله آواز یله نغمی ایدورل

اما ارباب علمدن شعبه لری دو قوز حساب ایدوب اول دو کار
۲ سه گاه ۳ پنج گاه ۴ زالی ۵ رودی ۶ عراق ۷ مبرقع
۸ دمانه ۹ شهباز بعضی کوچکی زیر افکنده بیلور و صاحب
ادوار سلمکی زنگوا به بیلور و حال اسکله سلمکی آوردن
حساب ایدوب و علاوه بر اوقاتلر آلات موسیقی چوخندر
اونک جمله سی ایکی نوعه منحصر در بری آت مهتره و بری
آلات ذات النغم و آلات مهتره هم ایکی نوعدر بری
ذوات اوتار مشهور سازلار کیبی مثل عود و چنگ و ترنه
و قانون و رباب و طنبور و غیران و بری ذوات اوتار دن
غیردر مانند عناق داوانی و غیره .

و آلات ذات النغم هم ایکی نوعدر بری اودر که انسانک
تفسیله احداث نغمه ایدر مثل حلق و نی و شش و نای مانند
آن و بعضی بولاردن غیر مانند ارغنون و غیره و حکیم ابونصر
فاریابی آلات لاریک اشرفنی حلق بولور اوندان اوتریکه
کامل الحزلر و منالی گوزل الفاظار اوندان ظاهر اولوب
مستملری معظوظ ایدور و علاوه ذات النغم لردن نی هم
ماتر ایدندر شاد لوقه و غمگین لقه و طنبور باغانی یعنی کمانچه
هم ماتر اسپلردر . و او اسپلریکه بو حالده یورویایله

کرکوک کی ۲۹ زمی خارا ۳۰ سماع الشمس ۳۱ بیات ترک
 ۳۲ بیات کردی ۳۳ بیات فلجادر ۳۴ بال کبوتر ۳۵ عشیران
 دکنش ۳۶ چار گاه ۳۷ سه گاه ۳۸ دو گاه ۳۹ زابلی
 ۴۰ هندی ۴۱ سوز گدار ۴۲ حصار ۴۳ مخافت ۴۴ مطلوب
 ۴۵ لوزی ۴۶ رهاب ۴۷ همانون ۴۸ ترکیب ۴۹ عزال
 ۵۰ بغدادی ۵۱ انشاری ۵۲ نوا ۵۳ شایور ۵۴ در آمد
 شہار ۵۵ بوسلیک ۵۶ حسینی ۵۷ هراتی ۵۸ کالی ۵۹
 سبک ۶۰ خارومی ۶۱ عشاق ۶۲ موبه ۶۳ لیلی مجنون
 ۶۴ نای زبوروی ۶۵ بیات کرد ۶۶ بیانی ۶۷ دشتی ۶۸
 ابراهیمی ۶۹ شادختانی ۷۰ رنگواه ۷۱ زنگوله مترادفی
 ۷۲ فیروز ۷۳ نیریز ۷۴ مسیحی ۷۵ عثمانی ۷۶ داغستانی
 ۷۷ شکسته شیروان ۷۸ قراباغی ۷۹ کریمی ۸۰ کوردوغلی
 ۸۱ صدای ناهوسی ۸۲ سیز در سیز باقی ایره لوده بازیلان
 جدولده ثبت اولوبدر .

ووفونک بعضی اهابسی مذکور اولان نغمات وشمعدان
 چون آنچه دستگاہ وضع ایدوبدتر اول دستگاہ راست
 ۲ دستگاہ ماهرور ۳ در آمد شہنار دستگاہی ۴ رهاب
 دستگاہی ۵ چهار گاه دستگاہی ۶ نوا دستگاہی .

و متوالیس و مارفوسین و بوہالین و یوفونک اناجلیبی
 العالی مسیحی ایلہ تقفا ایدورلر . و علاوہ الحال استعمال اولان
 موسیقی ناک بر بارہ سی خارج آہنگدر بومناہ کہ موسیقار
 لارک اکثری چار گاہی اصل نغمہ حساب ایدورلر و حال
 اینکہ شہار دندر و شہناری اون یکی مقامندن ییلورلر باوجود
 اینکہ آواز لاردن حسابدر . ماهروری اصل نغمہ زعم ایدورلر
 و حال اینکہ شہار دندر و ہکدا دو گاہ و همانون و مخافت
 و مطلوب و قرال بولاری ہم اصل مقامندن زعم ایدورلر
 و حال اینکہ بولار ہم شہار دندر در نیلہ کہ جدولده معلوم
 اولور باقی نغمہل بوقراریلہ .

امسا آآن استعمال اولان با اوتاریلہ و اسواتیلہ و با غیر
 آلاتاریلہ نغمات و العالیات بولار در کہ ذیلده مذکور
 اولون اول راست ۲ پنج گاه ۳ ولایلی ۴ مصورہ ۵ نوروز
 ۶ خارا ۷ رائہندی ۸ عراق ۹ آذربایجان ۱۰ حجاز ۱۱
 ماوراءالنہر ۱۲ نوروزغرب ۱۳ نوروز عجم ۱۴ اسمہانت
 ۱۵ فیلی ۱۶ بیات شیراز ۱۷ بوالجب ۱۸ حاجی بوسی ۱۹
 سارنک ۲۰ ششدر ۲۱ مندوی ثقیل ۲۲ مندوی خفیف ۲۳
 چپانی ۲۴ شور ۲۵ شہنار ۲۶ عشیران ۲۷ زنگ شتری ۲۸

لر و ماهوری شاوران سر یونان اختراع ایدویلر و شهنازی
 بلبل لریك شهبانی صداسندن گونورویلر و عشاقی بر قوش که
 اور آشیانه سندن هیبت و دختیله پیچار بر آذ گیدندن سکره
 آرام آرام گیدر اولندان اختراع ایدویلر و مغالی آریك
 طبعندن که بیش و اوش صاحبدر ابراز ایدویلر و مغلوبی
 شذیبه سیك گنگدن گونورویلر و علاوه چون اکثر اصواتلر
 درجه شش دانگه چشمگی مکان د گکل و مضمودندن کری
 قلوب مغلوب اولور او گنا بناء اونه مغلوب دیورلر و عزال
 تیر شهابدن گونورویلر و عراق امیر ابونصرک آتاسنه منسوبدر
 یله که قیامتدا ذکر اولوندی و سیز در سیز وجه نسبیسی
 بو نغمه نك اودر که خسرو پرویزک بر بارید آ دلو خواننده
 سی وار ایدی خسرو همیشه اونه مشغولدی بوقته بر نکسا
 آ دلو خوش الحان و خوش سوت و تار و طنبور چالماقده
 و خواننده قده بر صورت و سیماده بی بدل عورت گلدی
 وارد بو عورتک هریر فنده مهارت تامی اولماقنی فهم ایدوب
 بخل و حسدندن نه قدر که باچاروردی حیل لر قایروب مانع
 اولدی نکسا نك خسرو ک حضورینه گنگل کنگه و خسرو ک
 محاربتیدی که هر گیکه باغه گیدوب اوراده تمیش ایدوردی

بو دستگهار انشاء الله تعالی عیان ایدیله نك و یونانجات
 و لغنیات ایچون ترکیات یعنی تعنیفات معین ایدویلر یله
 که اولارک ذکر کری و بیانی بو مختصر رساله ده لزومیتی
 بوخسدر چونکه تعنیفات باغلو در لغنی ایدونک معرفته
 هر بر اشعاریکه العانه مناسبتی وار اونی تغنی ایدرلر .
 و علاوه بوقونک استادی بر باره نغمه جات ایچون وجه
 تسمیه نسبت و یروب لر اول پرده راست بو پرده به اولندان
 اوتری راست دیورلر که اکثر صوتلر بو پرده ایله راست
 گلور یله که ذکر اولوندی و علاوه باد بهارک حرکتندن
 استیبا ایدویلر و پرده رهاوی قیامتدا ذکر اولوندی که قصه
 رهاویه منسوبدر و اونه رهاب هم دیورلر و آب بارانک
 قطره قطره نو کولمکه هم نسبت و یروب لر و بوسلیک حکیم
 قیامتورنک غلامنه منسوبدر یله که ذکر اولوندی و چار گاهی
 کو کولک کورولدماقندن گونورویلر و علاوه چون دورت
 نغمه و گوشه لر یله اکماله بشور اونه بناء اونه چار گاه دیور
 لر و اهما یونی قوشلارنک قنات چالماقندن اختراع ایدویلر
 و دو گاهی قواره دن آخال سودان گونورویلر که هر طرف
 متمایل اولور و توانی جان سوز عاشقنک ناله سندن بناییدوب

بینه که معتبر سنده عاثر آدلو شخصدن نقلد که بر کون
 حال حضرت امیرالمومنین علی علیه السلام ایله گیدر دیک حیرت
 شهرتدهر کتابیه بشدیک که برترسا آورده اونک چانوردی
 او حضرت بوردیک ای حارث آبیایورسدیکه یوناقوس نه دیور؟
 عرض ایبدو که خداوند تعالی و اونک پیغمبری و وصی پیغمبر
 پیور پیور دیکه یوناقوس مثل اورور دنیادن و اونک خرابقلدن
 اوزری بینه دیور:

لا اله الا اله حقا صفا صدقا ان الدنيا قد غرتنا وشغلنا
 واستهلونا بان الدنيا سهل سهل بان الدنيا رفا رفا بان الدنيا
 جمع جمعنا نفى الدنيا فرنا فرنا يوم يمضي عنا الا و هي نازكنا
 قد ضيما دارا نبقى رشتنا دارا نفى لساننا نذرى مافرطينا
 فيها الا و قد متنا

اونک ترجمه سی

یعنی شهادت و بریزم که الله تعالی برده و یو خدیرونان
 سواى بر الله حق در و صدق در و راست بدرستیکه دنیا بزه فریب
 و یروب و مشغول ایلدى سهوکار و گمراه ایلدى ای دنیانک
 او شاقلازی هر گونده دینور سیزه مصیبت لری دنیانک اوشاق
 لاری نه وقته کمی دنیای جمع ایده چکسگر چوخ نیز لیکله فانی
 ایدر دنیا هر فری قوندن سکره هیچ بر کون کچمور بزدن مگر
 اینکله اوگون بر کسندر بزم ارکان عمر مز دز تحقیقا ضایع

نکیسا بردست اوزینه باشل رنگلی بانثار نکدیروب کینه
 کیوب و طنبورینی هم گوتوزوب عصر وقت گلوب
 همان باغه بزوبوک آغاج واریدی چخدی اونک شاخنده
 کیزلندی ایله که کجه اولدی خسرو پرویز اوز قاعده سیله همان
 باغه گلوب عیش و عشرت اهلی تمام جمع اونوب آلات طریقی
 باشلادیلار چالماغه باربد دایره ای اله آدوب خوش صوتیه
 باشلادی فنا اینتیکه برنجه پرده اوخویاندن سکره بر وقت
 گوردیلر که آغا جیگ اوستندن خوش لحنیه رنوع آواز
 اوچالدى که خسرو پرویز و اهل مجلس تعجب ایروب معطل
 قالدیلار بوحالده نکسیا آغاجدان انوب اوزینی شاهرایدوب
 و باربدنک رشکنی و بختی آشکار ایندی خسرو اونک العالیان
 و سازنواز رقصی بگلوب اکتراوات او کتا نغبات ایردی
 تا اینکله بخل و حدنک چرخلندن اربابو کزهر و یروب اولدوردی
 و باقی نغبات و صرائر هر برسی اوزم بخت عینک آده و یا
 اینکله برولا بخت آدینه آملانور منزه آدو رایجان و نشایور
 زابلی، ماورالنهر، بغدادی، کردی، شیرازی، فرابانی، فاجاری
 عسلی، شاه خطایی، گر کوکی و رانک هندی باقی لری هم بر
 ناسه ابراصدای قاقوس اونک وجهه شمس سی هم لازمه دایره نیک

آذربایجان، عراق، عسیران، زنگ شتری، عثمانی، بیات کرده،
بیات شیراز، حاجی بونی، سارنگ، شوشتر، منوی تغیل و سوزگداز
دستگاه چارگاه

چارگاه، سهکاه، زابل، یدی حصار، مخالف، مناوب،
منصوریه، زمین خارا، ماوراءالنهر، حجاز، شهنواز، آذربایجان،
عسیران، زنگ شتری و کرکوک.

دستگاه نوا

نوا، نساور، در آمد شهنواز، بوسلیک، حبیبی، مسیحی،
شهنواز، حاجی بونی، بیات کرده، آذربایجان، عسیران، زنگ شتری
کرکوک، شاهخطابی، افشاری و شکسته شیروان.

پس بوعلی اختلافاتی عالمی اینک آراستده بر آذمه معلوم
اولدی و آرتق دینک لازم دگل، اما بواسوالت و احتیاط و
دستگاهک ترتیبی جزی اعظمی موقوفه تغنی ابدلرک معرفته
که هانسی پرده دن ابتدا ایاهسون وهانسی پرده به جن صعود
ایله سون وهانسی پرده به وهانسی لخته تبدیل ایاهسون وهانسی
پرده دن نزول ابابوب تصنیفاتیه مهبل ایله سون.

وقاعدۀ علائمه اختصار وجهله

پهله که ذکر اولندی قیافه کی عناصر اربعه ننگ دورتر گئی و اردو بی
عورت ننگک آرازی اوچ درجه ایلیور و یوا بیچ درجه به موالیدله

ابتدیک باقی ایوی وطن ایندک هانی اولان ایوی تفسیر بیلیز
بلیشه چک مگر اولندن مگره

در بیان دستگاه الحانات و اصوات

دستگاهی که قیافه ذکر اولندی غنا یعنی لونی مختلف
ذکر ایدیور و تغنی هم ایدیور اگر ونلارک اختلافین بیو
مختصر رساله ده ذکر ایندک طول کلامه باعث اولور املار و در
اختصار وجهله رتبه قمره ذکر اولوسون.

راست دستگاهی

راست، پنجگاه، ولایتی، منصوریه، زمی خارا، زنگ هندی،
آذربایجان، عراق، بیات نرک، بیات فاجار، ماوراءالنهر، ببال
کیوتر، حجاز، شهنواز، عسیران، زنگ شتری، کرکوک،

دستگاه ماهور

ماهور، شور، عسیران، دلکش، دوگاه، زنگ شتری، حجاز،
ماوراءالنهر، شهنواز، حاجی بونی، سارنگ، شوشتر، منوی و سوزگداز
دستگاه شهنواز

در آمد شهنواز، عشاق دشتی، سامک، مویه، لیلی معنول

ابوالجیب، شاهخطابی، آذربایجان، عراق و حجاز،

دستگاه رهاوی

رهاوی، همایولی، لهر گیب، غزال، بیات نرک، بیات فاجار،
لومین خارا، ماوراءالنهر، ببال کیوتر، حجاز، منصوریه، شهنواز

همان درجه به قایده تصنیف بنامه مناسب اشعار در آن که او
نمی‌توانست اولش اولاً.

اما بویابنده وجه اسهل ایله بر نوعیله که بو علمک طالبسری
ایچون فهم و ادراک اینک اسهل وجهیله علمه گنه و لغیات و
اصوات شمه‌لر و گوشه‌لر معلوم و مفهوم اولو و صعود و نزولی
و ابتداء و انقطاعی هم معین اولو انشاء الله تعالی گنه چک جدولده
معلوم اولاجق. و بو مطالب متقسم اولاجاق ایکی وجهیله اولنجی
وجه نغماتک و لغیاتک و صوتلرک احساس ایتمکی در ذوات
اولتارده الفاظ و تن تن نغمتن نغین، اما بو مطالب اولان که جمیع
ممالکده انتشار و اشتعاری وار و جماعتک اکثری نوع نوع
اسبابیله اوخوماقدا و چالماقدا مهارت تاملی وار او گنه بشاء
مقصودی اختصار وجهیله مشهور نغمات و اصواتلری الفاظ
مذکوریه بیان ایندی.

ایکجه وجهیله ایضا نغماتک مقاماتک شعبه لرینک و
گوشه لرینک صعود و نزول، اوج و حسیض و تحریک و زنگوله
سنی خصوصاً منحنی و توجهیله معلوم ایده چیک نایسکه مبتدیل
فواهد نغمات و اصواته و الحاناته آشنا اولسونلار،
در معرفت الفاظ لثنی لن و لثنی و لثنی
برنی بیله که بولفظلر عبارتده او آواز لر دن که مضارب

و درجات امتزاجیه دیورلر و عناصر ارسه بو موالید نایله بدی
برده ایلیور و درجاتین اسفل ترین درجه خاکدر و اول الحاناتیله
بو درجه نایطبیعتنده در او کلا صوت چهاریم دیشوک و
دوردنجی درجه که اود طبیعتده در درجه نارددر هانسی
طبیعتی وار بو اصطلاحده اونا صورت زیر دیورلر و عنصر
هوا که کره نایطبیعتده در هر اصواتیکه اولنک طبیعتنده در
اونا صوت مثلت دیورلر و عنصر آب و صوتلریکه بو درجه ده
و بو طبیعتده در اونا نایطبیعتده دیشوک و کره نایله کره هوانک
آراسنده اولان اصواته اوج مسمی اینشوک و کره نایله
کره خاکت آراسنده اتفاق دوشن اصواته حسیض دیشیک

درجه نایطبیعتده	صوت زیر	و کره نایطبیعتده اولان اصواته میانخانه اوخو موشوق بیله که بو جدولدن استنباط اینک اولور علاوه جمیع الحان و اصواتی بویدی برده دن فهم اینک اولور بیله که اصواتک هر لحنین که خواهش اینک که بو درجه ده دیشوک وار همان درجه دن ابتدا ایدوب مناسبی اولان برده ده گوشه‌لر گنه
درجه نایطبیعتده	صوت اوج	
درجه هوا	صوت مثلت	
درجه نایطبیعتده	صوت مثلت	
درجه آب	صوت بسم	
درجه حسیض	صوت حسیض	
درجه خاک	صوت رابع	

در معرفت بعضی از لغات و تشبیهها و نحو شها بالفاظ تنین
تنین تنین

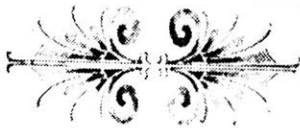
درجه اول	درجه دوم	مطابق
سوره	سوره	سوره عیشریان و آوزاء الثور بیات
تاریخ	تاریخ	عراق ده عظمی زینک شری
تاریخ	تاریخ	حجاز اشاری بیات و حجاز
سوره	سوره	رکت و رور بیات کرد
سوره	سوره	عراق تنین بغداد کر کوکی آدرناجان
سوره	سوره	مخاف پنجه زمین بل رنگ و تاجا کیونر حجابی
سوره	سوره	کافی هراتی حسین ماهور حیرت
سوره	سوره	حجاز پازمین حجاز زهر افکنده شاه آلی
سوره	سوره	رنگ در آید تنین تنین و مسیحی
سوره	سوره	سوره در آید تنین تنین حیرت
سوره	سوره	چاره شور جا صدای شوشه
سوره	سوره	سرای موسی رهوی سورگامی رنگ لمر نوی بیات شری از
		ابوالجیب

با اولیای از معدن بر سر رشته اله سالما قدر که هر طرفه چکامک اولی

ایله اونارلری چالان وقت اونک تارلریندن مضراپک حرکت ویرهکندن بوسدالار ظاهر اولور. مثلا اگر مضرایله ذوات او تارک بر تارنه حرکت ویرهسن تن لفظه او خوشویان بر شی ظاهر اولور اگر اونک ایکی تارنه حرکت ویرهسن تنین احساس اولور و اگر اونک بر تارنه تک و ایکی تارنه معامضراب ایله حرکت ویرهسن اوندان بر صدا ظاهر اولار مثل تنین و اگر بوهنگامده نغیه صمود ویرهسن اوندان هبوط ویرهسن گوررسن که او تاردن تنین لفظی ظاهر اولور مثلا ابوالجیب و کابلی و اولار کمی نغمه لر و علاوه تحریک در صوتک حرکتند انسانک حقیقه ویا اوتاریله و ذلال تصنیف تحریکدر و تماوج ربیع تحریکدر صمود و نزول بقاعده معلوم اولوندی و او که ذکر اولوندی بوجدولدن معلوم ایتک اولور.

همین سررشته‌لی هر طرفه که خواهش ایسته از چکات، مکنند
 تا تصود عمه کاسون غرض بورساله‌نک و ضمندن محض متک
 قود عمه سناک از دیادیدر. و الا غیر بر منظورین بو خدر بیت علیه‌الیه
 استعمالی حلال و علیه سی حرام و اجتناب لارمندر بیله که
 بو باره ده مجتهد عصر دن استفتاء گتوردوب و همین رساله‌نک
 باشنده قید اولوب

فمن بدله بعد ما سمعنا فانما ائمه على الدين يبدلونه
 ان الله سمع علمم استغفر الله من كل ذنب وانوب اليه وضعه نقاب
 سيد محسن بن مفضلت پناه جناب حاجی سیداحمد آقای آقامیرزاده
 اربانی فی سنه ۱۳۰۱ هجریه و ۱۸۸۴ مسیحیه والسلام

Mir Möhsün Nəvvabın
“Vüzuhül-ərqam”¹ risaləsi
(Azərbaycan dilində latın qrafikasıyla)

¹ “Vüzuhül-ərqam” ərəbcə rəqəmlərin izahı, aydınlaşdırılması deməkdir. Risaləni ərəb əlifbasından müasir latın qrafikasına çevirərək, əsərin dilini və üslub xüsusiyyətlərini tamamilə saxlamağa çalışmışıq. Risaləni müasir oxuculara anlaşılıq etmək məqsədilə mətnin sonunda risalədə işlənən ərəb-fars sözlərinin lüğəti verilmişdir.

[Bismillah-ir rəhman-ir Rəhim.]

Musiqi haqqında sual-cavabın surəti.¹

Mən 1302-ci ildə müasir alimlərdən musiqi elmi barədə soruşdum: Musiqi elmində məhərəti olub, özü xanəndəlik etməyən, müğənniliyi və təğənnini (oxumağı) haram sayan bir şəxs elmi məqsədlə musiqidən istifadə etsə, onu yadda saxlasa, tədris etsə, çap etsə, yazsa, satsa, yazıb öz kitabxanasında saxlasa, caizdir, ya yox?

Qüdrətli alimlər, mərifəti şüar etmiş şəriətmədar fəqihlər bu barədə nə buyurmuşlar?

Alim və müctəhidlərin başçısı Mövlana Fazil İrəvaninin verdiyi cavab bu idi:

Cavab: Musiqi elmini öyrətmək və öyrənməyin eybi yoxdur, hətta vacibdir. Amma onu təcrübədə işlətmək caiz deyil.

Cənab Axund molla Məhəmməd Fazil İrəvani

Mən Nəvvab Mir Möhsün ibn Hacı Seyid Əhməd ağa Ağamirzadə Qarabaği musiqi elminə aid mövzularda “Vüzuhül-ər-qam” adlı kitabı 1301-ci ildə Şuşa şəhərində yazmışam.

[Bismillah-ir rəhman-ir Rəhim.]

[Aləmi yaradan allaha həmd olsun və savab olsun Məhəmmədə və ailəsinə və əshabəsinə. Əmma bəəd]

Ruhani qardaşların hüzuruna ehtiramla ərz əhval edir bəndeyi-aciz Nəvvab Mir Möhsün Ağamirzadə Qarabaği, o əşxaslar ki, bəndeyi-acizin məqsədi bu bəyanətin iqdamından odur ki, onun istemalını caiz və hərəmiyyətini halal bilirik, nə bəlkə cəmə əmal insanın niyyətinə vabəstədir. Çox ibadətlər var ki, niyyəti fəsidə və riyakarlıqla əmələ gəlir, onun sahibinə günahdan savayı bir səməərə hasil olmayacaq.

Əksər ovqat ziyəül iqtidar alimlər və mərifətsüar hükəmalar niyyəti-elmiyyə ilə bu növü elmlərə mübaşir olublar və bizim də elmiyyədən səvayı bir niyyətimiz yoxdur və cəmi zəmanədə elmin ləzzətini dünyanın cəmi ləzzətindən artıq hesab ediblər.

Xüsusi bu zəmanədə ki cəmi millətlər qərübə olan elmlər və acabə olan sənətlər ixtira etməklə tərəqqeyi-tam tapıb, özlərini məqami rüfətə yetiriblər. Amma bizim millətimiz o elmlər ki onların əlindədir, biltamam tərək etməklə ilə mədəniyyət ələmindən uzaqlaşib və millətlərdən geri qalıblar və elmlər bilmərrə mündəris olub xatirələrdən məhv və fəramuş olub.

Əristotalis həkim yetmiş sinnində bərbət çalmaq bina eylədi, şagirdləri dedilər ki, bu sinnində cənabinizə layiq deyil ki, bərbət çalasanız. Ərəstu buyurdu ki, o vaxt bana ləyaqəti yoxdur ki, bu məclisdə olam, onlar bu elmi bilələr, amma mən bilməyəm, mat-mat baxam.

Bəs hər bir zamanda hər bir əşxas müqtədir üçün lazım düşübdür ki, imkan qədərincə o elmləri ki biz əhli-islamın içində mövcuddur, ya külli, ya cüzvi, əgər iqtidarları olsa bəsət verib bir şey ona artırsın, əgər qüdrəti olmasa ləqəf o elmi biəynihi surətnəvislik edib onun intişar və intihar tapmağına guşış edələr, tainki ülum bilmərrə mündəris olub aralıqdan məhv olub münə-dəm olmasın.

Xülasə, məqsədimiz o deyil... və bu elmin mərifətindən ötəri həkim Fisağors və müəllimi əvvəl Əristalis və Əflatun və həkim Əbu Nəsr Farabi və Şeyxül Rəis Əbu Əli Sinanın bəyan buyurduqları kifayət edər.

Əmma çün məzəl yəhlərin bəyanatı və ər-qam və işarətləri mübtədi əşxazların istixrac etməyi üçün xeyli mütəəssirdir, ona binaən bu bəbda bir müxtəsər icmala mütaliə edənlərin hüzurlarına pişnahad olundu. Ümidvaram ki, hər dəfə mürur etmək ilə öz məqsədlərinə vasil olalar.

[Allahdan qüvvət və bizə də səbir.]

Bunu da bilmək ləvazimatdandır ki, o əmrazlar ki insanın bədənində əmələ gəlir, iki şeydən xali deyil: ya hərərdəndir və ya birudətdən. Əgər hərərdəndən olmuş olsa, o nəğmələr ki, rəqiq

¹ Risalədə “Musiqi haqqında sual-cavabın surəti” fars dilində verilmişdir. M.M. Nəvvabın cənab Axund molla Məhəmməd Fazil İrəvaniyə göndərdiyi məktub da fars dilində yazılmışdır.

və hüzn və məlal gətirəndir, onları istemal etmək bais olur, o naxoşluğun yüngülləşməyinə, əgər birudətdən olmuş olsa, o nəğmələr ki, məhsud və şadlıq və bəşşad gətirəndir, onu istemal etməklilik baisi-təsxini bədən və naxoşluğun yüngül olmağına səbəbdir. Bundan ötəri ki, şadlıq hərərət gətirər və qəmginlik birudət artırar və əlavə naxoşluq ki ənasiri-ərbənin hansında ki məhsus olundu, təğənni edən hansı ğına ki, həmən məraz üçün xeyli mənfəəti var.

Əgər həzrəti Seyidül-şühədə əleyhüssəlamın rövzəxanları buka niyyətiylə bu elmdən bixəbər olub rozəni, zəifül bəsəd qəməngiz nəğamat ilə əda edələr, əlbəttə, nüfuz üçün təsiri tami olub baisi bükai-şədidə və məlalə-qeyrun nəhayət olacaqdır.

Yəni nəğmə həqiqi və ruhanidir və mülayim tabelərdə necə ki, odun cövhəri məxfidir çaxmaq daşında və aşkar olunur bir-birinə vuranda, habeylə xudavəndimüttəəl sirri-pünhan qoyubdur qəblərdə, aşkar və müştəil olub nəğamat ilə belə ki, hasil olur onunla şadlıq və ya aqlamaq.

Deyirlər ki, guya cənab vilayətməab əmir-əl möminin Əli əleyhüssəlam əksər ovqat Qurani-şərifini “Rəhavi” ilə qiraət buyurub və qətrəti ibarət çeşməyi-çəşmindən care edirdi.

Və əlavə bu “Rəhavi” nəğmə həzrət Davuda həm nisbət verirlər ki, o cənab “Məzəmir”i – yəni “Zəbur”i bu ləhn ilə qiraət edərdi. [Cavabını allah bilər.]

Əlhasil, mətləbə iqdəm etməmiş bunu da bilmək lazımdır ki, bu elmi, bu musiqini həkim Fisağors ixtira edib, belə ki, həkim məzkur gecə yuxuda gördü ki, sabah filan yerə getgilən ki, əsrari-hikmətdən bir sirt sənə əyan olacaq. Həkim sübh durub haman məkana getdi, gördü ki, çox dəmirçi dükənləri var. Dəmirçilər qızmış dəmiri kürədən çıxarıb zindanın üstünə qoyub neçə yerdən çəkilə onu döyürlər. Belə ki, o iki dəmir bir-birinə dəyməyi ilə bir sövt onlardan zahir olur. Haman sövtlərdən bir şey həkimin qəlbinə rüsux eylədi. Fikir elədi ki, bir şey bina eyləyə ki, müxtəlif avazlar ondan zahir ola. Bəs bir at tükü götürüb, bir ucun dişini ilə tutub və birin əliylə, dırnağı ilə ona hərəkət verdi. Gördü ki, bir qəribə avaz ondan zahir oldu, amma qüvvəti

yox idi, zəifdir. Bəs bunu əbrişimə mübəddəl etdi, hərəkət verdi; gördü ki, yaxşı avazlar ondan həm zahir olur. Amma onun da çəndən qüvvəti yoxdur. Bəs həkim bir müddət bu elmin itməmindən ötrü təfəkkür edirdi. Ta bir gün bir yoldan keçirdi, gördü ki, bir gamışın qurumuş kəlləsi düşüb, hərdəm yel kimi əsir, o kəllənin dişlərinə dolur, ondan avazlar zahir olur. Fisağors o kəlləni götürüb, bir ağac ona təbiyyə etdi, neçə xəyyəti ona bağladı. Hərəkət verən vaxtda avazlar məsmu olunurdu, amma biqayda. Bir gün həkim gedirdi, əsnayi rahidə bir kişi onun qabağına gəldi. Həkimə görə vaxtda əlini başından yuxarı qalxızıb barmaqların və pəncəsin havada saxladı. Fisağors elə ki, o şəxsin qolunu başının üstündə barmaqların və pəncəsin güşad gördü, bərbətin dəstəsi və pişləri onun xəyalında peyda oldu.

Bəs bərbətin tamam ləvazimatın tərtib edib, ikmələ yetirdi. Bəs dörd növ ləhn ənasiri-ərbənin təbiətində istixrac etdi: I. Sədayi-zir ki od təbiətində harr yabisdür və həmişə uca qalmağa maildir; II. Sövti-bəm, yəni su təbiətində bardrətb vəz eylədi; III. Havaya mənsüb olan, yəni harrətb onu ixtira elədi; IV. Təbiəti-xak ki barid və yabisdür, ishar eylədi. Odur ki, təbiətlər nəğməti istemə etməklə maildirlər. Elə ki, həkim bu ləhniyyətin tərtibindən fariğ oldu, bəs yeddi pərdə kəvakibi səbənin təbiətində ixtira edib istemal etdi. Tainki həkim Fisağorsdan sonra bir cəm əhli-funundan onu artırıb, 12 pərdə tərtib etdilər, bir vəch əsnayişərin təbiətində. Bunlardan sonra Əbu Nəsir Farabi və müəllimi-sani və qeyriləri bəsət verib nəğamatı dərəcəyi-ikmələ yetirdilər. Əbülğina Ğəttan tərifində və onun istima qaydasında buyurubdur ki, səma bir surətdir ki, iki curmin mülağatından hasil olur, elə ki, çalan və çağırən və eşidən çalmaq qavaidində və şüurutunda vaqif və mahir olsalar, onların nəğamat və ləhniyyətinə məhzuz və müləzzəz olmaq olmur.

Neçə şərt ilə: əvvəl şərti odur, çalan və çağırən xoşsurət və xoşsima və fəsih ola ki, baxanlar və eşidənlər üçün şadlıq əmələ gələ. Bu babda Ərəstu deyibdir ki, əgər müğənni bədruyyət və çirkin olmuş olsa, lazımdır ya üzünə niqab sala və ya nazik pərdənin dalında təğənni edə; ta o ləzzəti ki onun ğinasından təbiyyə

yət üçün hasil olur, onun bədrüyyətliyi geri alıb, baisi nifrət ol-maya. Və ikinci şərt odur ki, çalan və oxuyan müstəmein arasın-da bir az məsafət ola. Ondən ötəri ki, nəğmənin hiddətini hava cəzb edə və safını və cövhərini müstəmeə yetirə. Və Ərəstu de-yibdir ki, lazımdır çalan, çağırən alçaqda əyləşsin və müstəme qəlbidə. Çünki nəğmənin lətifinin mərkəzi yuxarı ələmdədir: nə-ğəmatın safı və cövhəri öz mərkəzinə meyl edər. Xülasə, o nəğa-matlar ki bu ovqatlar istemal olur.

1-ci və 2-ci cədvəllər.

4 souldur və 7 pərdə və 12 məqam və 24 şöbə və 48 guşə və 15 avaze ki onların bəzisi ouc və bəzisi həzizdir. Belə ki, keçən səhifədə yazılan cədvəldən asan vəchlə məlum etmək olur. Am-ma məğamat ki dedik, onun əvvəli 4 pərdədir ənasiri-ərbəə hesa-bında və 4 nəğmənin arası ki üçdür, ona məvalidi-sələsə deyirlər ki, ənasirin imtizacatından hadis olur. Elə ki, dörd ənasiri uc mə-validə zərb edirsən, hasili 12 olur. Belə ki, adları cədvələ müşəx-xəs oldu, təfsilən ərz olunacaq.

Amma ərbab ğinadan hamən 12 pərdəni bu növ bulur: əvvəl “Üşşaq”, 2. “Nəva”, 3. “Busəlik”, 4. “Rast”, 5. “Əraq”, 6. “İsfah-an”, 7. “Zirəfkənd”, 8. “Büzürg”, 9. “Zəngulə”, 10. “Rəhavi”, 11. “Hüseyni”, 12. “Hicaz”. Və həməən yeddi pərdə ki Fisağors istiğrac edib budur: əvvəl “Nəva”, 2. “Busəlik” və bu pərdəni bu isimlə adlanmağın səbəbi odur ki, həkim Fisağorsun bir xoş mənəzər qulamı var idi, adı Busəlik idi, həkim həmişə o qulam-dan ötəri bu pərdədə nəğmə deyərdir; 3. “Rast” O cəhətə buna “Rast” deyirlər ki, çox nəğamatlar bu pərdə ilə rast olur; 4. “Əraq” ki, bu ad MİR Əbu Nəsir İbn Mənsurun atasının adıyla məşhurdur; 5. “Üşşaq”; 6. “Zirəfkənd”; 7. “Rəhavi”. Rəhavi bir qəsəbədir Rum cəzirələrində. Deyirlər ki, o qəsəbədən bir gecə bir göyçək qonaq həkimin huzuruna varid olur. Həkim o gecə sübhə kimi onun üzünə müşahidə edib, bu pərdəni tərtib etdi. Və bu pərdələr insanın təbiətində müxtəlifdir. Çünki bir parasını ki bəsti tamamıdır, şücaətə səbəb olur. “Manəndi-üşşaq” və “Busə-lik” və “Nəva”. Və bu pərdələr Həbəş Əhlinin və Zənc tayfası-nın dağlarda sakin olan camaatların təbiətlərinin münasibəti var.

Və bəzisi bu nəğamatların ki bəsti mötədildir, çox kəslərə ləzzət verir; xüsusi o çəmənci iqlimin və vəsət imarətdə olan əşxazların məcazlarına misli “Rast”, “Novruz”, “Əraq”, “İsfahan” və bu nəğəmatın bəzisinininki bəsti zəifdir, nüfuslarda qəm və hüzn ələm hadis edir: “Manəndi-Buzurk”, “Rəhavi”, “Zəngulə”, “Zirəfkənd”, “Hüseyni”. Amma təğənni vaxtı lazımdır ki, münasib əşarlar oxumaq, tainki məcazlara təsir edib baisi şövq və zövq və ya hüzn və ələm ola. Amma ərbabi-əlmdən şöbələri doqquz hesab ediblər: əvvəl “Düğah”, 2. “Segah”, 3. “Pəncəğah”, 4. “Za-bul” 5. “Rudi”, 6. “Əraq”, 7. “Mübərrəx”, 8. “Dəmanə”, 9. “Şahnaz”. Bəzi “Kuçək”i “Zirəfkənd” bilir və sahibi “Ədvar” “Səlmək”i “Zəngulə” bilir və halunki “Səlmək”i avazdan hesab ediblər. Və əlavə ovqatlar alati-musiqi çoxdur. Onun cümləsi iki növə münhəsirdir. Biri alati-möhtəzə və biri alati zatun-nəfx. Və alati-möhtəzə həm iki növdür: biri zavati-utar, məşhur sazlar ki-mi misli ud və cəng və tərhatə və qanun və rubab və tənbur və qeyri-an. Və biri zavati-utardan qeyridir.

1-ci cədvəl

Musiqi elminin terminləri, şöbələri, guşələri, oucu və həzizi

Muğamat	Ouc, həziz	Şöbələr	Ouc, həziz	Şöbələr	Ouc, həziz	Guşələr	Ouc, həziz
Rast	ouc	Mübərrəh	C	Pəncəğah	Z	Məstəne	
Üşşaq	Z	Zəbul	ZC	Nəəm	Z	Sipəhr	
Busəlik	C	Səbə		Əşirən		Zəməzəm	
Hüseyni	C	Mütəhəyyir		Düğah		Heyrət	
İsfahan		Nişapur		Neyriz		Nəhavənd	
Zəngulə		Üzzal		Çahəğah		Çəkavək	
Rəhavi	Z	Əcəm		Ərəb		Xocəstə	
Büzürk		Nöhəft		Humayun		Fərəh	
Əraq	C	Məğlub		Müxəlif		Novrəs	
Kuçək		Bayatı		Rəkəb		Sürur	
Nəva	Z	Mahur		Xərə		Kəbir	
Hicazi	C	Hisar		Segah		Fəth	

Musiqi elminin terminləri və onların güşələri

Güşələr	C Z	Güşələr	Z C	Güşələr	C Z	Avazlar	Avazlar
Taxtqab	Z	Nur	C	Əbd		Gərdaniyyə	Balığubətər
Qəsr	Z	İşarətgah	C	Raz		Novruz	Bəxtiyari
Ouc		Zir		Xürrəm		Mənsuriyyə	Fövq
İqbal		Hal		Nazik		Şur	
Tuf		Həsir		Güşad		Şahnaz	
Xürrəm		Mə'ruf		Həziz		Mavərənnəhr	
Hüsn		Hudi		Məhtər		Güvəst	
Əfzun		Sər		Rübəyəndə		Səfil	
Şahənsah		Xosrovi		Ağuşdar		Şüştər	
Rah		Saz		Nar		Səlmək	
Mədə		Türk		Əşq		Mayə	
Şəhidar		Bəstəniqar		Sazkar		Hacıyan	

Manəndi ənqa davani və qeyri və alati zatun-nəfx həm iki növdür: biri odur ki, insanın nəfəsi ilə əhadisi nəغمə edər. Məsələn, həlq və ney və şaş və nay manəndi-an.

Və bəzi bunlardan qeyri-manəndi ərquanun və qeyri. Və həkim Əbu Nəsir Fərabī alətlərin əsrəfini həlq bulur. Ondan ötəri ki, kamil ləhnələr və mənalı gözəl əlfazlar ondan zahir olub. Müstəmələri məhzuz edir və əlavə zatun-nəfxlərdən ney həm müəssər edəndir şadlığa və qəmginliyə. Və tənburī-bağani, yəni kamənca həm müəssər əsbablardır. Və o əsbablar ki bu halətdə Avropa ilə və rus məmləkətində nəğamat əda etməkdən ötəri bina ediblər və istemal edirlər. Hamısına demək olur ki, xaric ahəngdir. Musiqi qanunu ilə və onlar ixtira etdikləri əsbablar violin və qusli və fleyt və qarmon və fortepiano və ərğan və qeyrə. Amma məzkur alətlərlə bizkülliyyə nəğamatı bir növü bəyan etmək olur, lakin bu alətlərin bir o qədər təsiri yoxdur. Fleyt zatun-nəfx alatındadır. Baqisi əl muavinəti ilə çalınar. Və ərqaq haman alətdir ki, sandıqlarda təbiyə edib piçləri ilə çalırlar. Belə ki, bir nəfərdən ta 400 nəfərə cəm onu nəvazişə gətirirlər; belə ki, əlahəzrət şahinşahi-İran Nəsirəddin şah Avropaya səyahətə

gedəndə London şəhəri ki, ingilisin paytaxtıdır, padşah məclisində bir ərğanun çalırmişlər ki, 400 nəfər unas və zükr onun nəvazişilə məşğul imişlər və o 400 nəfər çalğı çalan vaxtda öz sədalarını zir və bəm, həmən çalğı ilə bərabər öz qaydaları ilə nəğməsəralıq edirlər ki, nazirlər təhəyyür edirdi. Və bəzi şəhərlərdə məsihalar kilsələrdə violin ilə həzrət Davudun məzmirini qıraət edənələr ilə avaz ilə təğənni edirlər.

Və Metolis və Marğusin və Ohanisin və Lukanın incilini əlhan məsihi ilə təğənnə edirlər. Və əlavə bu "Rast" istemal olunan musiqinin bir parası xaric ahəngdir. Bu mənaya ki musiqarların əksəri "Çahargah"ı əsl nəغمə hesab edirlər və halunki şöbələrdəndir. Və "Şahnaz"ı 12 məğamatdan bilirlər, bəvəcud 12 avazlardan hesabdır. "Mahur"u əsl nəغمə zənn edirlər və halunki şöbədatdandır.

Bə hakəza "Düqah" və "Humayun" və "Müxalif" və "Məğlub" və "Gəzal" bunları həm əsl məğamatdan zənn edirlər və halunki bunlar həm şöbələrdəndir. Belə ki, cədvəldə məlum olur. Baqı nəğmələr bu qərar ilə. Əmma əlan istemal olan ya otar ilə və əsvat ilə və ya qeyri alətlər ilə nəğamat və əlhanat bunlardır ki, zaildə məzkur olur: əvvəl "Rast", 2. "Pəncgah", 3. "Vilayəti", 4. "Mənsuriyyə", 5. "Novruz", 6. "Xara", 7. "Raki-Hindi", 8. "Əraq", 9. "Azərbaycan", 10. "Hicaz", 11. "Mavərənnəhr", 12. "Novruzī-ərəb", 13. "Novruzī-əcəm", 14. "İsfahanək", 15. "Feili", 16. "Bayatı-Şiraz", 17. "Əbulçəp", 18. Hacıyuni, 19. Sarəng, 20. Şüştər, 21. Məsnəveyi-Səqil, 22. Məsnəveyi-Xəfif, 23. Çəpani, 24. Şur, 25. Şahnaz, 26. "Əşiran", 27. "Zəngişotəri", 28. "Kərkuki", 29. "Zəmin-xara", 30. "Səmayi-şəms", 31. "Bayatı-türk", 32. "Bayatı-kürd", 33. "Bayatı-Qacar", 34. "Bali-kəbutər", 35. "Əşirani-dilkəş", 36. "Çahargah", 37. "Segah", 38. "Düqah", 39. "Zabul", 40. "Hindi", 41. "Suzigüdaz", 42. "Hisar", 43. "Müxalif", 44. "Məğlub", 45. "Lori", 46. "Rəhab", 47. "Humayun", 48. "Tərkib", 49. "Üzzal", 50. "Bağdadi", 51. "Əfşari", 52. "Nəva", 53. "Nişapur", 54. "Dərəmadi-Şahnaz", 55. "Busəlik", 56. "Hüseyni", 57. "Herati", 58. "Kabuli", 59. "Səlmək", 60. "Xarəzmi", 61. "Üşşaq",

62. “Muyə”, 63. “Leyli-Məcnun”, 64. “Naley-i-zənburi”, 65. “Bayatı Kürd”, 66. “Bayatı”, 67. “Dəşti”, 68. “İbrahimi”, 69. “Şah Xətai”, 70. “Zəngülə”, 71. “Zənguleyi-mütəradifi”, 72. “Feyruz”, 73. “Neyriz”, 74. “Məsihi”, 75. “Osmani”, 76. “Dağıstani”, 77. “Şikəsteyi-Şirvan”, 78. “Qarabağı”, 79. “Kərəmi”, 80. “Koroğlu”, 81. “Sədai-naqusi”, 82. “Səbz-dərsəbz”. Baqi irlidə yazılan cədvəldə səbt olubdur. Və bu fününun bəzi əhalisi məzkur olan nəğamat və şöbədət üçün neçə dəstgah vəz edibdirlər: əvvəl “Dəstgahi-Rast”, 2. “Dəstgahi-Mahur”, 3. “Dəramədi-Şahnaz” dəstgahı, 4. “Rəhab” dəstgahı, 5. “Çahargah” dəstgahı, 6. “Nəva” dəstgahı. Bu dəstgahlar (inşallahtalə) əyan ediləcək və bu nəğmacat və ləhniyyəət üçün tərkibat, yəni təsnifat müəyyən ediblər. Belə ki, onların zikri və bəyanı bu müxtəsər risalədə lüzumiyyəti yoxdur, çünki təsnifat bağlıdır təğənni edəninin mərifətinə. Hər bir əşarı ki əlhana münasibəti var, onu təğənni edirlər. Və əlavə bu fününun ustadları bir para nəğməcat üçün vəch təsmiyyə nisbət veriblər: əvvəl pərdə “Rast”. Bu pərdəyə ondan ötrü “Rast” deyirlər ki, əksər sövtlər bu pərdə ilə rast gəlir. Belə ki, zikr olundu. Və əlavə bədi-baharın hərəkətindən istinbat ediblər və pərdəyi- “Rəhavi”. Qabaqda zikr olundu ki, qəsəbeyi-Rəhaviyə mənsubdur. Və ona “Rəhab” həm deyirlər. Və abi-baranın qətrə-qətrə tökülməyinə həm nisbət veriblər. Və “Busəlik” həkim Fisağorsun qulamına mənsubdur. Belə ki, zikr olundu. Və “Çahargah”ı göyün guruldamasından götürüblər və əlavə çün dörd nəğmə və guşələri ilə ikmala yetişir.

Ona binaən “Çahargah” deyirlər. Və “Humayun”u quşların qanad çalmağından ixtira ediblər. Və “Düghah”ı fəvvarədən axan sudan götürüblər ki, hər tərəfə mütəmail olur. Və “Nəva”nı cansız aşıqların naləsindən bina ediblər. Və “Mahur”u şənavarlıq suyundan ixtira ediblər. Və “Şahnaz”ı bülbüllərin şeydayi-sədasından götürüblər. Və “Üşşəğ”ı bir quş ki öz aşıyanəsindən heybət və dəhşətlə çıxar, bir az gedəndən sonra aram-aram gedər, ondan ixtira ediblər. Və “Muxalif”i arının təbindən ki, niş və nuş sahibidir, ibraz ediblər. Və “Məğlub”u şiddətli selin gəlməyindən götürüblər. Və əlavə çün əksər əsvatlar dərəcəyi-şəşdangə

yetişməyi mümkündür deyil və məqsudundan geri qalıb məğlub olur, ona binaən “Məğlub” deyirlər. Və “Üzzal”ı tiri-şihabdan götürüblər. Və “Əraq” Əmir Əbu Nəsirin atasına mənsubdur. Belə ki, qabaqda zikr olundu. Və “Səbz-dərsəbz”vəchi-təsmiyyəsi bu nəğmənin odur ki, Xosrov həmişə ona məşğul idi. Bu vaxtda bir Nəkisa adlı xoşəlhan və xəssout və tar və tənbur çalmaqda və xanəndəlikdə və surət və simada bibədəl övrət gəldi. Və Bərbəd bu övrətin hər bir fəndə məharəti tami olmağını fəhm edib büxl və həsəddən nə qədər ki bacarırdı, hiylələr qayırib mane oldu Nəkisanın Xosrovun hüzuruna gəlməkliyinə. Və Xosrovun adəti idi ki, hər gecə bağa gedib orada təeyş edərdi. Nəkisa bir dəst özünə yaşıl rəngli paltar tikdirib, əyninə geyib və tənburunu həm götürüb, əsr vaxtı gəlib haman bağa. Bir böyük ağac vardı, çıxdı onun şaxında gizləndi. Elə ki, gecə oldu, Xosrov Pərviz öz qaydasıyla haman bağa gəlib, eys-işrət əhli tamam cəm olub, alati-tərəbi başladılar çalmağa, Bərbəd dairəni əlinə alıb xoş sout ilə başladı təğənni etməyə. Bir neçə pərdə oxuyandan sonra bir vaxt gördülər ki, ağacın üstündən xoş ləhn ilə bir növ avaz ucaldı ki, Xosrov Pərviz və əhli məclis təəccüb edib, məəttəl qaldılar. Bu halda Nəkisa ağacdən enib özünü zahir edib və Bərbədin rəşkini və büxlini aşkar etdi. Xosrov onun əlhanatını və saznevaz rəqsini bəyənib, Əksər ovqat ona iltifat edərdi; tainki büxl və həsədin çoxluğundan Bərbəd ona zəhər verib öldürdü. Və baqe nəğamat və səvatlar hər birisi öz müxtərəinin adına və yainki bir vilayətin adına adlanır. Məsələn, “Azərbaycan” və “Nişapur”, “Zabul”, “Mavərəənnəhr”, “Bağdadi”, “Kürdi”, “Şirvani”, “Qarabağı”, “Qacarı”, “Osmani”, “Şah Xətai”, “Kərküki” və “Raki-Hindi” və baqiləri həm bu qiyasiylə. Amma “Sədai-naqus”ı, onun vəchi-təsmiyyəsinəni həm lazımdır eşitmək.

Belə ki, mötəbər sənəddə Haris adlı şəxsdən nəqldir ki, bir gün cənab Həzrət əmir-əl möminin Əli əleyhüssəlam ilə gedirdik, Herat şəhərində bir kəlisayə yetişdik ki, bir tərəsə orada zəng çalırdı. O həzrət buyurdu ki, ey Haris, aya bilirsən ki, bu naqus nə deyir. Ərz elədim ki, xudavəndi-tala və onun peyğəmə-

bəri və vəsiyyəi-peyğəmbir bilir. Buyurdu ki, Bu naqus misl vurur dünyadan və onun xarablığından ötəri belə deyir:

[Yəni şahadət verirəm ki, allah –tala birdir və yoxdur ondan savayı bir allah, haqdır və səddəqdir və rast bədürüstür ki, dünyada bizə fərib verib və məşğul elədi səhvkar və gümrəh eyelədi]. Ey dünyanın uşaqları! Hər gündə deyilir sizə müsibətlər. Ey dünyanın uşaqları! Nə vaxta kimi dünyanı cəm edəcəksiniz. Çox tezliklə fani edər dünya hər qərni. Qərnidən sonra heç bir gün keçməyir bizdən məğərin ki o gün bir rükndür. Bizim erkan ömrümüzdən təhqiçən zayə etdik baqi evi. Vətən etdik fani olan evi. Təqsirimiz bilinməyəcək məğər öləndən sonra.

Dəstgah, ləhnlərin və sövtlərin izahı haqqında

Dəstgah ki, qabaqda zikr olundu, ğina əhli onu müxtəlif zikr ediblər və təğənni həm edirlər. Əgər onların ixtilafın bu müxtəsər risalədə zikredək, tuli kəlamə bais olur. Amma lazımdır ixtisar vəchi ilə bir neçə fəqərə zikr olunsun.

“Rast” dəstgahi

“Rast”, “Pəncgah”, “Vilayəti”, “Mənsuriyyə”, “Zəmin-xara”, “Raki-Hindi”, “Azərbaycan”, “Əraq”, “Bayatı-türk”, “Bayatı-Qacar”, “Mavərənnəhr”, “Bali-kəbutər”, “Hicaz”, “Şahnaz”, “Əşiran”, “Zəngi-şotor” və Kərkuki.

“Dəstgahi-Mahur”

“Mahur”, “Şur”, “Əşiran”, “Dilgəş”, “Düguh”, “Zəngi şotor”, “Hicaz”, “Mavərənnəhr”, “Şahnaz”, “Hacıyuni”, “Sarənc”, “Şüştər”, “Məsnəvi” və “Suzigüdəz”.

“Dəstgah-Şahnaz”

“Dəramədi-Şahnaz”, “Üşşaqi-dəşti”, “Səlmək”, “Muyə”, “Leyli-Məcnun”, “Əbül-çəp”, “Şah-Xətai”, “Azərbaycan”, “Əraq” və “Hicaz”.

“Dəstgahi-Rəhavi”

“Rahab”, “Humayun”, “Tərkib”, “Üzzal”, “Bayatı-türk”, “Bayatı-Qacar”, “Zəmin-xara”, “Mavərənnəhr”, “Bali-kəbutər”, “Hicaz”, “Bağdadi”, “Şahnaz”, “Azərbaycan”, “Əraq”, “Əşiran”, “Zəngi-şotor”, “Osmani”, “Bayatı-Kürd”, “Bayatı Şi-

raz”, “Hacıyuni”, “Sarənc”, “Şüştər”, “Məsnəveyi-Səqil” və “Suzi-güdəz”.

“Dəstgahi-Çahargah”

“Çahargah”, “Segah”, “Zabul”, “Yeddi hisar”, “Müxalif”, “Məğlub”, “Mənsuriyyə”, “Zəmin-xara”, “Mavərənnəhr”, “Hicaz”, “Şahnaz”, “Azərbaycan”, “Əşiran”, “Zəngi-şotor” və “Kərkuki”.

“Dəstgahi-Nəva”

“Nəva”, “Nişapur”, “Dəramədi-Şahnaz”, “Busəlik”, “Hüseyni”, “Məsili”, “Şahnaz”, “Hacıyuni”, “Bayatı-kürd”, “Azərbaycan”, “Əşiran”, “Zəngi-şotor”, “Kərkuki”, “Şah Xətai”, “Əfşari” və “Şikəsteysi-Şirvan” az məlum oldu və artıq demək lazım deyil.

Bəs bu elmin ixtilafatı alimlərin arasında bir vətən və ləhniyətin və dəstgahın tərtibinin cüzi əzmi mövqufdur təğənni edənlərin mərifətinə ki, hansı pərdədən ibtida eyeləsin və hansı pərdəyəcən süüt eləsin və hansı pərdəyə və hansı ləhnə təbdil eyeləsin və hansı pərdədən nüzul ələyib təsnifata mübəddəl eyeləsin.

Və qayıdeyi-ələhiddə ixtisar vəchlə.

Belə ki, zikr olundu qabaqda ki ənasiri-ərbənin dörd rükni var və bu dörd rükni araları üç dərəcə eyeləyir və bu üç dərəcəyə məvalidi səlasə və dərəcəti imtizaciyyə deyirlər və ənasiri-ərbə bu məvalidi-səlasə ilə yeddi pərdə eyeləyir. Və dərəcətin əs-fəl tərri dərəcəyi-xakdır və o əlhanatı ki bu dərəcənin təbiətindədir, ona souti-caharım demişik və dördüncü dərəcə ki od təbiətindədir, dərəcəyi-nardir, hansı təbiəti var bu istiləhdə ona sövtilzir deyirlər. Və ünsiri hava ki kürreyi-narın altındadır. hər əsvatı ki onun təbiətindədir, ona sövtil-müsəlləs deyirlər və ünsiri-ab o sövtil ki bu dərəcədə və bu təbiətdədir, ona bəm demişik və kürreyi-nar ilə kürreyi-havanın arasında olan əsvaata ouci müsəmma demişik. Və kürreyi-ab ilə kürreyi-xakın arasında ittifaq düşən əsvaata həziz demişik. Və kürreyi-ab ilə kürreyi-havanın arasında olan əsvaata miyanxana oxumuşuq. Belə ki, bu cədvəldən istinbat etmək olur. Əlavə cəmi əlhan və əsvaati bu yeddi pərdədən fəhm etmək olur. Belə ki, əsvaatın hər ləhnin ki xahiş

etsək ki, bu dərəcətə rəbti var, haman dərəcədən ibtida edib münasibəti olan pərdədə gəzişib yenə haman dərəcəyə qayıda. Təs-nif bina edə münasib əşarlardan ki o nəğməyə münasibəti olmuş ola. 3-cü cədvəl.

3-cü cədvəl

Dərəcəyi-nar	souti-zir
Beynəhuma	Ouc
Dərəcəyi-hava	souti-müsəlləs
Beynəhuma	Miyaxana
Dərəcəyi ab	souti-bəm
Beynəhuma	həziz
Dərəcəyi-xak	souti-rabea

Amma bu babda vəchi-əshəl ilə bir növ ilə ki bu elmin təlibləri üçün fəhmi və idrak etmək əshəl vəchlə əmələ gələn və ləhniyyət və əsvat şöbələr və guşələr məlum və məfhum ola və süudu və nüzulu və ibtida inqitai həm müəyyən ola, inşallah-tala gələcək cədvəldən məlum olacaq. Və bu mətləb munqisim olacaq iki vəchlə, əvvəlinci vəch nəğmətin və ləhniyyatın və soutların əhsas etməyidir, zəvati-utarda əlfaz “təntən, tən, təntətən, tənin”. Amma bu mətləb əlan ki cəmi məmalikdə intişarı və iştiharı var və camaatı əksəri növ-növ əsbablar ilə oxumaqda və çalmaqda məharəti-tamları var, ona binaən məqsudi ixtisar vəchilə məşhur nəğmət və əsflatları əlfazi məzkur ilə bəyan etdik.

İkinci vəch ilə eyzən nəğmətin məğmətinin şöbələrinin və guşələrinin, süüt və nüzul, ouc və həziz və təhrik və zənguləsini xüsusən münhəni və təməvvüc ilə məlum edəcək tanki mübtədilər qəvaidi-nəğmət və əsvata və əlhanata aşına olsunlar.

“Təntən, tən, təntətən, tənin” sözləri haqqında

Bunu bil ki, bu ləfzlər ibarətdir o avazlardan ki mizrab ilə o tarları çalan vaxt onun tarlarından mizrabın hərəkət verməyindən bu sədalar zahir olur. Məsələn, əgər mizrab ilə zəvad tarın

bir tarına hərəkət verəsən tən ləfzinə oxşayan bir şey zahir olur. Əgər onun iki tarına hərəkət verəsən, təntən əfsayə olur və əgər onun bir tarına tək və iki tarına mizrab ilə hərəkət verəsən ondan bir səda zahir olur; misli təntətən. Və əgər bu həngamədə nəğməyə süüd versən ondan hübut verəsən, görərsən ki, o tardan tən ləfzi zahir olur. Məsələn, “Əbülçəp” və “Kabili” və onlar kimi nəğmələr təhrikdir. Və əlavə süudun hərəkətindən insanın həlqeylə və tar ilə və zülal təsnif təhrikdir və təməvvüc rubi təhrikdir, süüd və nüzul qabaqda məlum olundu və o ki, zikr olundu bu cədvəldən məlum etmək olur.

4-cü cədvəl

Bəzi nəğmələrin, şöbələrin və guşələrin təntən, tən, təntətən, tənin səsləri ilə verilməsi

Dərəcəyi-nar	Səvti-zir	Mağlub	Mənsuriyyə	Əşiran	Mavərənnəhr	Bayat
				Sah Xəstai		Zəngi qətəri
Ouc	Beynəhuma			Hicazi	Əşari	Bayati Qənt
		Uzzal			Oruq	Bayati-kərd
Dərəcəyi-hava	Səvti-müsəlləs			Osmani	Bağdadi	Kərkuki
		Larkibi-novruq				Azərbaycan
Miyaxana	Beynəhuma			Muxalid	Pənegah	Zəmin
					Xara	Bəhi-kəbutər
					Kabili	Herati
Dərəcəyi-ab	Səvti-bəm				Hüseyni	Məhəri
		Hisar		Zəminvərə		Zirəkənd
				Sahnaz		
Həziz	Beynəhuma			Zabul-segah		Nisapur
						Məşhri
		Cahargah		Dərəməndi-şahnaz		Heyli
				Sür		
Dərəcəyi-xak	Səvti-rabea			Lailəhəbləh	Düğah	Nəva
				Sadi-nəqəsi	Rəhəvi	Səzi-güdə-nəng
						Hamayan
						Süster
						Bayati-siraz
						Əbülçəp

“Təntən, tən, təntətən, tənin” ləfzi ilə bəzi nəğmə, şöbə və guşələr haqqında

Bəzi səslərin və ləhnlərin dalğavari xətlərlə göstərilməsi haqqında, xüsusən təməvvüci, ibarətdir, təhrik və zəngulədən. Və zəngulə odur ki, əgər ovc təhrikdən keçsə şəriət hər onu ğina və haram hesab edər. Hər nəğmə hər ləhn üçün bir pərdə və bir dərəcə müəyyən olub. Belə ki, hər bir nəğməni və hər bir muğamatı və ya şöbə və ya guşəni və əsvatı hər dərəcədən və hansı pərdədən ki ibtida etdin və hər tərəfə ki o nəğməyə rəbti var gözişdin, genə haman ibtida etdiyin nəğmədə nüzul edib qət edəsən və bu cədvəldən bir dəstəviz ələ gətirmək və əshal vəchlə hiss etmək olur.

5-ci cədvəl

Zəngulə, təhrik, zəlail (titrəmə) və dalğalı səslərin seçilməsi, zəngulələr haqqında

Dərəcəyi-nar	Sövti-zir	Mağlub
Ovc	Beynəhuma	Mənsuriyyə, Mavəranəhər, Zəngi-şotori, Bayatı
Dərəcəyi-hava	Sövti-müsalləs	Üzzal Bayatı-Qəcar
Miyan	Beynəhuma	Hicazi Dilkaş Raki-hindi Tərkihi-novruz Azərbaycan Şah Xətai Müxalif Əfsəri
Dərəcəyi-maye	Sövti-bəm	Bagdədi Kərküki Osmani Kərami Şikəstəci-Şirvani Qarabaği Səbz-Dərsəbz
Həziz	Beynəhuma	Hicazi Hüseyni, Mahur, Nişapur, Çapani, Şahnaz
Dərəcəyi-tarab	Sövti-rəbə	Kabili-Zabul Dügah Nava Çahargah
		Lailahillallah Bayatı-Şiraz Əbülcəp Dəramədi-Şahnaz
		Nari-suzani Sədai-Naqusi

Həmin sərrişteyi hər tərəfə ki xahiş etsəniz, çəkmək mümkündür, ta məqsəd əmələ gəlsin. Qərər, bu risalənin vəzində məhız millətin qüvvəyi-elmiyyəsinin izdiyarıdır. Və illa-qeyri bir mənzurimiz yoxdur. Niyyəti-elmiyyət ilə istemalı halal və elmiyyəsi haram və ictimab lazımdır. Belə ki, bu barədə müctəhid əsrdən istifta götürdüb və həmin risalənin başında qeyd olunub.

Bunu eşidəndən sonra kim ki dəyişsə, günahı onu dəyişənlərin üstündədir. [Allah eşidən və biləndir. Allahdan hər bir günah üçün üzr istəyirəm və ona töbə edirəm.] Bunu Nəvvab deyib Möhsün Seyid İbn Ağayi Ağamirzadə Qarabaği 1301-ci il hicri, 1884-cü il miladidə bina etmişdi.

Lüğət

A

Ab –baran – yağış suyu

B

Bab – barə, haqq, xüsus

Badi-bahar – bahar küləyi

Baqi – qalan

Bani – səbəbkar

Barid – soyuq, sərin

Bədiyyət – çirkin, kifir

Bəşəşəd – şadlıq, sevinc

Bibədəl – əvəzi olmayan

Bilkülliyə – bütünü, bütünlüklə

Birudət – soyuq

Buka – ağlama

Büxl – paxıllıq, xəsislik

C

Caiz – mümkün ola bilən, icrasına yol verilən

Cəzirə – ada

Cəme əmal – bütün işlər əməllər

Ç

Çənd – o qədər, neçə

D

Dəstəmuz – ələ öyrənmiş, öyrədilmiş

Ə

Əzail – getmələr, yola düşmələr

Əlfaz – ləfzlər, sözlər, ifadə

Əlhan – gözəl sözlər

Əmarə – əlamət, nişan

Əmrazlar – xəstəliklər, naxoşluqlar

Ənasiri-ərbəə – dörd ünsür (torpaq, su, od, hava)

Ənqa – adı olub özü olmayan şey

Ərbab – yiyə, sahib

Ərqam – rəqəmlər

Əsna – ara, aralıq, an

Əsr – günortadan sonra

Əsfəl – ən alçaq, lap aşağı

Əshəl – daha asan, çox asan

Əthar – dindarlara görə pak, təmiz adamlar.

Əhadis – yeni, təzə, sonradan zühur etmiş, vücuda gəlmiş

Əşar – şeirlər

Əşrəf – çox əziz, şərəfli

Əşxas – şəxslər, adamlar

F

Fani – puç olan

Fəqərə – bir parça, bənd, hissə

Fəqihlər – din alimləri

Fiqh – şəriət məsələlərindən bəhs edən dini elmlərdən biri

Fəramuş – unutma, xatırdan çıxartma

Fəsad – pozğunluq

Fəsih – gözəl və aydın danışmaq qabiliyyəti

Fəhm – anlayış

G

Guşad – geniş

Ğ

Ğina – mahnı oxuma, xanəndəlik

H

Harr – isti, qızğın

Haric – hifz edən, qoruyan, qarovul

Həziz – ən aşağı və alçaq yer; ən aşağı səs

Həkəza – beləcə, bunun kimi

Həlğey – boğaz

Hübut – aşağıya enmə

Hükəma – alimlər

Hümam – Hümmət sahibi, çalışqan adam

İ

İbn – oğul

İqdam – təşəbbüs etmə, başlama

İqtidar – bacarıq, qüdrət

İmtizac – birləşmə

İltifat – hüsn-rəğbət
İnqita – kəsilmə, tamamolma
İntihar – özünü öldürmə
İntişar – yayılma, doğulma
İstemaal – işlənmə
İstinbat – nəticə
İstixrac – bir şeydən başqa bir şey çıxartma, çıxarış
İxtilaf – ziddolma, fikir ayrılığı
İctinab – çəkinmə, saqınma
İştihar – şöhrət qazanma, məşhur olma

K

Kəlamə – söz, danışiq, ifadə
Kuşiş – çalışma, səy etmə

Q

Qəvaid – qaydalar
Qəlbidə – hündürdə
Qəməngiz – qəm, qüسسə gətirən
Qətəraq – qətrələr, damcılar
Qərn – əsr
Qulam – oğlan uşağı; qul kölə

L

Laəqəl – heç olmasa
Ləfz – söz, kəlmə, deyiliş, tələffüz
Ləh – onun üçün
Ləhn – gözəl və ahəngli səs, nəğmə, melodiya

M

Manənd – bənzər, oxşar, kimi
Məbsut – açılmış, yayılmış, geniş
Məvalid – doğulma
Məcəzələr – insanlar
Məzkur – söylənmiş
Mələl – hüzn, kədər
Məmalik – məmləkətlər, ölkələr
Mənzur – məqsəd
Mərbut – bağlı, bitişik, aid, mənsub

Məraz – xəstəlik
Məsmi – eşidilmiş
Məsir – yol, məslək, gəzmək yeri
Məsihi – xristian
Məhzuz – hədd almaq
Məhsis – hiss olunan
Mövquf – bağlı, asılı
Möhtəzə – simli
Mübaşir – icra edən, tapşırığı yerinə yetirən adam
Mübəddəl – dəyişdirilmiş, əvəz edilmiş
Mülaqat – görüşmə, birləşmə
Mündəm – bir şeyə girib yox olmuş
Mündəris – əsər və əlaməti yox olmuş, qalmamış
Münhəni – əyri, əyilmiş xətt
Münhəsir – məhdud, həsr edilmiş
Mürur – keçmə, ötmə
Mütamail – bir tərəfə əyilən, meyl edən
Müxtare – ixtira edən, icad edən
Müctəhid – şiə aləmində dini qanunları, ehkamları təfsir və şərh edən baş ruhani.
Müşəxxəs – müəyyən edilmiş, şəxsiyyəti bəlli edilmiş
Müstəil – alovlanmış, yanmış

N

Nazirlər – baxanlar
Niş-arı iynəsi
Nuş – dadlı, xoşa gələn
Nüzul – aşağı enmə

O

Ovqat – vaxtlar
Ovc – səsin ən yüksək dərəcəyə qaldırılması, zil

P

Pişnahad – təqdim etmə, təklif etmə

R

Rahi – yolçu, yol gedən
Rəbt – əlaqə

Rəqiq – incə, nazik, həssas
Rətb – yaş, islaq
Rəşk – qısqanma
Rövzəxan – mərsiyə oxuyan
Rükən – sütun

S

Səbə – yeddi
Sələsə – üç
Səmə – eşitmə
Süüd – yüksəyə qalxma, yuxarı çıxma

Ş

Şənavər – daraqşəkili, daraqvari
Şər – şəriət
Şihab – alıv, şölə, axan, ulduz, meteor
Şüar – əlamət, nişan, adət, vəzifə
Şürut – şərtlər

T

Təbdil – dəyişmə, modulyasiya
Təbiyə – uyğunlaşdırma, tərtib etmə, hazırlama
Təməvvüc – dalğalanma, ləpələnmə
Tərəb – sevinc, şadlıq, fərəh
Tərsa – xristian
Təsnifat – hissələrə bölünmə
Təhqiq – həqiqəti axtarib meydana çıxarma, yoxlama
Təhrik – hərəkət etdirmə
Tülu – zahir olma, görünmə

U

Ulum – elmlər
Unas – qadın

V

Vabəstə – bağlı, asılı
Vasil – yetişən, çatan
Vəz – təyinetmə
Vəsət – orta, mərkəz
Vəch – üsul

Vəchiyyə – səbəb
Vüzühül – aydınlaşdırma, izahetmə

Y

Yabis – quru, qurumuş

Z

Zayə – heç olmuş, korlanmış, pozulmuş
Zeyl – aşağıda göstərilən
Zətil-nəfx – nəfəsli alətlər
Zikr – yada salma, söyləmə
Zükr – kişi

Şərhlər

¹Mir Möhsün Nəvvabın “Vüzuhül-ərqam” risaləsi ilk dəfə 1913-cü ildə Bakıda Orucov qardaşlarının mətbəəsində ərəb əlifbası ilə Azərbaycan dilində çap edilmişdir. Həmin vərəqdə müəllifin adı “Nəvvab Mir Moxsin ibni Qadji Seid Axmed Şuşinskiy”, əsərin adı isə “Музыкальное искусство” kimi təqdim edilmişdir. Bəlkə elə buna görə də bir sıra musiqi mənbələrində M.M. Nəvvabın əsərinin adı “Vüzuhül-ərqam” deyil, “Музыкальное искусство” kimi verilmişdir. Sonrakı nəşr 1988-ci ildə Elm nəşriyyatında kiril əlifbasıyla çap olunan bizim hazırladığımız nəşrdir. İndiki nəşr isə (yəni 2021-ci ilin nəşri) ilk dəfə latın əlifbası ilə çap edilir.

“Vüzuhül-ərqam” ərəbcə rəqəmlərin izahı, aydınlaşdırılması deməkdir. Risaləni ərəb əlifbasından müasir əlifbaya çevirərək, əsərin dilini və üslub xüsusiyyətlərini tamamilə saxlamağa çalışmışıq. Risaləni müasir oxuculara anlaşılıq etmək məqsədilə mətnin sonunda ərəb-fars sözlərinin lüğəti verilmişdir.

“Vüzuhül-ərqam” risaləsi “Qobustan” toplusunun 1976-cı il 3-cü nömrəsində bir sıra ixtisarlara çap edilmişdir.

²Risalədə “Musiqi haqqında sual-cavabın surəti” fars dilində verilmişdir. M.M. Nəvvabın cənab Axund molla Məhəmməd Fazil İrəvaniyə göndərdiyi məktub da fars dilində yazılmışdır.

³Risalənin bu yerində Fazil İrəvaninin imzasını təsdiq edən möhürün surəti verilmişdir.

⁴M.M. Nəvvab əsərini hicri 1301 (miladi 1884)-ci ildə yazmışdır. Bunu müəllif risalənin sonunda bir daha təkrar etmişdir (risalədə bu cümlə fars dilində yazılmışdır).

⁵Əristotalis və Ərəstu – M.M. Nəvvab böyük yunan alimi Aristoteli nəzərdə tutmuşdur.

⁶Fisağors (Pifaqor – Z.S.) – M.M. Nəvvab risalədə dəfələrlə bu və ya başqa mövzu ilə əlaqədar, qədim yunan və Şərqi alimlərinin adını çəkmişdir:

⁷Bu ifadə orta əsr risalələrinə xas olan xitabdır.

⁸Ənasiri-ərbəə – qədim alimlərin fikrincə, bütün təbiət hadisələrinin əsasını təşkil edən və tərkib hissələrinə ayrılmayan dörd ünsür – torpaq, su, od və hava.

⁹Risalədə bu obrazlı ifadənin əvvəl ərəb dilində, sonra isə Azərbaycan dilində tərcüməsi verilmişdir.

¹⁰M.M. Nəvvab “müəllimi sani”, yəni ikinci müəllim dedikdə, İbn-Sinanı nəzərdə tutmuşdur.

¹¹Müəllif 12 məqamı 12 lad mənasında işlətməmişdir.

¹²Cədvəlin sərlövhəsi fars dilində yazılmışdır. Cədvəldə 12 muğamın, 24 şöbənin, 48 guşənin və 15 avazın adı verilmişdir. Zildə olan muğamlar **ç** hərfi ilə, həzizdə olanlar **z** hərfi ilə, orta registrdə olan muğamlar isə **ze** hərfi ilə qeyd edilmişdir. Bir çox bölgülər boş buraxılmış, qeydə alınmamışdır, 1-ci cədvəlin ardı o biri səhifədə verilmişdir.

Maraqlıdır ki, bu cədvəldə verilən muğamların, şöbələrin, guşələrin, avazların adlarını M.M. Nəvvabın “Kəşkül-həqiqeyi-məsnəvi” əsərində şeirlə verilən adlarla tutuşdurduqda, bəzi fərqlər müşahidə olunur. Məsələn, “Vüzuhül-ərqam”ın 1-ci cədvəlində 12 muğamın siyahısında “Kuçik” muğamının yerinə şeirdə “Şadhiz” verilmişdir. Qeyd edək ki, elə risalənin mətnində də müəllif “Kuçik”in əvəzinə “Zirəfkənd” muğamını göstərmişdir.

Şöbələrin adlarında dəyişikliklər vardır. Məsələn, “Rəkəb” yerinə “Tərkib”, “Mütəhəyyir” – “Təhəyyür” kimi verilmişdir.

“Vüzuhül-ərqamda”da olan “Şəhid” və “Ağuş” guşələri şeirdə “Şəhidar” və “Ağuşdar” kimi getmiş, “Xürrəm” və “Əbd” guşələrinin adları şeirdə iki dəfə verilmiş, “Sazgar” guşəsi isə şeirə düşməmişdir.

Avazların adlarında da bəzi dəyişikliklər müşahidə olunur. Məsələn, şeirdə “Mənsuriyyə” cədvəldə “Mənsur”, şeirdə “Hacıban”, cədvəldə “Hacıyan” kimi getmişdir. Şeirdə verilən “Məhriz” cədvəldə ümumiyyətlə yoxdur, cədvəldə verilən “Güvəşt” isə şeirə düşməmişdir.

Qeyd edək ki, avazların sayı 15 yox, 6-dır. Nəyə əsasən M.M.Nəvvabın avazların sayını 15 hesab etməsi məlum deyildir.

M.M. Nəvvab “Kəşkül-həqiqeyi-məsnəvi”də şeirlə verilən təsnifatın girişində qeyd edirdi ki, 12 muğam, 24 şöbə, 48 guşə və 6 bəhr-üsulla bu təsnifat cəmi 90 addan ibarətdir.

¹³*Sahibi-Ədvar* – dövrlər sahibi, “Kitabül-ədvər” risaləsinin müəllifi, XIII əsrin böyük alimi və musiqi nəzəriyyəçisi Səfiyəddin Urməvi nəzərdə tutulmuşdur.

¹⁴M.M. Nəvvabın risalədə verdiyi məlumata görə, Fərabinin ən çox sevdiyi musiqi aləti “həql” olmuşdur. Onun fikrincə, ən gözəl melodiyalar, ahənglər bu alətdən zahir olur.

¹⁵Risalədə bu parçanın əvvəl ərəb dilində, sonra isə Azərbaycan dilində tərcüməsi verilmişdir. Bu cədvəldə ənasiri-ərbəəyə uyğun dərəcələr öz əksini tapmışdır. Risalənin 1-ci cədvəldən sonra gələn mətn hissəsində də bu barədə məlumat verilmişdir. Risalədə bu sistemin izahına və şərhinə geniş yer ayırmış müəllif, görünür, ona böyük əhəmiyyət vermişdir. Bu, “Kəşfül-həqiqeyi-məsnəvi”də də öz əksini tapmışdır.

¹⁷“*Təntən, tən, təntəten və tənin*” sözləri Yaxın Şərq klassik musiqi ədəbiyyatında da musiqinin ölçüsünü, vəznini və bəhrini göstərən vəzn bölgüləridir.

¹⁸Risalədəki son iki cədvəl geniş şərh edilməmişdir. Buna görə 4-cü cədvəlin başlığında verilən “təntən” və s. sədalərin cədvəldəki muğamlarla əlaqəsi açılmamış qalır.

¹⁹Risalədəki son cədvəldə sağda (mətnə solda) şaquli istiqamətdə verilmiş iki bölgü tarın qolunu xatırladır. Şerti olaraq bu qol yeddi dərəcəyə və yeddi sövtə bölünür. Cədvəlin sol tərəfində verilmiş üfqi xətlərlə muğamlar, onların hissələri, şöbələri və s. göstərilmişdir. Qırıq və dalğavari xətlərlə muğamların istiqaməti və hərəkəti, quşabənzər işarələrlə isə zəngülələr qeyd olunmuşdur. (Əvvəlki cədvəlin də quruluşu bu cürdür).

²⁰Biz bu cədvəli təcrübədə işlətmək, onu səsləndirmək məqsədi ilə görkəmli tarənımız Bəhram Mansurova müraciət etmişdik. B.Mansurov müəyyən məsələlərdən sonra yaddan çıxmış, unudulmuş muğam parçalarını bərpa edərək, bu cədvəldən bir parçanı səsləndirmişdir.

İlk dəfə M.M.Nəvvabın cədvəlindən alınmış fraqment Səmərqənddə keçirilən II Beynəlxalq musiqişünaslıq simpoziyumuunda bizim “Mir Möhsün Nəvvabın “Vüzühül-ərqam” risaləsi haqqında” məruzəyə illüstrasiya kimi, daha sonra isə Bakıda M.M.Nəvvabın anadan olmasının 150 illiyinə həsr edilmiş elmi sessiya və konfranslarda və televiziyaadakı çıxışlarımızla əlaqədar səslənmişdir. Buna görə mərhum tarənımız B.Mansurova dərin minnətdarıq.

Qeyd etmək lazımdır ki, M.M.Nəvvabın cədvəldə verdiyi yolların açılması isbat edir ki, müəllif bunları yalnız elmi cəhətdən öyrənib mənimsəməmiş, o, həmçinin onlardan təcrübədə istifadə etmişdir. Ustadımız tarən Bəhram Mansurov da bu fikirdə idi.

Xülasə
İngilis dilində

Academician Zemfira Safarova's book "Shusha is a musical citadel of Azerbaijan" is devoted to 270-year of Shusha.

In the work there is noted that Garabagh and the town of Shusha is a cradle and temple of Azerbaijan music, native land of many outstanding musicians, poets, composers, scientists of Azerbaijan. The first two volumes of the edition are devoted to the outstanding resident of Shusha of the XIX century Mir Mohsun Navvab – the scientist, poet, artist, musician and his valuable treatise about music "Vizuhil-argam".

M. M. Navvab's great role is pointed in the book about the cultural development of Shusha, adduced general panorama of musical life of Garabagh. The first two volumes devoted to M.M. Navvab's creation are published in Azerbaijan language (Roman alphabet).

II HİSSƏ

Şərqlə musiqisinin peyğəmbəri
Cabbar Qaryağdıoğlu

ŞƏRQ MUSIQİSİNİN PEYĞƏMBƏRİ CABBAR QARYAĞDIOĞLU

Cabbar Qaryağdioğlu Qarabağ səmasında bərq vuran ulduz, Azərbaycan musiqisinin tarixində və inkişafında böyük rol oynayan və qiymətli irs qoyan, ölməz ənənələr yaradan sənətkar olmuşdur. O, böyük müğənni, istedadlı şair və bəstəkar idi. Bu il Cabbar Qaryağdioğlunun anadan olmasının 160 ili tamam olur. Tanınmış rus tədqiqatçısı V.Krivososov haqlı olaraq yazırdı ki, Cabbarın repertuarını bilmədən Azərbaycan milli musiqisinin tarixini dərinədən öyrənmək mümkün deyil.

Cabbar Qaryağdioğlu (1861-1944)

Cabbar Qaryağdioğlu böyük səs diapazonuna malik ustad xanəndə idi. Onun tələbəsi Bülbül deyirdi ki, Cabbar Qaryağdioğlunun səsi kimi qüvvətli səs olmamışdır. Bülbül Cabbar Qaryağdioğlunun səsinə italyalı Enriko Karuzonun səsilə müqayisə edib, birinciliyi Cabbara verirdi, onun səsinin daha yüksək olduğunu qeyd edirdi. O deyirdi ki, Cabbar bir muğamı 2-3 saat oxuyardı.

Ondan sonra oxuyan müğənniyə heç bir şey qalmazdı, çünki bu iki-üç saat ərzində Cabbar Qaryağdioğlu böyük ustalıqla bir çox muğamlara modulyasiya edərək, onları ifa edirdi.

Bülbül deyirdi ki, Azərbaycan oxuma üslubunu birinci olaraq Cabbar yaratmışdı. Onun gətirdiyi yenilik Azərbaycan orijinal vokal üslubunun təşəkkülündə və daha da inkişaf etdirilməsində çox böyük rol oynamışdır.

C.Qaryağdioğlunun digər tələbəsi Seyid Şuşinski müəlliminin oxumasını belə təsvir edirdi: "Cabbar oxuyanda elə bil qüvvətli bir dağ çayı daşaraq aləmi selə-suya bürüyüb qabağına qatırdı".

Cabbar Qaryağdioğlu ilə uzun müddət işləyən, onu tarda müşayiət edən Qurban Pirimov isə Cabbarı gözəl insan, əvəzsiz xanəndə, güclü bəstəkar kimi xüsusiyyətləndirirdi.

Görkəmli bəstəkar, ilk simfonik muğamların müəllifi Fikrət Əmirov Cabbar Qaryağdioğlunu "xalq musiqisinin düşünən beyni" adlandırmışdı.

Qocaman xanəndə İslam Abdullayev etiraf etmişdir ki, 85 yaş olmasına baxmayaraq hələ Cabbar kimi "Mənsuriyyə" oxuyan ikinci bir xanəndə görməmişdi.

Cabbar Qaryağdioğlunun Şərqdə ilk opera olan "Leyli və Məcnun"un yaranmasında mühüm rolu olmuşdur.

Operanın müəllifi Üzeyir Hacıbəyli özü yazırdı ki, "opera üzərində işləməyə mən 1907-ci ildən başlamışdım, lakin bu ideya xeyli əvvəl, təxminən 1897-1898-ci illərdə, mən on üç yaşında ikən doğma şəhərim Şuşada həvəskar aktyorların ifasında "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" (Məcnun rolunu C.Qaryağdioğlu ifa edirdi – Z.S.) səhnəsini gördükdən sonra yaranmışdır.

Həmin səhnə məni o qədər həyəcanlandırdı ki, bir neçə ildən sonra mən Bakıya gəlib operaya bənzər bir şey yazmaq qərarına gəldim".¹

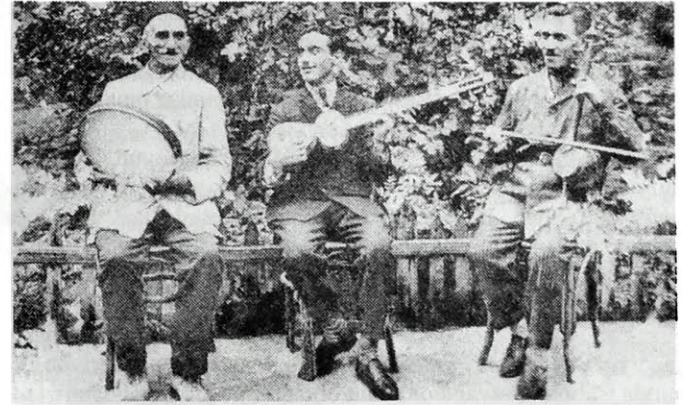
*Cabbar Qaryağdıoğlunun üçlüyü:
Cabbar Qaryağdıoğlu, Qurban Pirimov, Şaşa Oqanezaşvili*

İlk dəfə doğulduğu Şuşadan ucalan Cabbar Qaryağdıoğlunun ecazkar səsi hamını valeh edərək ovsunlamışdır. Çox tez bu səs vətənin hüdudlarını aşaraq başqa ölkələrdə də məşhur olmuş və sevilmişdir. 1906-1915-ci illərdə "Qrammofon", "Sportrekord", "Ekstrafon" aksioner cəmiyyətləri Şərqi məşhur xanəndələrinin səslərini qrammofon vallarına yazaraq qazanc məqsədi ilə hər yerdə yayırdılar. Onların dəvəti ilə Cabbar Qaryağdıoğlu özünün üçlüyü ilə tarzən Qurban Pirimov və kamançaçalan Şaşa Oqanezaşvili ilə bərabər Moskva, Kiyev və Varşava şəhərlərinə gedərək səsinə qrammofon valına yazdırılmışdır. "Sportrekord" firması tərəfindən yazılmış bu vallar böyük miqdarda satışı bu-

¹ Hacıbəyli Ü. "Leyli və Məcnun"dan "Koroğlu"ya qədər // Əsərləri, II cild. – Bakı, 1965, səh. 274.

raxılmışdır. Bu valların musiqimizin tarixində çox böyük rolu məlumdur. Tədqirəlayıqdır ki, bu firma qrammofon vallarının kataloqunu da kitabça şəklində çap etdirmişdir. Bu kitabçada vallarda ifa edilən muğam və təsniflərin adları, onların kataloq nömrələri də göstərilmişdir. Kataloqun birinci səhifəsində C.Qaryağdıoğlunun şəklinin altında "Məşhur xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlu Şuşalı" yazılmışdır. Cabbar Qaryağdıoğlunun təşkil etdiyi üçlük (trio) Şərqdə məşhur idi. Bu üçlüyü Əfrasiyab Bədəlbəyli "əzəmətli orkestr" kimi dəyərləndirmişdi.

V.Vinoqradov isə həmin trionun rolunu və bədii əhəmiyyətini birinci dərəcəli Avropa ansamblları ilə müqayisə edirdi.

Cabbar Qaryağdıoğlu ifa zamanı

1912-ci ildə Varşavadan Moskvaya qayıdan Cabbar Qaryağdıoğlu özünün üçlüyü və Moskvada olan xanəndələrimiz Keçəçioğlu Məhəmməd, Məşədi Məmməd Fərzəliyev və başqaları ilə bərabər çox uğurla keçən "Şərq konsertləri"ni təşkil etmişdir. O, Moskvada bir ay qalaraq müxtəlif toy şənliklərində və başqa ziyafətlərdə çıxışlar etmişdir. Cabbar Qaryağdıoğlu hamilik edərkən, o vaxt Moskvada xüsusi musiqi kurslarında oxuyan Üzeyir

Hacıbəylinin şərafinə gecələr keçirmiş və yığılan pulları ona yardım məqsədilə təqdim etmişdir.

Ümumiyyətlə, Cabbar Qaryağdıoğlu çox xeyirxah və nəcib insan idi, həmişə ehtiyacı olanlara kömək edər, bir çox konsertlərini yoxsul müsəlmanların, ehtiyacı olan tələbələrin xeyrinə təşkil edər və yığılan pulları onlara verərdi. Bu məlumatları müğənninin bir çox konsert afişalarında da oxuyuruq.

Cabbar Qaryağdıoğlu klassik Azərbaycan poeziyasının gözəl bilicisi idi. O, Nizaminin, Füzulinin, Qasım bəy Zakirin, Seyid Əzim Şirvaninin, Xurşudbanu Natəvanın və başqa Azərbaycan şairlərinin qəzəllərindən geniş istifadə etmişdir. Ustad, özündən əvvəl gələn xanəndələrdən fərqli olaraq, öz ifasında doğma ana dilində qəzəllər və təsniflər oxumuşdur. Bu da muğamın geniş xalq arasında yayılıb sevilməsinə səbəb olmuşdur. Onun ifasında "Heyratı", "Mənsuriyyə", zərbi muğamlar, "Kürdü-Şahnaz", "Mahur", "Rast" və başqa muğamlar musiqi tariximizin qızıl fonduna daxil olmuşdur.

1916-cı ildə "Piron" qardaşları İ.Musabəyovun "Neft və milyonlar səltənəti" romanı əsasında Bakıda çəkdikləri bədii kinofilmə Cabbar Qaryağdıoğlunu da dəvət etmişdilər. Baş rolu məşhur artist və rejissor Hüseyin Ərəblinski oynayırdı. Film o vaxt Zaqafqaziya şəhərlərinin kinoteatrlarında böyük uğurla göstərilirdi.

Yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, artıq 80-ci illərdə Anarın çəkdiyi "Üzeyir ömrü" ("Uzun ömrün akkordları") ikiseriyalı filmində Cabbar Qaryağdıoğlunun obrazını gözəl xanəndəmiz Qədir Rüstəmov yaratmışdır. İndiki oxuyarlardan səsinin tembrinə və imkanlarına görə, oxuma tərzinə görə Cabbar Qaryağdıoğluna ən çox bənzəyən və onun ənənələrini davam etdirən xanəndə məhz Qədir Rüstəmov olmuşdur. Cabbar Qaryağdıoğlu böyük muğam ustası olmaqla bərabər musiqi folklorumuzun, xalq mahnılarımızın gözəl bilicisi və bəstəçisi idi. O, qeyri-adi musiqi hafizəsinə malik idi. Təsadüfi deyil ki, Cabbar Qaryağdıoğlunu musiqi folklorumuzun "canlı ensiklopediyası" adlandırdılar. O, 500-ə yaxın xalq mahnısını əzbərdən bilirdi və onlardan 300-nü fonovəliqə yazdırmışdır.

Xüsusi vurğulamaq istərdim ki, onun xalq mahnıları kimi oxuduğu və sonralar bəstəkarlarımız Üzeyir Hacıbəyli, Müslüm Maqomayev, Səid Rüstəmov və b. tərəfindən nota salıb işlədikləri mahnıların arasında şəxsən Cabbar Qaryağdıoğlunun özünün bəstələdiyi və sözlərini qoşduğu mahnılar çoxdur. Onlardan "İrəvanda xal qalmadı" (məcmuədə "O xal nə xaldır" adıyla nəşr olunmuşdur. Ümumiyyətlə, mahnıların bəziləri mahnı məcmuələrində fərqli adlarla verilmişdir), "Nə baxırsan yanı-yanı", "Bu gələn yara bənzər", "Qarabağda bir dənəsən", "Qızım sənə başmaq alım", "Sona xanım, çıx eyvana", "Qalada yatmış idim", "Tiflisin yolları". "Bülbüllər oxur", "Yeri, dam üstə yeri", "Naxçıvanın gədeyindən aşeydim" və s. göstərmək olar. Musiqi sava-dı olmadığına görə bu yolla o, öz mahnılarını itib-batmaqdan xilas etmişdir. Adının olub-olmaması isə onu narahat etmirdi.

1924-cü ildə Bakıya böyük rus şairi Sergey Yesenin gəlmişdi. O, dəfələrlə müxtəlif məclislərdə Cabbar Qaryağdıoğlunun füsunkar səsinə dinləmiş və ona valeh olduğunu bildirmişdir. Şairin şərafinə verilmiş ziyafətdə (burada Əliheydər Qarayev, S.M.Kirov, Səmədağa Ağamalıoğlu, Ruhulla Axundov və başqaları iştirak etmişlər) Cabbar Qaryağdıoğlu oxumuşdu. Bu ifa Sergey Yeseninə o qədər təsir etmişdi ki, o Cabbar Qaryağdıoğluna həsr etdiyi şeiri oxumuşdur. O, ilk şəxs idi ki, Cabbar Qaryağdıoğlunun sənətini Azərbaycandan daha geniş miqyasda, bütün Şərqləmi üçün əhəmiyyətini bildirmiş, ona Şərqlə musiqisinin peyğəmbəri kimi yüksək adı vermişdir. Cabbar Qaryağdıoğlu çox təvazökar, çox işləyən, amma haqqını tələb etməyən, alicənab bir sənətkar idi. Onun üçün sənət, musiqi, xalq üçün oxumaq hər cür mal-dövlətdən, puldan artıq idi.

1923-cü ildə görkəmli rus bəstəkarı R.M.Qliyer opera yazmaq üçün Bakıya dəvət edilir. O, xalq dastanı əsasında "Şah Sənəm" operası üzərində işləməyə başlayır. Cabbar Qaryağdıoğlu ona yaradıcılıq köməyi göstərmişdir. Həmçinin Fikrət Əmirovun simfonik muğamlarının yazılışında da öz köməkliyini əsirgəməmişdir.

1934-cü ildə Tiflis şəhərində Zaqafqaziya xalqlarının incəsənət olimpiadası keçirilirdi. Olimpiadada 17 millətin məşhur xanəndə, çalğıçı, rəqqası öz məharətini nümayiş etdirirdi. 74 yaşlı Cabbar Qaryağdıoğlu da bu olimpiadada çıxış etmiş, birinci mükafata layiq görülmüş və Fəxri fərmanla təltif edilmişdir.

1935-ci ildə Cabbar Qaryağdıoğlunun anadan olmasının 75 illiyi Azərbaycan Dövlət Dram Teatrında təntənəli surətdə qeyd edildi. Xanəndəyə Xalq artisti adı verilməsi haqqında qərar oxundu və yubilyara qiymətli hədiyyələr təqdim edildi.

1938-ci ildə isə Moskvada keçirilən dekadadan sonra Cabbar Qaryağdıoğlu musiqi mədəniyyətimizin inkişafındakı xidmətlərinə görə "Şərəf nişanı" ordeni ilə təltif edilmişdir.

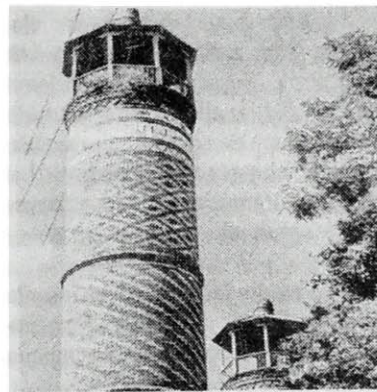
Böyük Vətən müharibəsi illərində (1941-1945-ci illərdə), yaşının çox olmasına baxmayaraq, Cabbar Qaryağdıoğlu dəstəsi ilə cəbhə bölgələrinə gedib əsgərlər qarşısında çıxış edərdi, onları ruhlandırardı, onlara təsəlli verərdi. Əsgərlər də onu, yaşı 80-ni ötmüş müğənnini, böyük səbirsizliklə gözləyirdilər.

Cabbar Qaryağdıoğlu Bakıdan Şuşaya gələndə Şuşa əhli bir-birini təbrik edər, sevinərlərmiş ki, ustad Şuşada olanda hansı gün kimin məclisində oxuyacaq, onları sevindirib feyziyab edəcək. Artıq o günlərdən çox illər keçib.

Gün o gün olsun ki, Cabbar Qaryağdıoğlunun təkrarsız səsi, onun muğamları və təsnifləri, mahnıları Şuşada yenidən səslənsin, Bakıda, Şuşada abidəsi ucalsın, muzeyi açılsın, küçələrdən birinə adı verilsin. Bir sözlə, sivil ölkələrdə olduğu kimi, əvvəldə adlarını çəkdiyim Vyana, Neapol və başqa Avropa şəhərlərində olduğu kimi, bizdə də dəyərlərimiz qiymətləndirilsin.

2007-ci il avqustun 16-da Cabbar Qaryağdıoğlunun xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında Prezidentimiz İlham Əliyevin verdiyi çox önəmli fərman bütün musiqisevərlər və ümumiyyətlə, xalqımız tərəfindən minnətdarlıqda qarşılınmışdır. Çünki belə nadir insanlar xatırlanıqca, yaddaşımızda yaşadığıca sənətimiz də yaşayacaq!

İLK DƏFƏ ŞUŞADAN UCALAN SƏS

Şuşa. "Gövhər ağa" məscidinin minarələri.

1877-ci il idi. Şuşada "Qurdlar" məhəlləsində keçirilən böyük və təmtəraqlı toyda məşhur xanəndələr Hacı Hüsü, Məşədi İsi, tarzən Sadıqcan ilə bərabər 16 yaşlı Cabbar Qaryağdıoğlu da özünün müəllimi Mirzə Əliy ilə iştirak edirdi. Həmin məclisdə Hacı Hüsü "Şüştər", Məşədi İsi "Mahur", gənc Cabbar Qaryağdıoğlu isə tarzən Cavad bəyin müşayiəti ilə "Kürdü-Şahnaz" oxudu. Belə mötəbər məclisdə gənc Cabbarın uğurlu çıxışı onun gələcək taleyini həll etdi. C.Qaryağdıoğlunun ifası qocaman xanəndə Hacı Hüsünü heyrətləndirdi. O, gəncin alından öpüb məclis əhlinə müraciətlə dedi: "Gələcəkdə bizim yerimizi bu cavan xanəndə tutacaq". Belə də oldu. İlk dəfə Şuşadan ucalan səs yalnız Azərbaycanın deyil, Zaqafqaziyanın, Orta Asiyanın, İrənin, Türkiyənin bir çox şəhərlərində eşidildi və sevildi.

Cabbar Qaryağdıoğlunun soyadı İsmayılzadədir. Qaryağdıoğlu isə onun ləqəbidir. O, 1861-ci il mart ayının 31-də Şuşada "Seyidli" məhəlləsində anadan olmuşdur. Onun atası Məşədi İsmayıl boyaqçı idi. İsmayıl kişi çox qaraqabaq, az danışan bir

adam olmuşdu. Dostları, tanışları ona həmişə sataşdılar, irad tutardılar ki, "Ay İsmayıl, dünyanın dərdi-qəmi sənə qalmayıb ki, Şuşaya qar-zad yağmayıb ki?" Sonralar onu elə Qaryağdı deyə çağırırdılar. Oğlu Cabbar isə elə əvvəldən özünə Qaryağdı-oğlu ləqəbini götürmüşdü. Şuşada hamı onları İsmayılzadələr kimi yox, məhz elə Qaryağdıları ailəsi kimi tanıyırdılar.

Məşədi İsmayıl oğlunu öz sənətinin davamçısı kimi görmək istəyirdi və ona boyaqçılıq peşəsini öyrədirdi. Lakin Cabbarın uşaqılıqdan sevdiyi və vurğunu olduğu sənət boyaqçılıqdan çox uzaq olan xanəndəlik sənəti idi.

Cabbar özü xatirələrində yazırdı:

"Atama soyuq münasibətinə, ətrafdakı insanlara qaynayıb-qarışmadığına görə Qar-yağdı deyərdilər. Mən isə isti, səmimi münasibətimlə qarı əritdim. Ancaq o adı daşımaqdan, yaşatmaqdan qürur hissi duyuram".

Şuşa şəhəri o dövrdə çox inkişaf etmiş ticarət mərkəzi olmaqla bərabər, həm də xüsusi ənənələrə malik dini bir şəhər kimi inkişaf edirdi. Şuşada dini mərasimlərə, xüsusilə də məhərrəmlik təziyəsinə böyük həvəslə hazırlanırdılar. İrandan mərsiyə-xanlar və dərvişlər çağırılırdı. Məscidlər bahalı xalılarla bəzədilərdi, camaat da məscidlərə axışib gəlirdilər, o vaxt dükənlər, emalatxanalar və digər ticarət yerləri bağlanardı. Məhərrəmlik təziyələrində məclislərdə mərsiyə demək və növhə oxumaq üçün səsi olan gənclər dəvət olunardı. Gözəl səsləri olan Cabbarın böyük qardaşları Məşədi Məhəmməd və Qafar həmişə bu məclislərdə oxuyardılar. Cabbar qardaşlarının oxumağını çox bəyənərdi və onların oxumasından təsirlənərdi. Xüsusilə də böyük qardaşı Məşədi Məhəmmədin ifasını çox sevərdi və onun kimi oxumaq arzusunda idi.¹

¹ Məşədi Məhəmməd yalnız gözəl səsə malik xanəndə deyildi, o həm də "Bülbül" təxəllüsü ilə Azərbaycan və fars dillərində şeirlər yazırdı və o dövrdə Qarabağda fəaliyyət göstərən ədəbi məclislərin üzvü idi. AMEA-nın Əli-yazmalar İnstitutunun Elmi Şurasının qərarı ilə onun şeirləri nəşr olunmuşdur. Bax: Məşədi Məhəmməd Bülbül. Əsərləri. Bakı, 2008.

Dini misterial tamaşa olan "Şəbih" orta əsrlərdən Azərbaycanda mövcud olmuş və xüsusilə XVI əsrdən geniş yayılmışdı. Teatrlaşmış tamaşa olan "Şəbih" özündə dramatik və musiqi sənətinin ünsürlərini birləşdirirdi. "Şəbih" in ətraflı xasiyyətnaməsini görkəmli Azərbaycan dramaturqu və xalq teatrının bilicisi Əbdürrəhim bəy Haqverdiyev vermişdir. O yazırdı: "Şəbihlər naməlum müəlliflər tərəfindən şeirlə yazılmış birləşməli pyeslərdən ibarətdir. Pyesdə iştirak edənlər iki cəbhəyə ayrılırlar. İmamla onun tərəfdarları və imamın düşmənləri. Bütün iştirak edənlərin hamısı birlikdə meydana toplaşır, tamaşa yerini dolaşır və müqəddimə oxuyurlar. Bundan sonra artistlər hər kəs öz yerində oturur: imam və onun tərəfdarları meydanın bir guşəsində salınmış xalça üstündə əyləşirlər, "müxalif adlanan düşmənlər isə taxt kürsü üstündə otururlar.

Tamaşa başlanır. Şəhidləri oynayanlar öz rollarını mümkün qədər qəmli səslə oxuyurlar. Düşmənlər tərəfin artistləri isə qəzəbli rəqətlərlə danışırlar. Xalq birincilərə qulaq asaraq hönkür-hönkür ağlayır, ikincilərə qulaq asdıqda isə onlara lənətlər yağdırır. Rejissor (gərdun, yaxud şəbihgərdan) daim iştirak edənlər arasında gəzişərək əlindəki əsa ilə hər kəsə öz çıxış vaxtını işarə edib bildirir. Suflyor olmur, artistlər isə rollarını əzbər bilirlər, ya da dəftər üzündən oxuyurlar".¹

Cabbarın hər iki qardaşı məhərrəmlik təziyəsində şəbihgərdanlıq edirdi. Məhəmməd isə səsinin məlahətli olduğuna görə əşura günlərində İmam Hüseyinə həsr olunmuş şeirləri "Zəmin-xarə" üstündə oxuyarmış.

O vaxtlar Şuşanın ən görkəmli musiqişünası Xarrat Qulu Məhəmməd oğlu (1823-1883) olmuşdu. Onun çox gözəl səsi var idi və Şərq musiqisinin əla bilicisi olmuş, şeirlər də yazmışdı. Lakin din xadimlərinin təsiri altında olduğundan heç bir toy məclislərində, ya da başqa musiqili tədbirlərdə oxumazdı. Onun məclisində iştirak edən gənclərə dini mərasimlərdə ifa olunan

¹ Haqverdiyev Ə. Azərbaycan teatri // Seçilmiş əsərləri, II cild. – Bakı, 1957, səh. 393.

mərsiyə, sinəzən, növhə və ümumiyyətlə, muğamatın sirləri, qanun-qaydaları öyrədilərdi.

Xarrat Qulunun məclisi haqqında Qarabağda bir çox rəvayətlər, hekayələr yaşayırdı. F.Şuşinski öz kitabında bunlardan birini misal gətirir:

"Bir gün Xarrat Qulu şəbih rollarını öz adamları arasında bölürmüş. Şümür (İmam Hüseyin qatili) rolunu oynamağa heç kəs razılıq vermir (Şuşada kim Yezid, Haris və Şümür rolunu oynasa imiş, şəhər əhli həmin adamları bu adlarla çağırırmış. Təsadüfi deyildir ki, Şuşada "Qurdlar" məhəlləsində yaşayan Cavad kişiyə "Yezid Cavad", "Köçərli" məhəlləsində yaşayan Bəşir kişiyə "Haris Bəşir" deyərmişlər).

Xarrat Qulu əlacsız qalib bazara getmiş, kartofsatan bir erməni kişisinə 10 manat qızıl pul verərək, Şümürün rolunu oynamasına razılıq almışdı. Xarrat Qulu onunla məşq keçmiş və kişiyə təkidlə tapşırırmışdı ki, şəbih keçirilərkən sənin ətrafına böyük su qabları qoyulacaqdır. İki uşaq sənə yaxınlaşıb yalvaracaq, su istəyəcəkdir: "Əmi, bizə bir qurtum su ver". Sən qətiyyənlə verməməlisən, – deyər erməniyə tapşırıb. Erməni öz "rejissorunun" tapşırığını yerinə yetirəcəyinə söz verir. Mərasim başlanır. Müslümanın uşaqları Şümürə yaxınlaşaraq, ondan su istəyirlər. Uşaqların acınacaqlı vəziyyətini görə erməni kişi onlardan birinə deyir: "Ay bala, baxıram sən bir abırlı adama oxşayırsan. Nə təhər elim ki, məndən inciməyəsən. O Xarrat Qulu köpək oğlu tapşırıb ki, heç kəsə su vermə. Tamaşaçılar gülüşürlər. Şəbih pozulur".¹

Həmin hadisəni Ə.Pirimov bir qədər fərqli xatirələrində belə nəql edir: "Xarrat Qulu şəbihgərdanlığa xüsusi məharətlə sahib olmuş və bütün şəbih işlərini və bunun təşkilatı məsələlərini ona həvalə edirlərmiş. Məlum olduğu üzrə İmam Hüseyin düşmənləri Yezid və Şümür olaraq ona və tərəfdarlarına bir çox əziyyətlər verərək müharibə nəticəsində qalib gəlmişdilər. Bu səbəbdəndir ki, Yezid və Şümür rolları ümumiyyətlə mənfi hesab olunaraq bu rolları müsəlmanlar arasında ifa edənlər çox az

tapılırdı, bir çoxları bundan boyun qaçırdırlardı. Bu hallarda çox zamanlar belə rollar üçün başqa millətlərdən istifadə edərmiş. Şuşalı Xarrat Qulu haqqında vaxtilə olmuş çox maraqlı və qiymətli bir hekayə nəgəl edirlər.

Bir dəfə məhərrəmlikdə Şümür rolunda çıxış etmək üçün çox çətinlikdən sonra bir erməni razılaşdırırlar.

Xarrat Qulu erməniyə öz rolunu ifa edərkən nə edəcəyini, nə hərəkətlərdə olacağını buna öyrədir. Erməniyə deyir ki, sənin yanında bir neçə test su qoyacaqlar, bu çaydır. Bir nəfər gələrkən sənəndən su istəyəcək, o sənə hədsiz yalvararaq sənəni ona su götürməyə icazə verməyini xahiş edəcək. Hər nə desə, necə xahiş edirsə etsin, sən ona qətiyyənlə su götürməyə icazə verməzsən. Bunu erməni başa düşür və heç kəsə su götürməyə icazə verməyəcəyinə söz verir. Xarrat Qulu bu şəxsə öz rolunu başa düşdü-yünə əmin olur. Şuşa şəhərində meydana şəbih göstərmək üçün lazım olan hər bir şeyi öz yerinə qoyurlar və hər kəs roluna görə öz yerini tutur. Tamaşa başlanır.

Bir qədər keçdikdən sonra, tamaşanın ən həyəcanlı bir yerində gözəl geyinmiş, nurani çöhrəli bir nəfər (İmam Hüseyin) əlində su qabı Şümürə (erməniyə) tərəf hərəkət edərək ona çatır. Gözəl dua paltarları geyməsinə, onun nurani çöhrədə olub yalvarıcı və məlahətli səsə müraciət etməsinə xeyli fikir verir və bundan su götürməyə icazə istəməsinə başa düşür. Bu müraciət Şümürə təsir edir və o tərəf-bu tərəfə baxaraq yanaşan Adama ürəyi yandığı üçün, sözləri qıra-qıra belə deyir:

"Ki, canım baxıram sən bir abırlı adama oxşayırsan ki, amma nə təhər eləyim, o Xarrat Qulu köpək oğlu tapşırıb ki, məndən incimə, su verə bilməyəcəyəm". Bu sözləri eşidən tamaşaçılar özlərini saxlaya bilməyib birdən çox bərkədən gülüşürlər və beləliklə, şəbih tamaşası pozulur".¹

¹ Pirimov Ə. Cabbar Qaryağdıoğlunun və Qurban Pirimovun həyat və yaradıcılığı. AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxivi, qovluq № 7-6, səh. 15-16 (xatirələri qələmə alan Qurban Pirimovun oğlu Əsgər Pirimov olmuşdur).

¹ Şuşinski F. Cabbar Qaryağdıoğlu. Bakı, 1987, səh. 14.

Xarrat Qulunun musiqi məclisi Qarabağ xanəndəlik məktəbinin yaranmasında və inkişafında böyük rol oynamışdır. Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Əbdülbağı Zülalov, Dəli İsmayıl, tarzən Sadıqcan və bir çox mahir xanəndələr bu məşhur məktəbin nümayəndələridir. Bu dövrdə Şuşada məşhur olan digər ədəbi musiqili məclis – şair, rəssam və musiqişünas Mir Möhsün Nəvvabın "Məclisi-fəramuşan" ədəbi məclisi fəaliyyət göstərirdi. Çox vaxt yay aylarında bu məclisin üzvləri Cıdır düzündən aydın görünən "Ağzi yastı kaha"ya yığışdılar. Xanəndələrdən Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Dəli İsmayıl və başqaları bu məclisdə oxuyurdular.

Şuşada bu dövrdə fəaliyyət göstərən musiqi məclislərinin, mahir xanəndələrin və qardaşı Məşədi Məhəmmədin mələhətli səsi, yanıqlı oxuması gənc Cabbarın musiqi təhsilində əsas rol oynamışdır. Cabbar 10 yaşında ikən Şuşadakı məktəbə daxil olur.

15 yaşına kimi "Aşiq" təxəllüsü ilə tanınan Mirzə Əli Aşiqdən musiqi dərslərini almışdır. Cabbarın müəllimi Mirzə Əli fars və türk dillərini gözəl bilən, çox savadlı, hərtərəfli biliyə malik şair təbli musiqişünas idi. Mirzə Əli Aşiq, "Sagəri" təxəllüsü ilə tanınan Mirzə Zeynalabdinin oğludur. Sagəri özü də şair, musiqişünas və müəllim olmuşdur.

Cabbar Qaryağdıoğlunun müəllimi və "Sagəri" təxəllüsü ilə məşhur olan Mirzə Zeynalabdinin oğlu Mirzə Əli Aşiq 1846-cı ildə Şuşa şəhərinin "Böyük qurdlar" məhəlləsində anadan olmuşdur. Qeyd etmək istərdik ki, Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında kitablarında hörmətli tədqiqatçımız Fəridun Şuşinski səhvən Cabbar Qaryağdıoğlunun müəllimi Aşiq təxəllüsü ilə tanınmış Mirzə Əlini yox, onun atası "Sagəri" təxəllüsü ilə məşhur olan Mirzə Zeynalabdinə göstərmişdir. Bu təxəllüslərin səhv getməsi haqqında məlumatı bizə Mirzə Əli Aşiqin nəvəsi tədqiqatçı-alim R.Pərviz Axundbəyli demişdir. O, babasının ölüm tarixinin də bəzi mənbələrdə səhv göstərildiyini bildirmişdir. Mirzə Əli Aşiq bəzi mənbələrdə qeyd edildiyi kimi, 1894-cü ildə yox, 1903-cü ildə Şuşada vəfat etmişdir. Bunu da Mirzə Əli Aşiqin oğlu Xosrov Şaiq atası haqqında xatirələrində öz dəst-xətti ilə yazmış və onun ölüm tarixini 1903-cü il kimi göstərmişdir.

Mirzə Əli Aşiq müəllim, şair, musiqişünas, xanəndə olmaq-la bərabər, həm də gözəl xəttat idi. Şuşanın "Böyük qurdlar" məhəlləsində olan bulağın üzərindəki yazılar Mirzə Əli Aşiqə məxsusdur. Mirzə Əli Aşiq Xurşudbanu Natəvanın "Məclisi-üns" ədəbi məclisinin fəal üzvlərindən olmuşdur. O həm də xanəndə kimi çıxış edirdi. Məsələn, o, 1886-cı il dekabrın 29-da Tiflisin "Arsurunt" teatrında M.F.Axundovun "Dərviş Məstəli şah" komediyasının tamaşasında fasilə zamanı məşhur tarzən Sadıqcanın müşayiəti ilə muğam oxumuşdur. Lakin Mirzə Əli Şuşada əsasən müəllim kimi məşhur idi. Mirzə Əli Aşiqin oğlu Xosrov Şaiq öz xatirələrində belə yazır:

"Atam Mirzə Əli Aşiq məşhur xanəndə Qaryağdıoğluna 10 yaşından başlayaraq müəllimlik etmiş və 15 yaşına kimi ona musiqi elminin dərinliklərini öyrətmişdir. Mirzə Əli Aşiq fars və türk dillərini mükəmməl bilən geniş və hərtərəfli biliyə malik şair və musiqişünas idi. Buna görə də Cabbar Qaryağdıoğlu öz müəllimindən hərtərəfli musiqi təhsili alaraq fars dilini mükəmməl öyrənmişdi. Bunun nəticəsində də Cabbar gənc yaşlarında poeziyaya həvəs göstərmiş və yeri gəldikcə şeir də yazmağa başlamışdır.

Cabbar Qaryağdıoğlunun yaşadığı ev "Seyidli" məhəlləsində idi. Həmin məhəllə "Böyük qurdlar" məhəlləsinə qonşu sayılırdı. Buna görə də Cabbarın müəllimi Mirzə Əli Aşiq bu məhəllələrdə tez-tez toy şənliklərində iştirak edər və tələbəsi Cabbarı da özü ilə aparardı. Şair Mirzə Ələsgər Növrəs həmin toylara rəhbərlik edərdi.

Cabbar Qaryağdıoğlu öz xatirələrində müəllimi Mirzə Əli Aşiq ilə iştirak etdiyi toy haqqında belə yazırdı¹ (bu toyda gənc Cabbarın ifası haqqında biz əvvəl də məlumat vermişdik, indi isə C.Qaryağdıoğlunun özünün xatirələrini misal gətiririk):

"Bir gün şəhərin "Qurdlar" məhəlləsində böyük bir toy olur. Toyda o dövrün məşhur xanəndələri Hacı Hüsü, Məşədi İsi, istedadlı tarzən Sadıqcan, Cavad bəy Əlibəyoğlu və kamançaçı Mir-

¹ Toy C.Qaryağdıoğlunun yaxın qonşusu Əbdürrəhim Tanrıverdiyevlərin idi.

zə iştirak edirdilər. On altı yaşım yeni tamam olmuşdu. Mən də öz müəllimim Mirzə Əli ilə həmin toya qonaq gəlmişdik. Məclis qızıdır. Hacı Hüsü "Şüştər", Məşədi İsi "Mahur" oxuduqdan sonra, Mirzə Əli toyun padşahı şair Növrəs Ələsgərdən mənim oxumağıma icazə verməyi xahiş edir. Mən, Cavad bəyin müşayiəti ilə "Kürdü-Şahnaz" oxudum.¹ Bu toyda uğurlu çıxışından sonra Cabbar Qaryağdıoğlunu başqa toylara və şənliklərə dəvət etməyə başladılar. Bundan xəbər tutan atası Məşədi İsmayıl kişi oğlunu toylarda və digər şənliklərdə oxumağına qəti etiraz edir və yalnız dini mərasimlərdə iştirak edib oxumağına icazə verir. Məşədi İsmayıl oğlunu tez-tez özü getdiyi Merdinli məscidinə apararmış və orada ona mərsiyə oxudarmış. Sonralar Cabbar Qaryağdıoğlu öz xatirələrində yazırdı: "Mən hələ çox gənc ikən Merdinli məscidinə gəlib Ala Palas oğlu molla Rza mərsiyə oxuyanda onun üçün "Payi-minbər" olmuşam" (Payi-minbər minbərin ayağında oxunan kiçik həcmli dini şeirlər idi – Z.S.).

Bu, gənc Cabbar üçün bir məktəb idi. Ala Palas oğlu Molla Rza o dövrün məşhur xanəndələrindən idi, nəinki Şuşada, İran saraclarında da uzun illər xanəndəlik etmişdi. Cabbar Şuşadakı məktəbi bitirdikdən sonra onun yeni müəllimi məşhur xanəndə Şahsənəm oğlu Yusif olur. O da istedadlı şagirdinə bir neçə muğam dəstgahını "Bayatı-Qacar"ı, "Rahab"ı, "Heyratı"nı və bir çox qədim təsnif və el mahnılarını öyrədir. Gənc Cabbar yalnız dini mərasimlərdə oxumaqla kifayətlənməyib, musiqi məclislərinə qayıtmaq arzusu ilə yaşayırdı. Onun xahişlərini və yalvarışlarını atası eşitmək belə istəmir. Lakin Cabbar Qaryağdıoğlunun xanəndəlik sənətinə yenidən qayıtması barədə onun üçlüyünün üzvü, yaxın dostu tarzən Qurban Pirimov maraqlı bir əhvalat danışdı:

"O dövrdə Cabbargilin qonşuluğunda Smirnov fəmilialı bir həkim yaşayırdı. Həmin həkim Cabbarın xətrini çox istəyirdi. Cabbar yenidən xanəndəlik etmək üçün ona kömək göstərməyi həkimdən xahiş edir. Həkim ona kömək edəcəyinə söz ve-

rir. Bu söhbətdən sonra Cabbar həkimin tapşırığı ilə özünü xəstəliyə vurur. Onun bir balaca naxoşluğu da var idi. Yemir, içmir, sınıxır, gündən-günə geri gedir. Atası Cabbarı həmin həkimin yanına aparır.

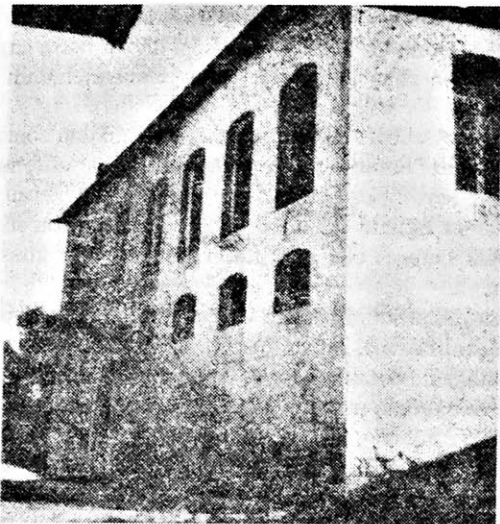
Smirnov Cabbarı bir qədər müayinə etdikdən sonra Məşədi İsmayıl deyir: "Sənin oğlun vərəm xəstəliyinə tutulmuşdur. Bu qorxulu bir şeydir. Əgər sən onu oxumağa qoymasın, xəstəlik şiddətlənər və oğlunu tez məhv edər".¹ Həkimin bu sözünü eşidən Məşədi İsmayıl çox qorxmış və oğlunun oxumasına icazə vermişdir.

Bu icazədən sonra Cabbar Qaryağdıoğlu bir çox toy məclislərinə, el şənliklərinə, müxtəlif musiqili tədbirlərə dəvət olunur. Onun ustalığı ilə bərabər şöhrəti də artırdı. Hamı onun qeyri-adi səsinə və oxumaq məharətindən heyranlıqla danışdırdılar. Məşhur tarzən Sadıqcan gənc Cabbarı rəhbərlik etdiyi ansamblla üzv götürür. Lakin onu götürməkdən öncə xeyli sorğu-suala tutur, onu imtahanı keçirir. Bu sınaqdan gənc xanəndə uğurla çıxır. Onlar ilk dəfə Şuşada Xandəmirovun teatr salonunda təşkil edilmiş "Xeyriyyə gecəsi"ndə bərabər çıxış edirlər. Sadıqcanın müşayiəti ilə Qaryağdıoğlu "Heyratı" oxuyur. O, "Heyratı"nı çox güclü səslə, əzəmətlə oxuyurdu. Həmin gecədə Hacı Hüsü və Keştəzli Həşim də iştirak edirdilər. Hacı Hüsü "Çahargah", Keştəzli Həşim isə "Bayatı-Qacar"ı oxudu. 17 yaşına qədər onun gözəl səsi olmuş, sonra isə batmışdı. O, əvvəl kamançada çalmış, sonra isə tarın böyük ustası olmuş, onu xeyli dəyişmiş və təkmilləşdirmişdi. O, əksərən Hacı Hüsünün ifasını müşayiət etmişdir.

Ümumiyyətlə, XIX əsrin ikinci yarısında Qarabağda, xüsusilə Şuşa şəhərində xanəndəlik və sazəndəlik sənəti çox inkişaf etmişdi. Şuşada musiqiçi, çalan, oxuyan, rəqs edən Azərbaycanın başqa şəhərlərinə nisbətən daha çox idi. O vaxt Şuşa musiqimizin beşiyi və mərkəzi olaraq ümumən Azərbaycan musiqisinin inkişafına bir təkan olmuşdur.

¹ Qaryağdıoğlu C. "Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr" (əlyazma). Hüseyn Cavidin Ev- muzeyinin elmi arxivi, qovluq № 75.

¹ Pirimov Qurban "Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında xatirələrim" (əlyazması). AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxivi, qovluq № 76.

*Şuşada Cabbar Qaryağdıoğlunun anadan olduğu ev
(Şuşa, 1861-ci il)*

*"Neft və milyonlar səltənəti" kinofilmindən kadr
(sağdan ikinci Q.Pirimov, üçüncü C.Qaryağdıoğlu, 1916-cı il)*

Qaryağdıoğlu Cabbar
Qaryağdıoğlu Cabbar
Qaryağdıoğlu Cabbar
Qaryağdıoğlu Cabbar

*Cabbar Qaryağdıoğlunun
müəllimi Şahsənəm oğlu Yusif*

*Cabbar Qaryağdıoğlu Azərbaycan Dövlət Türk Musiqi Məktəbinin
müəllimləri ilə (orta sırada soldan ikinci, 1924-cü il)*

"Qafqaz musiqisi" adlı əsərində musiqişünas V.D.Karqanov haqlı olaraq yazırdı: "Zaqafqaziya musiqi xadimlərini çalğıçı və xanəndəni şeir və musiqinin və mahnıların füsunkar vətəni olan Şuşa veriridi: bütün Zaqafqaziya üçün bir konservatoriya rolunu oynayan bu şəhərdən hər mövsümdə Zaqafqaziyaya yeni mahnılar, yeni motivlər gəlirdi".¹

"MƏCNUN LEYLİNİN MƏZARI ÜSTÜNDƏ" MUSIQİLİ SƏHNƏCİK VƏ "ŞƏRQ KONSERTLƏRİ"

Görkəmli ədib Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin təşəbbüsü ilə 1897-ci ildə Şuşada həvəskarlar tərəfindən böyük şair Füzulinin "Leyli və Məcnun" poemasından "Məcnun Leylinin məzari üstündə" musiqili səhnəciyi göstərildi. Məcnun rolunu Cabbar Qaryağdıoğlu oynayırdı. O, başına quş yuvası qoyub səhnəyə çıxmışdı. Şuşada göstərilən bu ilk tamaşa çox bəsit idi. Lakin emosional cəhətdən tamaşaçılara təsir gücü böyük idi. Tamaşaya baxan 13 yaşlı Üzeyir elə həyəcanlanmışdı ki, bir neçə ildən sonra Bakıya gəlib həmin mövzuda opera yazmaq qərarına gəlmişdi. Həmin tamaşada Əbdürrəhim bəy məlahətli səsi olan Üzeyiri "Şəbi-hicran" mahnısını xorla oxumağa cəlb etmişdir.

1908-ci ildə premyerası olan "Leyli və Məcnun" operası nəinki Azərbaycanda, Şərqdə opera sənətinin əsasını qoydu. Azərbaycanda opera janrının yaranmasında Şuşada göstərilən səhnəciyin əsaslı təsiri oldu, operanın yaranması üçün təkan rolunu oynadı. Bu səhnəcikdə Məcnun rolunun ifaçısı Cabbar Qaryağdıoğlu bu rol böyük məharətlə oynadı.

1911-ci ildə Bakıda Nikitin qardaşlarının sirkində "Fərhad və Şirin" operasının ilk tamaşası oldu. Operanın librettosu Mirzə Cəlal Yusifzadənin idi. O, ərəb və fars dillərinin gözəl bilicisi idi. Operanın musiqisini C.Qaryağdıoğlu kamançaçı Saşa Oqanezaşvili ilə yazmışdı. Opera muğam operası olaraq "Leyli və Məcnun"un ənənələrini davam etdirirdi. Fərhad rolunun mahir ifaçısı Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdu. Bir sıra qəzetlər onun ifasını yüksək qiymətləndirmişlər. Bu operalardan sonra Azərbaycanda təşkil olunan ilk "Şərq konsertləri" nə qədər Cabbar Qaryağdıoğlu Gəncə, Şamaxı, Ağdaş, Bakı, İrəvan, Tiflis və başqa şəhərlərdə toy məclislərində oxumuşdur.

O, Sadıqcanla Gəncədə 6 ay, Bakıda 8 ay başqa şəhərlərdə də aylarla qonaq olmuş. müxtəlif musiqi məclislərində öz ifaçılıq məharətini nümayiş etdirmişdir. Məsələn, Ağdaşda keçirilən bir məclisdə "Qarabağ şikəstəsi"ni ifa etdiyi zaman şəhər camaa-

¹ Карганов В.Д. Кавказская музыка. – Тифлис, 1908, стр. 28

tının bir hissəsi onun oxuduğu yerə axışb gəlmiş, o biri hissəsi isə evlərin damına çıxıb bu nadir ifaya qulaq asmışlar. Cabbar Qaryağdıoğlunun şöhrəti İrana da çatmışdı. Onu tarzən Mərdi Canıbəyov və kamançaçı Qosti Bağdagül ilə bərabər Murtuzaqulu xanın toy məclisinə dəvət etmişlər. Cabbarın o zaman təxminən 25 yaş olardı. Onun qeyri-adi səsi, mahir ifası xanın çox xoşuna gəlir və o, Cabbarın dəstəsini 40 gün İranda qonaq saxlayır. Cabbar İrandan qayıdarkən İrəvanda və Gürcüstanda olmuş, dəvət aldığı məclislərdə oxumuşdu. Tiflisdən sonra o, Potiyə, Kutiysiyə və Dərbəndə gedib, bir sıra toy şənliklərində oxumuşdur.

XIX əsrin sonlarından, təxminən 80-90-cı illərdən Şuşada və Tiflisdə teatr tamaşalarının fasilələrində xanəndə və sazəndələrin çıxışları təşkil olunur. Bu konsertlərdə xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlunun ifası xüsusi maraq doğururdu. İlk konsert 1901-ci ilin yayında keçirilmişdir. Həmin konsertdə Cabbar Qaryağdıoğlundan başqa tarzən Sadıqcan, Keçəçioğlu Məhəmməd, Qasım Abdullayev, Məşədi Zeynal, kamançaçı Qosti Bağdagül. Gülablı aşıqları – Abbasqulu, Nəcəfqulu və başqaları iştirak etmişlər. Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin təşəbbüsü ilə konsertdə 12 nəfərdən ibarət orkestr və el nəğmələrini ifa edən xor dəstəsi iştirak edirdi. Ümumiyyətlə, xanəndəlik və sazəndəlik sənətinə böyük əhəmiyyət verən Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin musiqi mədəniyyətimizin inkişafında böyük xidməti olmuşdur. Məhz onun təşəbbüsü ilə musiqiçilərimiz ilk dəfə səhnəyə çıxmışlar. Ondan əvvəl isə bu musiqiçilər öz istedad və ustalıqlarını yalnız toy və digər xalq şənliklərində nümayiş etdirə bilirdilər.

Şuşadan sonra Şərq konsertləri Bakıda keçirildi. 1902-ci il yanvarın 11-də cümə günü Hacı Zeynalabdin Tağıyevin teatrında yenə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi altında birinci Şərq konserti təşkil olundu. Bu da Bakının musiqi həyatında əlamətdar bir hadisə idi. Dörd hissədən ibarət konsertin birinci hissəsində Cabbar Qaryağdıoğlu "Mahur", Keçəçioğlu Məhəmməd "Şüşətər" oxudu. İkinci hissədə Şəkili Ələsgər "Çahargah",

Bakılı Seyid Mirbabayev "Bayatı-İsfahan" muğamlarını oxuyaraq sürəkli alqışlar qazandılar.

Bu maraqlı və rəngarəng konsertin üçüncü hissəsində Məhəmməd Füzulinin "Leyli və Məcnun" poeməsindən bir parça göstərilmişdir. Bu, iki böyük muğam ustasının Cabbar Qaryağdıoğlu ilə Keçəçioğlu Məhəmmədin duet şəklində deyişmələri idi. Qəzetlər yazırdılar ki, onlar xüsusi kostyumlarda çıxmışdılarsa da, rol oynamırdılar, amma gözəl oxuyurdular.

Həmin konsertdə aşıqlar da böyük uğur qazandılar. Nəcəf-qulunun mahir çalğısı və Abbasqulunun gözəl oxuması alqışlandı. Bu konsertdə Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin "Tamah" tamaşasından toy pərdəsi göstərilmişdir. 12 nəfərlik orkestr "Arazbarı" ritmik muğamını məharətlə ifa etmişdir.

Böyük təmtəraqla keçən bu konsertə çoxları bilet tapa bilməmiş, buna görə narazı qalmışdılar. Bunu nəzərə alaraq Əbdürrəhim bəy Haqverdiyevin rəhbərliyi ilə yanvarın 28-də tamaşaçıların tələbi və xahişi ilə ikinci Şərq konserti təşkil olunur. Bu konsertdə demək olar ki, birinci konsertin proqramı təkrar olunur, bəzi solo nömrələri əlavə olunur. Konsertin sonunda tamaşaçılar Ə.Haqverdiyevi səhnəyə dəvət edərək, ona minnətdarlıqlarını sürəkli alqışlarla bildirmişlər.

Ən böyük konsert üçüncü Şərq konserti idi ki, o da 1903-cü ilin yanvarın 27-də baş verdi. Bu konsert daha təntənəli keçdi. Konsertin birinci hissəsində Şuşalı Qasım Abdullayev "Zabul" segahını böyük ustalıqla ifa etdi. Sonralar bu muğam gözəl ifaya görə onun adıyla "Zabul Qasım" adlandırıldı. Hətta o rəhmətə gedəndə Cabbar Qaryağdıoğlu demişdir ki, Qasım yox, "Zabul" öldü.

Birinci hissədə yenə Gülablı aşıqlarının məharəti nümayiş etdirildi, orkestr "Arazbarı"nı çaldı. Nəcəfqulu ney alətində "Bayatı-Şiraz" muğamını böyük zövqlə ifa etdi. Konsertin ikinci hissəsində mahir xanəndələr Seyid "Bayatı-İsfahan" muğamını, Ələsgər "Şüşətər"i, Cabbar Qaryağdıoğlu isə "Bayatı-Türk" muğamını yüksək peşəkarlıqla ifa etdilər.

Konsertin sonunda isə xanəndələr aşiq Abbasqulu ilə birlikdə "Qarabağ şikəstə"sini oxudular. Hər xanəndə şikəstədən bir ağız oxuduqca tamaşaçıların böyük alqışlarına səbəb olurdu. Konsert mətbuatda geniş işıqlandırılmışdır. Azərbaycan, rus, erməni dillərində elanlar verilmiş, afişalar yapışdırılmışdır. Konsertə gələnlər üçün Azərbaycan və rus dillərində proqramlar paylanmışdır.

Şuşada və Bakıda verilən "Şərq konsertləri"ndə muğamat, xalq mahnıları, aşiq havaları və rəqslərlə bərabər, musiqili səhnəciklər də göstərilirdi. Bu şəhərlərin musiqi həyatının inkişafında Şərq konsertlərinin böyük əhəmiyyəti oldu. Ümumiyyətlə isə, "Şərq konsertləri"nin Azərbaycanda musiqili teatrın, milli operanın yaranmasında önəmli rolu şübhəsizdir. Bu konsertlər musiqi mədəniyyətimizdə yeni bir mərhələnin başlanmasına imkan yaratdı və bu mərhələnin yaranmasında böyük xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlunun rolu əvəzsizdir.

"Şərq konsertləri"nin ardınca Bakıda və başqa şəhərlərdə "Şərq gecələri" təşkil olunurdu ki, onlar da əsasən xeyriyyə məqsədli olduğundan "Xeyriyyə gecəsi" adlandırılırdılar. İlk "Xeyriyyə gecəsi" Şuşada Xandəmirovun teatrının binasında Əbdürrəhim bəy Həqverdiyevin və Mirzə Muxtarın rəhbərliyi ilə keçirildi. Bu gecədə tarzən Sadıqcanın müşayiəti ilə Hacı Hüsü "Çahargah", Keşəzadə Həşim "Bayatı-Qacar", Cabbar Qaryağdıoğlu "Heyratı" muğamlarını oxudular. Bu gecədən toplanmış vəsait yoxsul müsəlmanlara və ehtiyacı olan tələbələrə paylanmışdır.

Bakıda belə bir gecə 1907-ci ilin yanvar ayının 20-də Artistlər Cəmiyyətinin binasında "şəhər yoxsullarının xeyrinə" təşkil olunmuşdur. Bu konsertdə xalq çalğı alətləri orkestri "Arazbarı" ritmik muğamını çalmış, xanəndələr isə xorla "Gülə-gülə" mahnısını oxumuşlar.

Yeri gəlmişkən, qeyd etmək istərdik ki, hələ 1906-cı ildə Riqada "Qrammofon" aksioner cəmiyyəti muğam ustalarımızın səslərini vala yazarkən Cabbar Qaryağdıoğlu, Keçəçioğlu Məhəmməd, Şəkili Ələsgər, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, Qurban

Pirimov, Saşa Oqanezaşvili birgə, yəni xor ilə "Şəbi-hicran" və "Gülə-gülə" mahnılarını qrammofon valı üçün yazmışlar.

Gecənin birinci hissəsində İslam Abdullayev "Yetim Segahı", Keçəçioğlu Məhəmməd isə "Çoban bayatısı"ni ifa etmişlər. Gecənin ikinci hissəsində isə Cabbar Qaryağdıoğlu, Şəkili Ələsgər, Qurban Pirimov və başqaları çıxış etmişlər. Sonda dinləyicilərin xahişi ilə Cabbar Qaryağdıoğlu və digər ifaçılar öz gözəl mahnılarını təkrar ifa etmişlər.

Bakıda Novruz bayramı münasibətilə 1916-cı il mart ayının 9-da "Nicat" cəmiyyəti "Şərq gecəsi" keçirmişdir. Gecə, Şərq ədəbiyyatına və musiqisinə, əsasən də Hafiz Şirazin və Ömər Xəyyamın yaradıcılığına həsr edilmişdir. Gecədə Cabbar Qaryağdıoğlu Hafizin qəzəlləri və Ömər Xəyyamın rübailəri əsasında bir neçə muğam və təsnif oxumuşdur.

1925-ci ildə Cabbar Qaryağdıoğlu Şuşada böyük Azərbaycan şairi Məhəmməd Füzulinin yaradıcılığına həsr olunmuş ədəbi-bədii gecədə şairin "Şəfai vəsli qədrin hicr ilə bimar olandan sor" rədifli qəzəlini "Şüştər" muğamı üstündə ifa etmişdir. 20-ci illərdən başlayaraq artıq "Şərq gecələri" ictimai həyatın tələblərinə uyğun dəyişərək müəyyən şairin, müğənninin, artistin yaradıcılığına həsr olunmuş ədəbi-bədii gecələrə çevrilir. "Şərq konsertləri" də muğam konsertləri ilə əvəz edilir. Həmin gecəni Bülbül təşkil etmişdi. O özü Füzulinin qəzəllərini oxumuşdu, həm də xorla ifa olunan bir mahnı səsləndirmişdi. O mahnının sözləri Cabbar Qaryağdıoğlunun idi. Tarzən və müğənni Məşədi Cəmil Əmirov Füzulinin sözlərinə bir türk təsnifi ifa etmişdi. Gecənin sonunda məşhur həkim Kərim bəy Mehmandarov təşkilatçılara və iştirakçılara təşəkkürünü bildirmişdir.

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycan xanəndələrinin təkrarsız səslərinin qrammofon vallarına yazılması musiqimizin qorunması, hifz olunması, təbliği, dünyada tanınması, şöhrət qazanması yolunda müstəsna rol oynamışdır.

1906-cı ildə ilk dəfə İngiltərənin "Qrammofon" cəmiyyətinin Riqə şəhərindəki şöbəsi məşhur Qafqaz musiqiçilərinin səslərini qrammofon valına yazdırmaq üçün dəvət etmişdi. İlk səsi-

ni vala yazdıran məhz Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdu. O vaxt bu vallar hələ birüzlü və kiçik həcmli idilər.

1907-ci ildə Fransanın "Pate" şirkəti (bu, fransalı Pate familiyalı iki qardaşın şirkəti idi) Rusiyada qrammofon vallarını buraxan fabriki açmışdı. Bu valların diametrinin 6 sm-dən 50 sm-ə qədər çatmasına baxmayaraq onlar da birüzlü idilər, özü də iynə ilə yox, almaz ilə oxunardı). Bu şirkətdə də ilk dəfə səsinə vala yazdıran Cabbar Qaryağdıoğlu olmuşdur. Onu müşayiət edənlər Qurban Pirimov və Saşa Oqanezaşvili idi. Sonralar digər muğam ustalarımız Keçəçioğlu Məhəmməd, Məşədi Məmməd Fərzəliyev, Davud Səfiyarov və b. dəvət olunmuşdur.

Cabbar Qaryağdıoğlu 1912-ci ildə digər aksioner şirkəti "Sportrekord" tərəfindən öz dəstəsi ilə, tarzən Qurban Pirimov və kamançaçı Saşa Oqanezaşvili ilə Varşavaya dəvət olunmuşdur. Digər şirkətlərdən fərqli olaraq, "Sportrekord" şirkəti qrammofon vallarını ikiüzlü buraxırdı, həm də buraxdığı valların kataloqunu böyük tirajla çap etdirib həm bütün rus imperiyasının ərazisində, həm də İran və Türkiyədə yayırdı. Bu şirkətin buraxdığı kataloq-kitabçada şirkətin emblemi, tar, kamança, qaval şəkli, həmçinin ifaçının şəkli, adı, familiyası, doğulduğu yerin adı, repertuarı, oxuduğu valların nömrələri verilmişdi. Məsələn, Cabbar Qaryağdıoğlunun valının üstündə onun şəkli verilmiş, sonra isə bu sözlər yazılmışdır: "Cənab Cabbar Qaryağdıoğlu (məşhur Şuşalı tenor)".

"Sportrekord" şirkətində Cabbar Qaryağdıoğlunun nüfuzu böyük idi və musiqi biliyi yüksək qiymətləndirilirdi. Məsələn, Cabbar Qaryağdıoğlunun icazəsi və razılığı olmadan heç bir musiqçinin səsi vala yazılmazdı. Cabbar Qaryağdıoğludan başqa şirkət Varşavaya Keçəçioğlu Məhəmmədi, Məşədi Məmməd Fərzəliyevi, Davud Səfiyarovu da dəvət etmişdi. Şirkətin vallara qoyduğu qiymətlər də fərqli idi. Məsələn, Cabbarın valları o birlərinə nisbətən baha qiymətə satılırdı. Bununla da şirkət Qaryağdıoğlunun statusunun daha yüksək olmasını bir daha təsdiq edirdi.

Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında ədəbiyyatda qeyd olunur ki, onun tələbəsi Bülbül müəllimini digər muğam ustalarından fərqləndirirdi və ona böyük üstünlük verirdi. O yazırdı: "Cabbar Qaryağdıoğlunu heç kəs ilə müqayisə etmək olmaz, çünki onun xanəndəlik tarixində etdiklərini heç bir xanəndə etməmişdir".

Cabbar Qaryağdıoğlu Qafqaz musiqiçilərinin səslərinin qrammofon vallarına yazılışında böyük rolunu oynamış A.T.Kaytsakovun qızının toy məclisində, C.Qaryağdıoğlu (yuxarıda soldan birinci).

"Sportrekord" firması üçün Azərbaycan musiqiçiləri çox rəngarəng və zəngin repertuar 97 muğam, çoxlu təsnif, mahnı və oyun havaları yazmışlar. Böyük tirajla buraxılan bu vallar dünyanın hər bir yerində satılırdı.

Azərbaycan musiqiçilərinin axırıncı valları 1914-cü ildə "Sportrekord" şirkəti tərəfindən Tiflis şəhərində yazılmışdır. Şirkət Tiflisə, Cabbar Qaryağdıoğlundan başqa, İslam Abdullayevi (Segah İslamı), Qasım Abdullayevi (Zabul Qasımı), Şəkili Ələsgəri, Aşiq Abbasqulunu, milli teatrımızın görkəmli xadimi Hacıağa Abbasovu və başqalarını da dəvət etmişdi.

Elə o ildə "Sportrekord" şirkəti bəstəkar Zülfüqar Hacıbəyovun iki operettasını "Evliykən subay" və "Əlli yaşında cavan"ı da qrammofon valına yazmışdı. Lakin bir sıra musiqiçilərimiz xarici şirkətlərin qrammofon vallarına yazılışın əhəmiyyətini başa düşməmiş və onu dəyərləndirə bilməmişlər.

"Sportrekord" firmasının sahibləri Azərbaycan musiqiçilərilə, Varşava şəhəri, 1912-ci il.

"Sportrekord" şirkətinin bir sıra musiqiçilərimizi Tiflisə dəvət etmələrinə baxmayaraq, onlar bu xeyirxah və dəyərli işə önəm verməmişlər və bu dəvətlərə biganə qalmışlar. Bu musiqiçilərdən biri Əbdülbağı Zülalov (Bülbülcan), biri də tarzən Məşədi Zeynal idi. Məşədi Zeynal deyirdi ki, "əgər mənim çalğım vallarda səslənsə, hər evdən bir Məşədi Zeynal çıxacaq, daha onda mənim qiymətim olmayacaq", qarmon ustası Abutalıb, Aşıq Nəcəfzadə və başqaları da dəvət olunmuşdular. Təəssüf ki, bu cür musiqiçilərin ifası qrammofon vallarına yazılmamışdır.

30-cu illərdə artıq qrammofon vallarının istehsalatı milliləşdirildi, yeni səsyzama müəssisələri yarandı və onlardan ən məşhuru ümumittifaq "Melodiya" firması idi. Bu firmada çox illər ərzində Azərbaycan musiqiçiləri, sənətkarları səslərini, çalğılarını, bəstələdiklərini vallara yazdırdılar.

Cabbar Qaryağdıoğlu

Cabbar Qaryağdıoğlunun "Melodiya" firmasında yazılan valında (plastinkasında) "Simayi-şəms", "Mənsuriyyə", "Xumar oldum", "Gül açdı", "Yetim segah", "Dəşti təsnifi", o biri üzündə "Qarğamışam", "Mahur təsnifi", "Arazbar", "Bayatı-Qacar", "Mirzə Hüseyn Segahı", "Mahur təsnifi", "Qarabağ şikəstəsi" kimi musiqi nömrələri yazılmışdı.

Xüsusi qeyd etməliyik ki, Bakıda 2005-ci ildə "Qarabağ xanəndələri" adlı albom işıq üzü görmüşdür. Bu albomda Azərbaycan muğam sənətinin təkrarsız incilərinin "Sportrekord", "Ekst-rafon", "Qrammofon", "Pate" səhmdar cəmiyyətləri tərəfindən qrammofon vallarına yazılmış ilk nümunələrinin rəqəmsal bərpası, eləcə də layihənin digər musiqi yazılarının rəqəmsal hazırlanması "Musiqi dünyası" jurnalının yarıdıcı qrupu tərəfindən həyata keçirilmişdir. Layihənin müəllifi və rəhbəri YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyeva, koordinatoru Tariyel Məmmədovdur.

Albomda digər muğam ustalarımızla bərabər Cabbar Qaryağdıoğlunun bir saatlıq səsinin yazılması, şübhəsiz ki, muğam ifaçılıq sənəti üçün böyük töhfədir.

**CABBAR QARYAĞDIOĞLUNUN
SERGEY YESENİN LƏ GÖRÜŞÜ.
S.YESENİNİN C.QARYAĞDIOĞLUNU
"ŞƏRQ MUSIQİSİNİN PEYĞƏMBƏRİ"
ADLANDIRMASI VƏ ONA ŞEİR HƏSR ETMƏSİ**

XX əsrin əvvəllərində, təxminən 40 yaşında ikən Cabbar Qaryağdioğlu Bakıya gəlir. Onun gəlişi Bakıda böyük əks-səda doğurur. Bütün məşhur musiqiçilər, xanəndələr Cabbar Qaryağdioğlunun başına toplaşırlar.

O, Bakıda əvvəl tarzən Mirzə Fərəc Rzaoğlu və kamançaçı Dəmirçi Quludan ibarət Şərqi musiqi üçlüyü yaradır və bu üçlüklə bir çox toy şənliklərində və digər musiqili tədbirlərdə çıxış edir.

1905-ci ildə Gəncə şəhərində keçirilən toy məclisinə Cabbar Qaryağdioğlu ilə bərabər məşhur xanənda İslam Abdullayev və o vaxt hələ gənc olan tarzən Qurban Pirimov da dəvət edilmişdi. İslamın vasitəsilə Cabbar Qaryağdioğlu Qurbanla tanış olur. C.Qaryağdioğlu bu görüşü xatirələrində özü belə təsvir etmişdir: "Qurban, İslam ilə bizim görüşümüzdə gəlmişdi. Mən Qurbana bir qədər tar çaldırdım. Qurbanın gözəl çaldığını görüb, onu İslamın razılığı ilə özümlə Bakıya gətirdim. Burada Saşa (kamançaçalan) ilə tanış oldum. Onu da Bakıya gətirdim".

Beləliklə, Cabbar Qaryağdioğlu ikinci musiqi üçlüyü yaradır və bu üçlük tez bir zamanda nəinki Azərbaycanda, Zaqafqaziyanın bir çox şəhərlərində, Orta Asiyada, İranda, Türkiyədə tanınır, sevilir. İki üçlük 20 ildən artıq fəaliyyət göstərdi və üç görkəmli musiqiçinin möhkəm dostluğuna çevrildi. Qurban Pirimov deyirdi ki, mən xoşbəxtəm ki, çox illər ərzində mənim sağımda Cabbar Qaryağdioğlu, solumda isə Saşa Oqanezaşvili oturmuşdur.

Qeyd etmək istərdik ki, bu vaxtlar Azərbaycanda bir çox üçlüklər mövcud idi: Hacı Hüsünün üçlüyü (Hacı Hüsü, Sadıqcan, Bağdagül Ata), Seyid Şuşinskinin üçlüyü (Seyid, Balaoğlu Qrikor, Sevi), Əbdülbağı Zülalovun üçlüyü (Əbdülbağı, Şamil,

Qosti), Şəkili Ələsgərin üçlüyü (Ələsgər, Şirin, Levon) və s. Onlar nəinki Azərbaycanda, həmçinin Yaxın Şərqi ölkələrində də şöhrət qazanmışdılar, onların hər birinin öz dəsti-xətti, üslubu var idi. Lakin Cabbar Qaryağdioğlunun üçlüyü onların hamısından fərqlənirdi. Özünün möhtəşəmliyi, mütəşəkkilliyi, musiqiçilərin bir-birini him-cimdən belə başa düşməsi və s.

Bu üçlük yaradıcılıq vəhdətinin daha yüksək səviyyədə olması ilə o birilərdən üstün idi. Eyni zamanda bu üçlüyün musiqiçilərinin hər birinin ifası özünün kamilliyi, həm də onun mütənasibliyi ilə seçilirdi.

Sergey Yesenin (1895-1925)

1924-cü ildə Bakıya böyük rus şairi Sergey Yesenin gəlir. O, müxtəlif musiqi məclislərində, konsertlərdə Cabbar Qaryağdioğlunun oxumağını eşidir və onun səsinə və xanəndəlik məharətinə məftun olur. Bir gün Əliheydər Qarayevin evində Sergey Yesenin şərəfinə qonaqlıq verilir. Bu qonaqlıqda Azərbaycan bolşevik partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Sergey Mironoviç Kirov və Azərbaycan Mərkəzi İcraiyyə Komitəsinin sədri Səmədağa Ağamalıoğlu, həmçinin Ruhulla Axundov və di-

gər qonaqlar iştirak edirdi. Bu qonaqlığa Sergey Yesenin dostu V.İ.Boldovkinlə gəlmişdi. O zaman o, Tehranda Sovet səfirliyində komendant vəzifəsində çalışırdı. Sonralar isə Qaradağ sement-gips kombinatının direktor müavini olmuşdur.

Bu görüşdə yazıçı və tənqidçi A.Voronski də iştirak etmişdi. O, bu görüş haqqında Sergey Yesenin ölümündən sonra şairə həsr olunan külliyyatının birinci cildinin ön sözündə öz xatirələrini yazmışdı ("Издание с березкой" – "Ağcaqayını nəşr"). Bu kitab çoxdan nadir bibliografik nəşrə çevrilmişdir və indi A.Voronskinin yazıları da çox az adama məlumdur.

C.Qaryağdıoğlunun oxumağı haqqında S.Yesenin etiraf etmişdir ki, o belə uzun, tənəffüссüz oxuyan xanəndəyə hələ rast gəlməmişdi. Cabbar oxuduqca muğam biliciləri şairin qulağına yavaşca pıçıldayırdılar: muğam "Mahur", muğam "Rahab", muğam "Heyratı" və sair. Cabbar Qaryağdıoğlu oxumağını bitirdikdə və qavalı dizinin üstünə qoyduqda alqış sədaları zalı бүrtüdü. Lakin Sergey Yesenin əl çalmırdı, ovsunlanıb qalmışdı. Şair şairə, sənətkar sənətkara minnətdarlığını nə cür izhar edə bilər? – deyərək məqalə müəllifi soruşurdu. Yalnız şairlə, yalnız mahnı ilə. Sergey Yesenin durub bədahətən Cabbar Qaryağdıoğlunun şərafinə şeir deyir və kağızda yazdığı şeiri xanəndəyə təqdim edir. Şair Cabbar Qaryağdıoğlunu "Şərq musiqisinin peyğəmbəri" adlandırır. Bu hadisəni məqaləsində işıqlandıran L.Polonski Sergey Yesenin oxuduğu şeirdən aşağıdakı misraları misal gətirir:¹

*Я только тот люблю цветок,
Который врос
Корнями в землю,
Как северный наш василек.*

*Mən yalnız o gülü sevirəm ki,
kökləri ilə torpağa bağlıdır.
Bizim şimal gülümüz*

"Peyğəmbər çiçəyi" kimi.

Cabbar öz vətəninə ola bilsin ki, şimal gülü "Peyğəmbər çiçəyi" nə rast gəlməmişdi. Lakin o da torpağa kök salmış gülləri çox sevirdi. Bu güllərə bənzər o özü torpağa bağlı sənətkar idi.

Cabbar Qaryağdıoğlu şeirə qulaq asandan sonra Sergey Yeseninə yanaşib onu qucaqlayır, bağına basıb deyir: "Doğrudur, mən şeirdə deyilən sözlərin hamısını anlamadım, ancaq hiss etdim və bildim ki, sən böyük, lap böyük şairsən. Sənin yüksək istedadın qarşısında mənim ehtiramımı qəbul et. Mən artıq qocalmışam (onda C.Qaryağdıoğlunun hələ 63-64 yaşı var idi). 50 ildir ki, mən xalqımın mahnılarını toplayıram və oxuyuram. Mən dünyada ən çox şairə ehtiram edirəm. Çünki o, çoxlarına hələ məlum olmayan, əlçatmaz, yeni şeyləri açır, məlum edir". Məqalə müəllifi burada S.Yesenin Bakıda yazdığı bu misralarını nümunə gətirir:

*Я в глазах твоих увидел море,
Полыхющее голубым огнем
Волны Каспия...*

*Mən sənin gözlərində dənizi gördüm,
Mavi alovla dalğalanan
Xəzərin ləpələrini.*

Məqalə müəllifi Yesenin Bakıda yazdığı digər misraları da nümunə göstərir:

*Не обгорят рябиновые кисти,
От желтизны не пропадет трава.
Qayın ağaclarının yarpaqları saralıb solmazlar
Ot da xəzəl olub məhv olmaz.*

Beləliklə, bu gecədən sonra rus şairi Yesenin və Azərbaycan xanəndəsi Cabbar Qaryağdıoğlu bir-birini yaxından tanıdılar. Sergey Yesenin ilk şəxs idi ki, Cabbar Qaryağdıoğlunun sə-

¹ Полонский Л. Два певца // «Бакинский рабочий», 3 октября 1965 г.

nətini Azərbaycandan daha geniş miqyasda, bütün Şərq aləmi üçün əhəmiyyətini bildirdi. Onu "Şərq musiqisinin peyğəmbəri" adlandırdı. Sergey Yesenin Cabbar Qaryağdıoğlunun Varşavada çıxan valının üstündə həmin sözləri yazmışdır: "Şərq musiqisinin peyğəmbəri Cabbar Qaryağdıoğlu". Sergey Yesenin qeydlərində belə cümlə də vardır: "Kim oxumağı bacarmırsa, deməli, Şuşalı deyildir".

CABBAR QARYAĞDIOĞLUNUN F.ŞALYAPINLƏ GÖRÜŞÜ VƏ R.M.QLİYERLƏ BİRGƏ FƏALİYYƏTİ

1900-cü ildən Bakıda digər böyük sənətkarın, rus opera müğənnisi Fyodor Şalyapinin qastrolları başlayır. Bu qastrollar ant-reprener Zurabovun və dirijor Triffinin fəaliyyəti nəticəsində keçirilirdi.

F.Şalyapin beş opera tamaşasında, A.S.Darqomijskinin "Su pərisi"ndə, A.Q.Rubenşteynin "Demon"unda, M.P.Musorqskinin "Boris Qodunov"unda, A.P.Borodinin "Knyaz İqor"unda, N.A.Rimski-Korsakovun "Pskovlu qız"ında baş rollarda oynayırdı. Bu operalarda məşhur rus basının yaratdığı parlaq obrazlar Azərbaycan tamaşaçısını valeh etmişdir.

Fyodor Şalyapin (1873-1938)

F.Şalyapin Bakıda yerli musiqiçilərlə də təmasda olmuş və Cabbar Qaryağdıoğlunun sənətinin vurğunu kimi dəfələrlə onun evinin qonağı olmuşdur. Bir dəfə də Cabbar Qaryağdıoğluga olanda ev yiyəsi yarış məqsədi ilə masanın üstünə uzun

müddət sönməyən iki sarı şam qoyur, birini F.Şalyapinin tərəfinə, o birini isə öz tərəfinə. Bu qeyri-adi yarışın şərtinə görə hər iki müğənni oxuyanda səslərilə öz şamını söndürməli idi. "Siz qonaqınız, əvvəl Siz başlayın", deyə ev yiyəsi F.Şalyapinə müraciət edir.

Məlumdur ki, Fyodor Şalyapinin güclü bas səsi var idi. O, oxuyan kimi şamı söndürür və belə zənn edir ki, qələbə onundur.

Sonra Cabbar Qaryağdıoğlu özünün şaqraq və güclü zəngülələri ilə öz tərəfindəki şamı dərhal söndürür. Sual olunur? Bəs bu qeyri-adi yarışda, bu müsabiqədə kim qalib gəlmişdir? İki müxtəlif üslubda – Şərq və Qərb oxuma üslubunda zamanın ən böyük müğənnilərinin yarışında, təbii ki, hər iki böyük sənətkar qələbə çalmışdır. Doğrudur, Cabbar əmi məşhur, şaqraq zəngülələrini vuranda F.Şalyapin əlləri ilə qulaqlarını tutaraq demişdi: "Sən uddun, sən uddun".

1923-cü ildə görkəmli sənətkar, tanınmış rus bəstəkarı Reynqold Moritseviç Qliyer (1875-1956) Azərbaycan SSR Xalq Maarif Komissarlığının dövətilə Bakıya gəlmiş və "Aşıq Qərib" dastanı əsasında "Şahsənəm" operasını yazmışdır.

Amma o, ilk növbədə Azərbaycanın xalq musiqisini, musiqi folklorunu öyrənməli idi və bu səbəbdən ona musiqimizin gözəl bilicisi Cabbar Qaryağdıoğlunu təhkim etmişdilər. Cabbar Qaryağdıoğlu bəstəkarı bir çox muğamları və qədim xalq mahnılarını oxumuş, tarzən Qurban Pirimov isə onu tarda müşayiət etmişdir. R.M.Qliyer qədim təsnif və mahnılardan "Arazban"ı, "Şikəstə"ni, "Aşıqların yarışı"ni və başqa mahnı və muğamları C.Qaryağdıoğlunun oxumasından və Qurban Pirimovun çalmasından nota almışdır.

Reynqold Qliyer (1874-1956)

Operanın premyerası 1927-ci il martın 17-də (rus dilində) oldu. Uğurlu premyeradan sonra bəstəkar çıxışında, sonra isə "Бакинский рабочий" qəzetində xanəndəyə öz minnətdarlığını bildirmişdi: "Operada istifadə etdiyim mahnıların demək olar ki, hamısı Azərbaycanın qədim mahnılarıdır və bunları mənə məşhur xanəndə Cabbar Qaryağdıoğlu öyrətmişdir".

Cabbar Qaryağdıoğlunun bu xeyirxah işinə və zəhmətinə görə Azərbaycan SSR Mərkəzi İcraiyyə Komitəsi onu Fəxri fərmanla mükafatlandırmışdır.

CABBAR QARYAĞDIOĞLU AİLƏ BAŞCISI KİMİ

Bakıya ikinci gəlişində, yəni 1909-cu ildə artıq 48 yaşında olarkən Cabbar Qaryağdioğlu ailə qurur, gözəl Səlimə xanım ilə evlənilir. Ona hətta bəzi Qarabağlılar irad tuturdular ki, gözəl Qarabağ qızlarını qoyub Xızıdan qız alıb. Lakin Qaryağdioğlu zarafatla deyirdi: "Mənim həyat yoldaşım hamıdan gözəldir". Bu nigahdan Cabbar Qaryağdioğlunun 2 oğlu və 6 qızı olub.

Cabbar Qaryağdioğlu evliliyin ilk illərini İçərişəhərdə Mir Möhsün ağanın (Ətağanın) evinin yaxınlığında tutduğu kirayə evdə yaşayırdı və ilk övladı da orada doğulmuşdu. Bu, gözəl oğlan uşağı idi. Deyilənə görə, 5-6 yaşında atası ilə gəzinti vaxtı ona nəzər dəyib xəstələnmişdi.

Cabbar Qaryağdioğlu ailəsi ilə

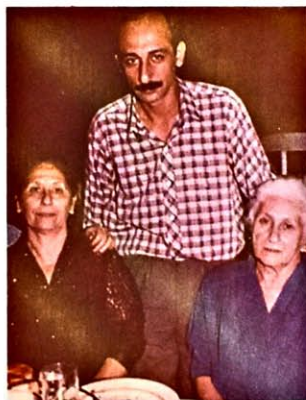
*Cabbar Qaryağdioğlunun
həyat yoldaşı Səlimə xanım*

*Cabbar Qaryağdioğlunun qızı
Şəfiqə xanım*

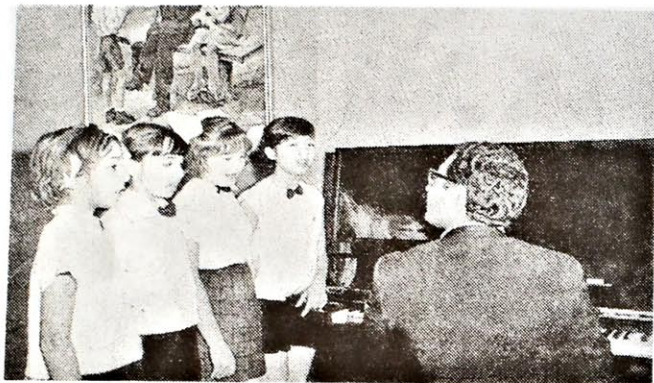
*Cabbar Qaryağdioğlunun
kiçik qızı Şəhla xanım*

*Cabbar Qaryağdioğlunun qızları
Başxanım və Şəhla xanım
oğlu Ülfətlə*

*Kitabın müəllifi Zemfira xanım
Səfərova Cabbar Qaryağdioğ-
lunun qızı Şəhla xanımla*

*Uşaqların məktəb kvarteti.
Soldan sağa – Ülkər Kürçaylı (C.Qaryağdıoğlunun nəvəsi),
Sevil Nəsirova, Ülkər Talıbzadə, Şəhla Abbasova*

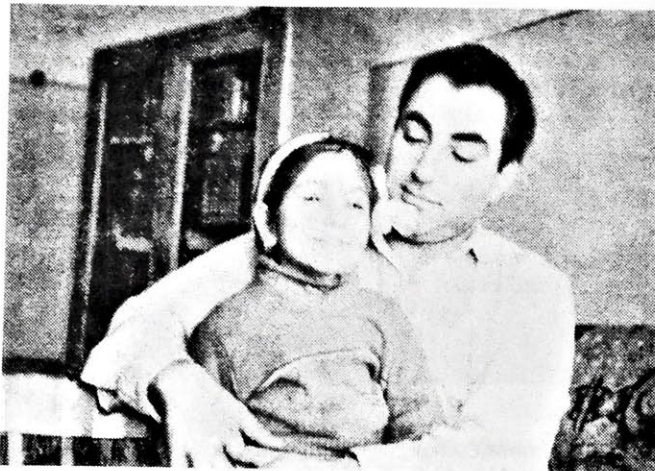
*Cabbar Qaryağdıoğlunun ailəsi və yaxınları Kislovodskda
(1955-ci il). Soldan 2-ci – Şəhla xanım, 3-cü – Zərəfşan xanım həyat
yoldaşı İmranla, 5-ci – böyük qızı Nigar xanım.*

*Cabbar Qaryağdıoğlunun qızı
Zərəfşan xanım oğlu Fuadla
(1967-ci il)*

*Cabbar Qaryağdıoğlunun qızı Şəhla xanım nəvəsi Salimə ilə
(2007-ci il)*

Cabbar Qaryağdıoğlunun kürəkəni, kiçik qızı Şahla xanunun həyat yoldaşı şair Əliağa Kürçaylı qızı Ülkərle

Cabbar əmi böyük səbirsizliklə tikdirdiyi üçmərtəbəli evin hazır olmasını gözləyirdi. Səlimə xanımı və balaca oğlu Səttarxanı ora aparacağı arzulayırdı. Evin hər mərtəbəsi hazır olanda o, sevindiyindən muğam oxuyar, mahnı qoşardı:

Ay dərya kənarında bir ev tikmişəm,
Üstünü örtmüşəm, hasar çəkmişəm.
Ay bu gələn oğlana qurban demişəm.
Bağçada güllər, oxur bülbüllər,
Elə deyirlər təzə yar gəlir.
Elə deyirlər yenə yaz gəlir.

Lakin, təəssüf ki, bu ev hazır olanda Cabbar əminin ilk övladı artıq dünyasını dəyişmişdi. Bu ev keçmiş Buynakski 33-də, indiki Şeyx Şamil küçəsində yerləşirdi. Yuxarıdan enəndə, qırx pilləkən deyilən yerdən sağ tərəfdə idi. Evin üstündə C.Qaryağ-

dıoğlunun ölümündən sonra lövhə vurulmuşdu. Lövhədə bu sözlər yazılmışdı: "Azərbaycanın böyük xanəndəsi Cabbar Qaryağdıoğlu bu evdə yaşamışdır". Lakin sonralar tarixi ev kimi qorunmaq əvəzinə, bu 3 mərtəbəli ev, şəhərin görkəminə xələl gətirən köhnə bina bəhanəsi ilə sökülmüşdür. Vaxtilə bu evdə daha kimlər yaşamışdı, Fyodor Şalyapindən tutmuş Azərbaycanın bütün elm, sənət adamlarına, muğam ustalarına qədər. Təəssüf ki, muzey olunacaq, muğam evinə çevrilə biləcək bu tarixi ev qorunub saxlanılmamışdır. Bu evdə molla nəsrəddinçi Əli Nəzmi və görkəmli şair Əlağa Vahid də yaşamışlar.

Cabbar Qaryağdıoğlunun ikinci övladı Nigar 1912-ci ildə anadan olmuşdu. O, respublikada ilk riyaziyyatçı qadın idi, Əməkdar müəllim fəxri adına layiq görülmüşdü. 1982-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Üçüncü övladı Başxanım 1920-ci ildə anadan olmuş, müəllimlik etmiş, Azərənərdə korrektor işləmişdir. Cabbar əmi anasının adını ona vermişdi.

Dördüncü övladı Zərəfşan 1922-ci ildə anadan olub, pianoçu idi. Uzun müddət Əhmədخان Bakıxanovun orkestrində piano çalırdı. O, xalq musiqisini, muğamatı və xalq mahnılarını gözəl bilirdi, eyni zamanda qarmonda da böyük ustalıqla çalardı. 1984-cü ildə vəfat edib.

Beşinci övladı Kamal 1924-cü ildə anadan olub, gözəl və güclü səsə malik imiş. İncəsənət İnstitutunda oxuyurmuş. Kamal çoxları kimi müharibəyə getmiş, yaralanmış və qayıdandan sonra xəstələnmişdi. Bəziləri Cabbar əmiyə məsləhət görürdülər ki, ona yaxşı münasibətdə olan M.C.Bağirova müraciət edib bircə oğlunu müharibədən azad etdirsən. Lakin C.Qaryağdıoğlu buna etiraz edib deyirdi ki, hamı Vətənin azadlığı uğrunda vuruşmalıdır, mənim oğlum da, elə Bağirovun oğlu da. Kamal 2001-ci ildə dünyasını dəyişmişdir.

Altıncı övladı Şəfiqə 1926-cı ildə doğulub, çox mərd qadın olub, cəbhədə vuruşub, bir sıra medallarla təltif olunub. müharibədən sonra ailə qurub və Başıqırdıstanına köçmüşdür. ADPI-ni bitirmişdi, tarixi gözəl bilirdi.

Xalidə 1925-ci ildə doğulmuş və elə beşikdəcə su çiçəyindən ölmüşdür.

Sonbeşik Şəhla xanım 1928-ci ildə anadan olmuş, filoloq idi, həm də gözəl səsi olub. Görkəmli şairimiz Əliəğa Kürçaylının həyat yoldaşı idi. Cabbar əmi Şəhlaya üç mahnı həsr edib. O vaxtı Şəhlanın 7-8 yaşı olardı. Bu mahnılar müasir mövzuda yazılmışdır. "Bəsti", "Pambıq", "Vur çəkici". Şəhla xanım sona qədər bu mahnıları xüsusi şövqlə ifa edirdi. Onun ifasından nota köçürülmüş bu mahnıların not yazısını oxuculara təqdim edirik. "Pambıq", "Vur çəkici", "Bəsti" mahnılarını ilk dəfə nota köçürən kitabın müəllifi Zəmfira Səfərovaadır.

Pambıq mahnısı

A - la göz pambı - qım, a - la göz pambı - qım
 səh - la ca - ma - lım tək - şir - lək hər bir - hər qə - mən də - la -
 rım bu - zət - sət pə - la - rım. Sən sən mə - nım sey - di - yəm
 naz - la - rı - mı çək - dən qə - ca qur - duz yur - ma - dım
 zəh - rət - le ak - dım Se - la be - le, be - la naz ey - la - mə
 du - le, gu - le gu - le naz ey - la - mə Ay - - pak saç go - zü - na -
 aq ağ u - zun - dən ey - le - rəm mə - şiq A - qıl a - qıl, a - qıl
 ya - şıl yar - paq - lar a - qıl, a - qıl, a - qıl ya - şıl yar - paq -
 lar a - qıl, a - qıl, a - qıl ya - şıl yar - paq - lar Tək ağ saçı
 zən - mə - lım mən - cəm a - za - lar, o - la - rım
 zər - bə - qıl a - dım ya - zı - lar

Vur çəkici

Vur çə - ki - ci hə - vəs - lə vur cin - gil - də - sin sə - si - miz,
E - lə vur ki, za - man za - man u - ca - lı - sın gənc nəş - li - miz,
Vur çə - ki - ci hə - vəs - lə vur cin - gil - də - sin sə - si - miz,
E - lə vur ki, za - man za - man u - ca - lı - sın gənc nəş - li - miz.

Besti

Pam - bı - ğı - mız bol - du bay - bay, Pam - bı - ğı - mız bol - du bay - bay,
Pi - la - ni - miz dol - du bay - bay, Pi - la - ni - miz dol - du bay - bay,
Bəs - lə - di Bəs - ti tay - tay, Bəs - lə - di Bəs - ti tay - tay,
Gü - le - gu - le gi - rir i - şə, gö - tü - rüb - dür yax - şı pə - şə,
Göz a - çıb gür - mək ol - mur ol - lə - ri - ni,
sil - mir tə - ri - ni, çə - li - şir or - den - li Bəs - ti.

Yeniyyətə ikən Şəhla olimpiadada iştirak etmiş, qələbə qazanmış və diplom almışdır. Sonrakı ifaçılıq fəaliyyətinə böyük bacısı Nigar icazə verməmişdir. Deyilənə görə, Şəhla xanımın mərhum qızı Ülkərin də gözəl səsi olmuşdur. Görünür, Cabbar əminin genləri oğluna, qızına, həm də nəvəsinə keçmişdir.

Şəhla xanımın bulaq kimi təmiz və uca səsi var idi. İlk dəfə mən onun səsinə yas yerində, digər qadınlarla Qurandan birgə ayə oxuyan vaxtı eşidib seçmişdim və yalnız sonra onun Cabbar Qaryağdıoğlunun qızı olduğunu bilmişdim.

Evdə Qaryağdıoğlunu uşaqları "Cabbar əmi" deyər çağırırdılar. Bu onun öz istəyi idi. O deyirdi ki, xalq məni necə çağırırsa, evdə də hamı məni elə çağırınsın. Cabbar Qaryağdıoğlunun böyük qardaşı Məhəmmədin oğlu Cəlal Qaryağdı respublikanın məşhur heykəltəraşı olmuşdur. Ona da əmisi Cabbar Qaryağdıoğlu savad almasında hər cür köməklik etmişdir.

Həyat yoldaşı Səlimə xanım 1937-ci ildə 42 yaşında dünyasını dəyişmişdi. O vaxtlar C. Qaryağdıoğlu demişdir:

*Simovar almışam, silənim yoxdur,
Bir dərdə düşmüşəm, bilənim yoxdur.*

Cabbar Qaryağdıoğlu ilə Səlimə xanım 28 il xoşbəxt həyat sürüblər, həmişə birlikdə olublar. Hətta yay aylarında Cabbar əmi Səlimə xanımı uşaqlarla Mərdəkan bağında qoyub özü Bakıya döndəndə, ayrılığa dözə bilməyib aşağıdakı şeiri yazmışdır:

*Sən orda elə seyri-səfa bağ arasında,
Mən burda yanım piltə kimi yağ arasında,
Rəngim saralıb, Səlimə xanım, ayrılığandan,
Necə ki saralıb şamama tağ arasında.*

Şəhla xanım xatırlayır ki, atası evdən gedəndə Səlimə xanımı narahat edib oyatmamaq üçün aşağıdakı mizraları deyirmiş:

*Qıyğacı baxmaqla aldın canımı
Uşaqlar, oyadın Səlimə xanımı!*

Cabbar Qaryağdıoğlu 1944-cü ildə dünyasını dəyişəndə bəlişinin altından sevimli həyat yoldaşı Səlimə xanıma həsr olunmuş çoxlu şeirlər, sevgi-məhəbbət qəzəlləri tapılmışdır. Lakin, təəssüf ki, onlar qorunub saxlanılmamışdır.

Cabbar Qaryağdıoğlu ömrünün sonunda uşaqlarına vəsiyyət edərək demişdir: "Məndən ötrü heç kəsdən heç nə xahiş etməyin, heç kəsə minnətçi düşməyin. Əgər mən bu millət üçün nəşə etmişəmsə, özləri axtarıb tapacaq, qiymətimi verəcəklər".

CABBAR QARYAĞDIOĞLUNUN YARADICILIĞI BÖYÜK XANƏNDƏ VƏ MUĞAM USTASI

Cabbar Qaryağdıoğlunun zəngin, çoxşaxəli yaradıcılığı bir neçə istiqamətdə inkişaf etmişdir. İlk növbədə o, böyük muğam ustası, mahir xanəndə, şair və bəstəkar və həm də Azərbaycanın xalq musiqisinin canlı ensiklopediyası idi. Fenomenal yaddaşa malik folklorşünas, musiqişünas, istedadlı pedaqoq, yeni xanəndəlik məktəbini yaratmış novator müəllim olmuşdur. Onun yaradıcılığı ilə Azərbaycan musiqisində yeni dövr başlanmışdı. O, həm də vətənpərvər sənətkar, ictimai xadim olmuşdur. O, ilk xanəndə idi ki, muğamın qəzəllərini və təsniflərini fars dilində yox, doğma Azərbaycan dilində oxumuşdur. İndi Cabbar Qaryağdıoğlunun çoxşaxəli yaradıcılığının göstərdiyimiz xüsusiyyətlərini bir-bir təhlil edək, araşdıraq. Cabbar Qaryağdıoğlu unikal səsə, geniş, 2 oktava yarım səs diapazonuna və yüksək tessituralı dramatik tenora malik xanəndə olmuşdu. Lakin o, bəzi muğamları elə yağılı, elə həzin bir tərzdə ifa edərki ki, dramatik tenor, lirik tenor kimi səslənirdi. Məsələn, "Segah" muğamının ifası vaxtı.

Mən bir nadir faktı da qeyd etmək istərdim. C.Qaryağdıoğlu 84 yaşına kimi ancaq tarın "do" kökündə oxumuşdur. Bu isə ifaçılıqda, bəstəkar S.Ələsgərovun göstərdiyi kimi, ağılasız cəsarət, məharət və möcüzə idi. Onu da qeyd etmək istərdim ki, dünya vokal məktəbi tarixində heç kim səhnədə Cabbar Qaryağdıoğlu qədər oxumamışdır.

Cabbar Qaryağdıoğlu Azərbaycan muğamının modelinə, onun texnikasına, qanun-qaydalarına yaxşı bələd olan, onu dərinləndən bilən və bütün varlığı ilə hiss edən muğam ustası idi. Cabbar Qaryağdıoğlu bir muğamı 2-3 saat, hətta 4-5 saat fasiləsiz oxuya bilərdi. Belə sual ortaya çıxır: bəs necə olurdu ki, o uzun müddət oxuması ilə özü yorulmurdu, dinləyicini yormurdu, onun böyük marağını və heyranlığını azaltmırdı, onu ovsunlaya bilirdi?.. Qaryağdıoğlunun güclü səsi, uzun nəfəsləri, neçə mərtəbəli, müxtəlif formalarda gözəl, şaqraq və sürəkli zəngülələri,

bir muğamdan digərinə keçmək üçün təsniflərdən məharətlə istifadə etməsi, onun təkrarsız guşə və xalları, çətin yollarla böyük ustalılıqla gəzişmələri həmişə dinləyicinin böyük marağına, diqqətinə, sonsuz sevincinə, təəccübünə, heyranlığına səbəb olurdu və sürəkli alqışlarla nəticələnirdi.

Cabbar Qaryağdıoğlu muğamın ifası vaxtı ifaçılıq üsullarında çoxlu dəyişikliklər edir, yeniliklər gətirir, islahatlar aparırdı. Bir sözlə, muğam sənətinin əsl novatoru idi. Lakin onun not savadı olmadığından bunlar hansısa kitablarda, dərsliklərdə öz əksini tapmamışdır. Ağızdan ağıza, ifadan ifaya keçmişdir.

Necə ki, Azərbaycan xanəndəlik məktəbini C.Qaryağdıoğlusuz təsəvvür etmək mümkün deyil, eləcə də Qaryağdıoğlunu "Mənsuriyyə"siz təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Məlumdur ki, "Mənsuriyyə" "Çahargah" muğamının səkkizinci hissəsidir. Bu hissədən sonra onun zərbi və ən yüksək şöbəsi "Üzzal" gəlir. Cabbar Qaryağdıoğlu "Üzzal"da tarın son pərdələrini elə yollar və üsullarla "vurarmış" ki, onu müşayiət edən tarçalanlar çaşib qalarmışlar, ona görə Cabbar əmi zildə oxuduqları muğamları bəzən tək kamançanın müşayiəti ilə oxuyarmış, məlumdur ki, kamançanın səs diapazonu tarından daha ucadır. Onun böyük məharətlə coşqun zəngülələr vurduğu ritmik muğamlar olan "Mənsuriyyə" və "Heyratı"nı Cabbar Qaryağdıoğlu kimi heç kim ifa edə bilməmişdir. C.Qaryağdıoğlunun tələbəsi, görkəmli xanəndəmiz Xan Şuşinski onun "Heyratı" oxumağını belə təsvir edirdi:

"Pərdə açıldı. Cabbar əmi Qurban Pirimovun sağında, mən də Cabbarın yanında oturdum. O zaman Cabbar əminin 72, mənim isə 32 yaşım var idi. Orkestr "Heyratı" çaldı. Qurban tarın pərdəsindən mizrabı götürməmiş Cabbarın qüdrətli səsi salonu bürüdü, elə bil top atıldı. Onu da boynuma alıram ki, mən 20 ilə yaxın xanəndəlik etdiyimə baxmayaraq, istər-istəməz bu böyük sənətkarın qarşısında özümü itirməyə bilməzdim. Amma onu da deyim ki, 72 yaşlı qocaman xanəndənin qeyri-adi bir zövqlə, nə təhər deyərlər, qeyrətlə oxuması mənə də qüvvət verirdi. Mən özümü ələ alıb müəlliminin getdiyi yolu eynilə təkrar etdim.

Qurban Pirimov, Əliğa Vahid, Cabbar Qaryağdıoğlu

Bunu görə Cabbar "Heyratı"nın zilinə, yəni "Üzzal" pərdəsinə qalxdı. Doğrudan da mən heyrat içərisində qaldım. 72 yaşın ola, özü də coşqun zəngülələrlə "Üzzal" üstündə gəzişsən, bu möcüzə kimi bir şey idi. Bu, muğamat tarixində misli-bərabəri görünməmiş cəsarət və böyük ustalılıqdı. Cabbar bir də tarın son pərdələrini sürəkli zəngülələrlə "döyüb", mənə ayaq verdi. Mən bu qoca sənətkarın vurduğu xalları iti zəngülələrlə eynilə təkrar edib, tarın son pərdəsindən iki pərdə də aşağı endim. Salonu alqış səsi bürüdü. Qurbanın: "Bu uşağı niyə çətinliyə saldın?" sözlünü eşidən kimi Cabbar üzünü ona tutub dedi:

– Qurban, Xana qıymazdım, ancaq özüm onu qəsdən imtahana çəkdim ki, görüm biliyi varmı?

Sonra Cabbar əmi sağ əli ilə kürəyimə vurub:

– Halal olsun sənə çəkdiyimiz zəhmət. Səsinə yaxşı saxla. Gələcəyin ən gözəl oxuyanı sən olacaqsan, – dedi".

Bu xatirədən belə məlum olur ki, "Heyratı" kimi mürəkkəb muğamı xanəndələr birbaşa məşqsiz səhnədə ifa etmiş və gördüyünüz kimi, böyük uğur qazanmışlar. Ümumiyyətlə, "Heyratı"nı C.Qaryağdıoğlu marş adlandırırırdı, özü də onu mübariz ruhda, böyük vətənpərvərliklə, sanki döyüşdə qələbə qazanmış duygu-

larla ifa edərdi. Bu konsert Bakıda 1933-cü ilin payızında olmuşdur. Ritmik muğamlardan nadir hallarda ifa olunan "Ovşarı" muğamını Cabbar Qaryağdıoğlu ona xas olan ustalılıqla ifa edirdi. Ondan sonra bu muğamı demək olar ki, heç bir xanəndə ürək edib oxumamışdı. Məlumdur ki, "Çahargah" muğamı ifa üçün mürəkkəb muğamdır. Lakin C.Qaryağdıoğlu onu məharətlə, yüngüllüklə, qeyri-adi yollarla gəzizərək və yerli-yerində bir neçə mərtəbəli zəngülələr vuraraq dinləyicinin diqqətinə çatdırırdı. "Bayatı-Qacar" muğamını sırf Azərbaycan muğamının xüsusiyyətlərinə xas olan tərzdə oxuyardı.

C.Qaryağdıoğlu "Kürdü Şahnaz"ı, "Dəşti"ni, "Segah"ı son dərəcə lirik səpkidə oxuyardı. Xatırladım ki, "Kürdü Şahnaz"ı o hələ 16 yaşında ikən Şuşanın "Qurdlar" məhəlləsində keçirilən toyda uğurla oxumuşdur. "Segah" kimi lirik tonda oxuduğu muğamlarda vurduğu zəngülələr isə daha zərif tərzdə olardı.

Lakin Cabbar Qaryağdıoğlu məjor, nikbin ruhda olan muğamları daha çox sevirdi və onları xüsusi məharətlə ifa edirdi. Onun "Heyratı"da, "Mənsuriyyə"də, "Hasar"da, "Müxalif"də, Mahurun "Vilayəti"sində vurduğu zəngülələri məşhur olub, muğam tarixinə nadir zəngülələr kimi daxil olmuşlar.

Hazırda "Qarabağ xanəndələri" albomunda (C.Qaryağdıoğlunun bir saatlıq diskində) aşağıdakı muğamlar mövcuddur: "Arazbarı", "Bayatı-Qacar", "Dəşti" təsnifi, "Mahur" təsnifi, "Mənəndi Müxalif", "Orta Mahur", "Mirzəhüseyn segahı", "Mənsuriyyə", "Simayi-Şəms", "Yetim Segah", "Dəşti", "Şahnaz", "Vilayəti", Diskin qalan üç nömrəsi "Gül açdı", "Qarğamışam", "Xumar oldum" kimi mahnılardır.

Hələ 1910-cu ildə "Qrammofon" cəmiyyəti tərəfindən Tiflisdə dəvət olunan Cabbar Qaryağdıoğlunun oxuduğu aşağıdakı əsərləri vala yazılmışdır:

"Bayatı-Qacar", "Arazbarı", "Abı yaşıla büründü", "İrəvan-da xan qalması", "Mahur", "Heyratı", "Mənsuriyyə", "Niryah", "Yaylıq", "Müjdə bülbül" (təsnif), "Bayatı-Şiraz", "Qatar", "Bayatı-Kürd", "Cədidə" (təsnif), "Mən deyən oldu" (təsnif), "Əfşar-

rı", "Kürdü Şahnaz", "Mirzə Hüseyn segahı", "Axşam oldu", "Qarabağ şikəstəsi".

Cabbar Qaryağdıoğlu Varşavada olarkən daha çox muğam, təsnif, marş, xor, mahnı oxuyub vala yazdırmışdı. Onlar "Xumar oldum" (təsnif), "Qatar", "Bayatı-Şiraz", "Məzlum", "Heyratı", "Bayatı-Qacar", "Millət istərsə" (təsnif), "Arazbarı", "Gül açdı", "Dəşti", "Yaylıq", "Vilayəti", "Kürdü Şahnaz", "Qarabağ şikəstəsi", "Osmanlı", "Qarğamışam" (təsnif), "Rast", "Ordu marşı", "Simayi-Şəms", "Salonik marşı", "Sarənc", "Zabul", "Mənəndi-müxalif", "Mirzəhüseyn segahı", "Bistun" (təsnif), "Soltanımız", "Dəşti", "Mən bir türkəm" (xor), "Ordu marşı", "Millət" (təsnif, xor), "Söylə bir görək" (xor), "Vətən şərqişi" (xor).

"Sportrekord" firması 1912-ci ildə Bakıda özünün filialını açır və C.Qaryağdıoğlunun oxuduğu aşağıdakı əsərləri vala yazdırır:

"Ənvərbəy" (təsnif), "Xaric segah", "Şur Ənvər bəy", "Fərhad" (təsnif), "Mirzəyi" (oxuma), "Tiflis" (oxuma), "Lalə" (oxuma), "Kərəmi-Cabbar və Əkbər" (duet), "Çoban bayatısı", "Qara gözlər".

Cabbar Qaryağdıoğlu ədəbiyyatı, şeiri, əruzü gözəl bilən xanəndə idi. Keçmiş xanəndələrdən fərqli olaraq muğamları əsasən Nizami, Füzuli, Zakir, Vaqif, Seyid Əzim Şirvani, Natəvan kimi şairlərin sözlərinə oxuyardı. C.Qaryağdıoğlundan əvvəlki xanəndələr əsasən fars dilində fars şairlərinin qəzəllərini oxuyardılar. C.Qaryağdıoğlu özü də şeir yazdı. Onun "Var" rədifli qəzəli məşhur olmuş və xanəndələr tərəfindən bəyənilərək oxunmuşdur:

*Saldı yarım üzünə zülfün, əcəb pür çəmi var,
Bu nə işvə, bu nə qəmzə, necə gör çəmi-xəmi var.
Gah gültür, gah danışıq, gah göz atır məxluaq,
Dili üşsaqi yığıb dəstəsinə, camı-cəmi var.
Ətri tavusu kimi çətri vurur hər yanə,
Hər sürəhinə baxanda deyəsən bir qəmi var.
Üzü güldür, dodağı püstə, dili badam içi,*

*Görəsən bir belə yarı olamn nə qəmi var.
Öldürür, gahi güldürür, yenə bihuş edir,
Bunu Məryəmdə doğan, yoxsa ki, İsa dəmi var.*

Cabbar Qaryağdıoğlu təkcə Azərbaycan dilində deyil, fars, erməni, gürcü, ləzgi, türkmən və başqa dillərdə də mahnılar oxumuşdu. Özü də hansı dildə oxuyursa, o dili səlis, aydın şəkildə dinləyiciyə çatdırırdı. Onun fars dilini gözəl bilməsi müxtəlif mənbələrdə qeyd edilmişdi. C.Qaryağdıoğlu Hafizin, Sədinin və başqa fars şairlərinin şeirlərini elə gözəl tələffüz edirdi ki, hamı onun İranda oxuyub təhsil aldığı düşünürdü. Lakin onun qəzəlləri bu qədər düzgün və ahəng ilə oxumağı, öz sənətinə hörmət bəsləməsi böyük zəhmət nəticəsində ərsəyə gəlmişdi. Bu sözlərin müəllifi görkəmli teatr xadimi Cəlil bəy Bağdadbəyovdur. O, Cabbar Qaryağdıoğlunu belə xatırlayır:

"1905-ci ildə Bakıya gəlişimdən sonra Cabbarın Bakıda oxumağını görürdüm. Bir dəfə İçərişəhərdə bir dövlətli tacir öz oğluna toy edirdi. Qonaqların arasında 10-12 nəfər fars tacirləri də var idi. Cabbar və 2 nəfər də qeyri xanəndələr bu toyda oxuyurdular. Mən farsların yanında oturmuşdum. Əvvəlcə xanəndənin biri "Şur" dəstgahı oxuduqda fars qonaqların üzündə bir narazılıq göründü. Sonra bir-birilə çox yavaşdan danışib dedilər: "Görəsən musiqi bilməyən adam niyə gərək xanəndə ola?" Digər fars sərəvətdarlarına məxsus şovinizm ilə: "Bunlar türkdürlər, musiqinin nazik yerlərini, hissələrini qanmazlar", – deyə cavab verdi. Mən özümü farsca bilməməzliyə vurub, bir söz demədim. Toy sahibi Hacı fars qonaqlarının üzlərində istədiyini görmədiyi üçün Cabbarın oxumasını xahiş etdi. Cabbar "Mahur-hindi" dəstgahını başlayaraq, Sədinin məşhur və "Mahur"a uyğun qəzəllərindən birini axıra kimi oxuduqda fars qonaqlarında heyrətli bir maraq və hərəkət oyanıb, sanki Cabbarın boğazından çıxan rəhm və həcərini, yəni onun misli-bərabəri az görünən ağır və şeir yaratmaq qabiliyyətini tutmaq, udmaq, qucaqlamaq istəyirdilər. O qabiliyyətli ağır şeirindəki gözləri diri surətdə mücəssəm etdikdə daha qonaqlar özlərini Bakıda deyil, bəlkə, alə-

mi-xahitidə, şeir aləmində hiss edirdilər. Cabbar davam etdikcə bayaqdan sakit və vüqarlı oturan qonaqlar möcüzəli səsin ruhani bədəsindən içib məst olan kimi özlərini saxlaya bilmirdilər. Cümlənin nəzərini cəlb edəcək halda bərkədən: "Bərəkallah, səd həzar, afərin (yüz min afərin), "tükərrər, tükərrər" (bir də, bir də), "qurbane eşqət" (eşqinə, həvəsinə qurban) sözləri ilə Cabbarı qarşılayırdılar. Toy sahibi Hacı bu vəziyyətə baxıb fəxrlə saq-qalını tumarlayırdı.

Kiçik bir tənəffüsdə fars qonaqları balkona çıxdıqda mən də bunlar ilə çıxıb bir addım aralı dayandım. Bunların arasında bir nəfər 65-70 yaşında vardı ki, hamısı onunla çox hörmətli danışırtdılar. Qoca Cabbardan söhbət açıb, haralı və adı nə olduğunu soruşduqda mən Qaryağdıoğlu Cabbar olduğunu söylədim. Bunlar mənim farsca danışmağımdan şad olub, Cabbar barəsində çox suallar verdilər. Məsələn, haralıdır, harada təhsil alıb. Şirazi görübdürmü? Və qeyri. Bir qədər sonra məlum oldu ki, qoca fars musiqini biləndir. İranın bütün xanəndələri onun məclisində olurlar. Qoca Cabbarın kim olduğunu bildikdən sonra dedi: "Mən elə düşünürdüm ki, daha Şirazlı Əlidən sonra dünyada bir elə səsə və ustalığa təsadüf etməyəcəyəm. Amma məlum oldu ki, mən yanlış olmuşam. Bir belə xanəndə, özü də türk, məşallah! Bir də ki, bəli, ağa: "Hər pişə dümün məvərki xəli üst, sayəd ki, pələng xiftə başəd" (tərcüməsi: hər meşəyə sayğısız girmə, bərdən orada pələng yatmış ola)".¹

Cəlil bəy Bağdadbəyov "Xatirələr və etnoqrafik qeydlər" kitabında Cabbar Qaryağdıoğlundan əvvəl və sonra gələn musiqiçilər, xanəndə və sazəndələr haqqında maraqlı xatirələr söyləmişdir. F.Şuşinski özünün "Azərbaycanın xanəndələri və sazəndələri" kitabında bu əsərdən geniş istifadə etmişdir. Kitabda Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Dəli İsmayıl bəy, Mir Möhsün Nəvvab, Malıbəyli Həmid və Əsgər, Qasım, Xanlıq Şükür, Çarıqçı Bahadır, Çəkməçi Məhəmməd, Bağban Əkbər, Behbudov Məcid, Fərzəliyev Məhəmməd, Keçəçioğlu Məhəmməd, Şəkili Ələsgər

¹ Bağdadbəyov C. Xatirələr və etnoqrafik qeydlər. Bakı, 2002, səh. 45.

Abdullayev, İslam Abdullayev, Seyid Şuşinski və bir çoxları barədə maraqlı xatirələr, həyat və yaradıcılıqları haqda qiymətli faktlar gətirir.

Cəlil bəy Bağdadbəyov (1887-1951)

Cəlil bəy Bağdadbəyovun Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında söylədiyi bir maraqlı əhvalatı da diqqətinizə çatdırıram:

"Yenə bir gecə Bakıda Bayır şəhərdə bir toyda Cabbar oxuyurdu. Bu toy pullu toy idi. Yəni toya gələn qonaqlar toy sahibinin əlinə pul verməli idilər. Toy sahibi qoçu olduğundan Bakının, Balaxanının, Sabunçu, Maştağa, Suraxanı, Binəqədi və Qala kəndinin qoçuları burada idilər.

Bu məclis ən dəhşətli cəppayə şəxslər ilə dolu idi. Cabbar "Bayatı-Şiraz" oxuduqdan sonra bir qoçu ondan "Segah" tələb etdi. Cabbar özünəməxsus üslubu ilə yandırıcı bir "Segah" oxuyub, zəngilanlı Əbdülsəməd bəyin "Ey qan olan könül, niyə düşdün bu halə sən; Bais nədir ki, dərdi-ğəmə sən havaləsən" və Seyidin "Yoxdur əlac, çoxdur bu könlümdə həsrətim; Nə vəslə dəstirəs, nə fəraqında taq tim" qəzəllərini axıra kimi oxuyub,

məclis əhlini bir ruh hakimi ələ aldıqdan sonra o vaxta kimi eşitmədiyim bu təsnifi oxudu ki, 4 bəndini qeyd edirəm:

*Dumanlı, qarlı dağlar,
Heyvalı, narlı bağlar.
Oğlu ölmüş analar
Başa tökər kül ağlar.*

Xalq dili ilə deyilmiş bu təsnif oxunmazdan əvvəl Rüstəm pəhləvan pozasında oturmuş qoçuların yavaş-yavaş başları aşağı əyilib, etdikləri cinayət gözlərinin önünə gəlib, təəssüf ilə bir parə əl hərəkətləri edirdilər. Cabbar da həzin və yanıqlı təsnif ilə qoçuları vururdu". Cəlil bəy qeyd edirdi ki, Cabbar mədəniyyət, insaniyyət və maarif təbliğatçısı olub, yeri gəldikcə zalımların, canilərin vəhşiliklərini üzlərinə oxuyub, nəticəsini də göstərirdi.

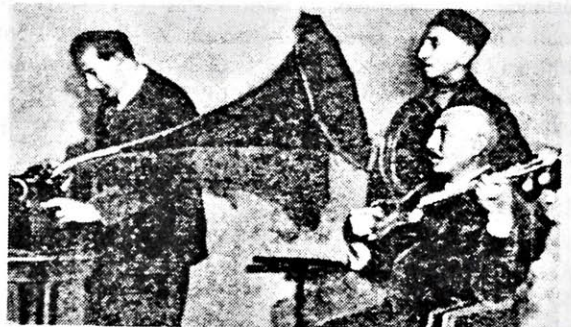
Məktəb və maarif barəsindəki qəzəllərin nəticə etibarilə olan təəssüratlarını yazmaq daha artıqdır, deyirdi. Cabbarın yaradıcılığına bu kifayətdir ki, onu Azərbaycan, Ermənistan və Gürcüstanda tanımayan çox az adam tapırdı. Yenə də Şimali Qafqazın Vladıqafqaz, Qrozni, Dağıstanın Mahaçqala, Teymurxan-Şura və Dərbənd şəhərlərində minlərlə adamlar onu tanıyır, onu hər çalğı məclisində yad edirdilər. Bundan əlavə, Türkiyənin Aşqabad, Mərv, Carco və qeyri yerlərində Cabbarı layiqincə tanıyan pərəstişkarları var idi.

Cabbar Qaryagdioglu'nun İrəvan şəhərində verdiyi konsertin afişi (1911-ci il).

Cabbar Qaryagdioglu'nun Vladıqafqazda verdiyi iki konsertin afişi (1925-ci il, 24 iyun).

Bulbul Cabbar Qaryagdioglu'nun sosisi fonogramı yazarkən, tarzon Qurban Pirimov (1934-cü il).

Cabbar Qaryagdioglu'nun Dövlət Konservatoriyasında dərslər verdiyi 1930-cu illər, tarzon Məmmədyan Bakıxanovla.

Çələli Qaryagdi, respublikanın xalq rəssamı, heykəltarası. Cabbar Qaryagdioglu'nun qardaşı oğlu.

C Qaryagdioglu'nun "Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr" əsərindən bəzətimiz.

Cəlil bəy Bağdadbəyov kitabında Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında bir xatirə də gətirir. O yazır:

"1912-ci sənədə mən İrəvanda yerli həvəskarlar ilə teatrlar verirdim. Yay fəslinin əvvəllərində Cabbar mərhum tarçalan Şirin Axundov və kamançaçı Qulu ilə İrəvana gəldilər. Mən Cabbarı görməyə getdikdə yanında Cümşüd adlı bir qoca xanəndə vardı. Cabbar məzkur Cümşüdün nəfəni olaraq bir konsert verməyi söyləyib, afişa hazırlamağı məndən xahiş etdi. Sabahı gün axşam Canpoladovun teatrında Cabbarın öz dəstəsi ilə konsert vermək afişası yapışdırıldıqdan sonra bir saatın içində biletlər satılıb qurtardı.

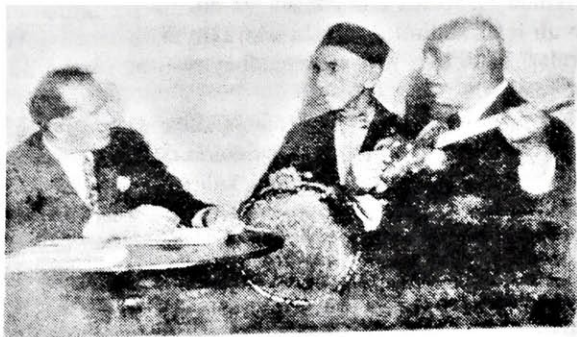
Axşam ömrümdə görmədiyim bir təsadüfə rast gəldim. Belə ki, minə kimi adam, bilet olmadığına baxmayaraq, bilet tələb edirdilər. Hamıdan artıq yavuş və uzaq kəndlərdən gəlmiş erməni kəndliləri haqlı olaraq bilet istəyirdilər. Nə edəcəyimi şaşırb, çox zəhmətdən sonra teatrın yay binasında konsertini elan etdim. Sabah gecə əvvəlkindən də artıq adam gəldiyindən bu dəfə nə edəcəyimi heç bilmədim. Bilet və yer olmadığı üçün bayırda qalanların etirazları hiddətə, acığa çevrilirdi. Yaxşı ki, Cabbar özü göstəriş verib, səfəli Xürrəm bulağında oxumağını elan etdikdə kütlənin əlindən xilas oldum. Konsert gecələrində 95% ermənilər ilə azərbaycanlılar idi. Cabbar məzkur gecələrdə hər iki millətə nəhayət dərəcədə şad edib, hələ ermənicə oxuduğu "Kürünə" nəğməsi şadlıq ilə heyrətin yüksəkliyində idi. Bir gün sonra Xaçaturov fəmilialı bir müxbir yerli qəzetdə Cabbarı layiqincə tərif edib, məqaləsini bu cümlələr ilə bitirmişdi: "Cabbar Qaryağdınoğlunun ən yüksək və şöhrətli xanəndə olmağına şübhə ola bilməz. Lakin erməni dilində oxuduğu nəğmələrdə azərbaycanlıq aksenti görünmədiyi onun ən müstəsna talant olduğunu isbat etdi. Cabbar Qaryağdınoğlu insanların ruhunu cəzb edib, istədiyi qədər hökm edə bilər".

Doğrudan da belə idi. Cabbarın yaradıcılığını nəzərə alanda belə qərara gəlirəm ki, o, Hacı Hüsünün, Əbdülbağının, Məşədi İsinin, İsmayıl bəy və Qasımın tam mənasilə varisi idi. Çünki Cabbar ulu xanəndə idi... Azərbaycanın xalq musisi

qi tarixində Cabbarın adı yüksək və zinətli yer tutmalıdır".¹ Görkəmli teatr xadimi, özündən sonra qiymətli sənəd qoymuş "Xatirələr" sahibi Cəlil bəy Bağdadbəyovun bu sözləri ilə biz də tam şərikik.

Ədəbiyyat və şeir vurğunu olan Cabbar Qaryağdıoğlunun müasiri, böyük şair Mirzə Ələkbər Sabirlə dostluğu xüsusi maraqlıdır. Bu barədə Azərbaycanın xalq artisti Hacığa Abbasov xatirələrində yazırdı ki, 1909-1910-cu illərdə o, Mirzə Ələkbər Sabirlə Bakının Balaxanı kənd məktəbində dərs deyirdilər. Cabbar Qaryağdıoğlu da həftədə bir dəfə Balaxanının kənd klubunda öz dəstəsi ilə konsertlər verirdi. Sabir onun konsertlərini səbirsizliklə gözləyirdi və həmişə sevinclə bu konsertlərdə iştirak edirdi. Cabbar Qaryağdıoğlunu Sabirlə elə Hacığa Abbasov tanış etmişdi. Əsasən satirik şeirlər müəllifi olan Sabiri Qaryağdıoğlu bir neçə qəzəl yazmağa təhrik etmişdi və o, bu qəzəllər üstündə muğam oxuyardı. Böyük şair və böyük xanəndənin bu tanışlığı dostluğa çevrilmişdi. Hər konsertdən sonra Sabir Cabbarı dəstəsi ilə – Qurban Pirimov və Saşa Oqanezaşvili ilə evinə qonaq çağırırdı. Qurban Pirimov da bu görüşləri xatırlayaraq yazırdı ki, Sabirin evində çalın-oxumaq qurtarandan sonra şairlə xanəndə nərd oynayırdılar, bəzən hətta beytləşərdilər də. Məlumdur ki, C.Qaryağdıoğlu gözəl nərd oynayırdı, onu nərdə udan olmazdı.

¹ Bağdadbəyov C. Xatirələr və etnoqrafik qeydlər. Bakı, 2002, səh. 48.

Bülbül, Cabbar Qaryağdıoğlu, Qurban Pirimov

Balaxanı kəndində fəhlə klubunda teatr dərnəyinin təşkili Üzeyir Hacıbəylinin, Hacıağa Abbasovun və Cabbar Qaryağdıoğlunun birgə səyi nəticəsində ərsəyə gəlmişdir. Bu dərnəyin ətrafına Mirzə Muxtar, Hüseyn Ərəblinski, Cahangir Zeynalov, Mirzağa Əliyev və başqa səhnə xadimləri toplaşaraq tamaşalar göstərirdilər. Anraktlarda, tamaşaların fasilələrində Cabbar Qaryağdıoğlu öz dəstəsi ilə konsert verərdi. O, bura öz sənət dostlarını – Keçəçioğlu Məhəmmədi, Ələsgər Abdullayevi, Şirin Axundovu və başqalarını dəvət edərdi. Konsertlərdən yığılan pullar isə ehtiyacı olanlara sərf edilirdi.

Cabbar Qaryağdıoğlunun ifası dinləyiciləri və tamaşaçıları elə məftun edib ovsunlayardı ki, uzun müddət onun təsirindən çıxıb bilməzdilər, onun şəərəfinə sağlığında belə şeirlər deyirdilər. Biz artıq böyük rus şairi Sergey Yeseninın Cabbar Qaryağdıoğluna həsr etdiyi şeir haqqında danışmışdıq. Aşağıda isə şair Məhəmməd Ağa Müctəhidzadənin şeirini veririk:

*Musiqi atası ədd olan yar,
Kim nami – "humayun"du Cabbar.
Qaryağdı ləqəb olan o xoş sövt ki,
Sövtidir əhli ruh üçün Qövt.*

*Oxursa, "Hasar", ya "Müxalif",
Məğlub olar bütün müxalif.
Gər başlasa şəhr-ara "Qatar"ı
Girməz bu hasara qəm qatarı.¹*

Maraqlıdır ki, Azərbaycan Dövlət Opera Teatrı 1925-ci ildə Rusiyaya qastrol səfərinə çıxarkən Vladiqafqazda Üzeyir Hacıbəylinin "Əsli və Kərəm" operasını göstərmişdir. Operada C.Qaryağdıoğlu İsfahan şahının rolunda çıxış etmişdir. Operanın ikinci pərdəsi məhz İsfahan şahının sarayında vəqə olur. C.Qaryağdıoğlu "Rast" muğamında oxuyur:

*Söylə görüm, oğlum, bu qədər ah səbəb nə?
Gündüz, gecələr ahı fəqan, nələ səbəb nə?
Dərlər səni tərsə qızına aşiq olubsan,
Söylə görüm a... bundakı dəsgahə səbəb nə?*

Üzeyir Hacıbəylinin "Əsli və Kərəm" operasının afişəsi

¹ Müctəhidzadə M.A. "Qarabağnəmə" (əlyazması). AMEA Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun elmi arxivi, qovluq 78^a.

C.Qaryağdıoğlu bu rolu böyük peşakarlıqla ifa edirdi. Həmin tamaşada Kərəm rolunu Hüseynqulu Sarabski, Şeyx Nurani rolunu isə Seyid Şuşinski ifa edirdilər. Tarzən Qurban Pirimov idi. Vladiqafqazlılar "Əsli və Kərəm"i bu cür gözəl tərkibdə görmüşlər! Onlar həmçinin 1925-ci il iyunun 25-də "Şərq konsertləri"nin də dinləyiciləri olmuşlar. Konsertdə Cabbar Qaryağdıoğlu öz dəstəsi ilə, həmçinin pianoçu Xədicə xanım Qayıbova və b. iştirak etmişlər. Konsert böyük uğurla keçmişdir.

MUSİQİ FOLKLORUMUZUN CANLI ENSİKLOPEDIYASI

Cabbar Qaryağdıoğlu böyük muğam ustası olmaqla bərabər, həm də musiqi folklorumuzun dərin bilicisi, onun canlı ensiklopediyası idi. Cabbar Qaryağdıoğlunun fenomenal yaddaşı var idi. O, 500-ə yaxın xalq mahnısını hafizəsində saxlamışdır. Onlardan 270-ə yaxın mahnını konservatoriyanın xalq musiqisini öyrənən elmi-tədqiqat kabinetinə təqdim etmişdir. 30-dan artıq mahnını Üzeyir Hacıbəyli və Müslüm Maqomayev nota salmışlar.

Bir gün konservatoriyanın rektoru Üzeyir bəy Hacıbəyli adam göndərərək Cabbar əmini konservatoriyaya dəvət edir. Kabinetdə Üzeyir bəydən başqa Müslüm Maqomayev, Bülbül də var imiş; o, Müslüm bəyin yanında əyləşib Üzeyir bəyə müraciət edir:

– Xeyir ola, Üzeyir bəy?

Üzeyir bəy Cabbar əmiyə bildirir ki, o, fonovaliqə 300-ə yaxın mahnı və təsnif oxuduğu üçün, zəhmətinə görə konservatoriya ona 10 min manat pul verməlidir. Cabbar əmi çox təəcüblənir və qəti etiraz edərək bildirir ki, ona heç kim, heç nə borclu deyil. Söhbətə Müslüm bəy qarışır, lakin Cabbar əmi daha da əsəbiləşir və hirsələnib Müslüm bəyə deyir:

– Heç səndən gözləməzdim, Müslüm bəy. 60 il ərzində xalqdan öyrəndiyim və topladığım mahnıları təzadən oxuyub xalqa satım, ayıb deyilmi? Bəs mənə nə deyərlər? Xalqın malını oğurlamaq olar? Mən o mahnıları pul üçün oxumamışam. Bu mənim həm sənətkarlıq, həm də vətəndaşlıq borcumdur. Mən bunları ancaq xalqımın mənafeyinə, gələcək nəsillərin xeyrinə edirəm.

Bu sözlərdən sonra Cabbar Qaryağdıoğlu durub sağollaşır və Üzeyir bəyə müraciətlə deyir:

– Üzeyir bəy, təvəqqe edirəm, bir də məni belə işlərdən ötrü çağırmasınız.¹

¹ Bu və digər bəzi faktlar F.Şuşinskiyə "Cabbar Qaryağdıoğlu" kitabından götürülmüşdür. Bakı, 1987.

1938-ci ildə Azərbaycan SSR musiqi elmi-tədqiqat kabine-ti, Cabbar Qaryağdıoğlunun fonovaliqə oxuduğu mahnıları və Səid Rüstəmovun nota köçürdüyü 50 Azərbaycan el mahnılarını məcmuə şəklində Azərbaycan musiqi nəşriyyatı çap etmişdir. Mahnıları fonovaliqə yazan və nota köçürülərkən məsləhətçi hə-min kabinetin müdiri Cabbar Qaryağdıoğlunun tələbəsi Bülbül olmuşdur.

Həmin məcmuədə verilən mahnıların siyahısını təqdim edirik:

1. "Uca dağ başında", 2. "Hökm oldu", 3. "Qaşın arasında xalın", 4. "Şeyda xanım", 5. "Şqola gedirdi", 6. "Naxçıvanın gə-diyindən aşeydim", 7. "Lay-lay", 8. "Ağdama salam", 9. "Ay qız, sənə mayiləm", 10. "Bəri bax", 11. "Gəl mənə aldatma", 12. "Gəl görüm", 13. "Bir ala gözlü yar", 14. "Ay dərya kənarın-da", 15. "Bəli-bəli can", 16. "Tiflisin yolları", 17. "İstəkanın qı-rılısın", 18. "Sona xanım", 19. "Məndə yoxdur taqət", 20. "Atlan-dım Nəriman ilə", 21. "Gəlirəm, gedirəm xəbərin olsun", 22. "Mən gedirəm Zəngilana", 23. "Qalada yatmış idim", 24. "Ay bala Fatma", 25. "Kaş ki bayram olmayaydı", 26. "Ağ dəvə yükləndi", 27. "Badi səbə əsmə", 28. "Bazarda bal var lay-lay", 29. "Dağda bitər lələlər", 30. "Ağacda leylək", 31. "Bu gələn ya-rə bənzər", 32. "Abı yaşıla bürün", 33. "Məmələr", 34. "Məşədi Kərbəlayı mən Hacıyam", 35. "Dağıstan", 36. "Bahar oldu", 37. "Bazarda kişmiş", 38. "İstikanın sarısı", 39. "Boynumda var sarılıq", 40. "Məni dövrü fələk qoymuş", 41. "Ey bivəfa yar səni", 42. "Yenə yarəb", 43. "Yeri, dam üstə yeri", 44. "Yetişəndə vəsl cəmalinə", 45. "Canlar içindəki canım", 46. "Qadan alım, ay qara göz", 47. "Eyləmi daşlı dağlar", 48. "Könlüm elə pünhandır", 49. "Qarıda duran mənəm, mən", 50. "Nə baxırsan yanı-yanı".

Bu məcmuənin işıq üzü görməsi ilə əlaqədar 1938-ci ildə V.Krivonosov mötəbər "Sovetskaya muzika" jurnalında "Cabbar Qaryağdıoğlunun mahnıları" adlı məqalə dərc etmişdir. Bu məqalə "Xalq yaradıcılığı" rubrikası altında çap olunmuşdur. Azər-baycan musiqisinin elmi-tədqiqat kabinetinin ilk çap işi olan bu məcmuəni müəllif böyük uğur hesab edərək, yüksək qiymətlən-dirmişdir. Eyni zamanda həm də onun nöqsanlarını göstərmişdir.

Əsas nöqsan kimi o, mahnıların melodiyalarının instrumental müşayiətsiz verilməsini hesab etmişdir. O yazırdı ki, musiqi məişətində Azərbaycan təsnifləri tarın, kamançanın və qavalın müşayiəti ilə ifa olunur, xüsusilə qavalın əhəmiyyəti böyükdür, çünki qaval dəqiq ritm vurur və təsnifləri muğamlardan, onların sərbəst rəçitativ hərəkətindən təcrid edir, həm də müxtəlif məişət mahnı janrlarından fərqləndirir. Həmin mahnıların müşayiətində qaval ümumiyyətlə olmur. Müəllif belə hesab edir ki, bunu ön sözdə mütləq demək lazım idi.

Məcmuənin digər nöqsanı mahnıların rus dilinə sətri tərcü-məsinin olmamağıdır. Məcmuədə gətirilən müəllif tərcümələri tamamilə başqa ritmdə verilmişdir və mahnıların ifasında istifa-də oluna bilməz.

Bu təsniflər əsasən məhəbbət mövzusunda olan mahnılardır. Onların quruluşu simmetrikdir, kuplet formasındadır, təsniflərin səs qatırı tersiya və kvarta həcmindədir, 3-4 notdan ibarətdir. Məqalə müəllifi qeyd edir ki, bütün mahnılar kiçik oktavada, bə-zən birinci oktavada cərəyan edir. Bu da Cabbar üçün çox aşağı registrdir. Məlumdur ki, Cabbarın ifaçılıq tərzii üçün yuxarı re-gistrdə melizmlər və zəngülələr vurmaq xas idi. Müəllif daha sonra qeyd edir ki, Cabbarın bu ifaçılıq xüsusiyyəti yaxın keç-mişdə qalmışdır. Lakin müəllifin bu qeydi ilə biz razılaşmırıq, çünki məlumdur ki, Cabbar Qaryağdıoğlu həyatının son illərinə qədər oxumuş. "Mənsuriyyə", "Heyrati", "Mahur" kimi zildə səslənən muğamları ifa etmiş və özünün məşhur şaqraq zəngülə-lərini vurmuşdur.

1981 və 1982-ci illərdə "Azərbaycan xalq mahnıları"nın bi-rinci və ikinci cildləri çap edilmişdir. Not yazısı S.Rüstəmovun, F.Əmirovun və T.Quliyevindir. Tərtib edən Bülbüldür. Mahnı-lar yenə də Cabbar Qaryağdıoğlunun və Ağalar Əliverdibəyovun oxunmasından yazılmışdır. Birinci cildə 113, ikinci cildə isə 104 mahnı toplanmışdır. Bu mahnıların hamısı xalq mahnısı ki-mi verilmişdir. Halbuki bunların 100-ə qədəri, yəni təxminən yarı-ya qədəri Cabbar Qaryağdıoğlunun özünün bəstələdiyi mahnılar idi. Lakin Cabbar Qaryağdıoğlu həddindən artıq təvazökar insan

idi. O öz adının çəkilməsini lazım bilməmişdir. Lakin indi çoxları bilirlər ki, "İrəvanda xal qalmadı", "Naxçıvanın gədiyindən aşeydim", "Tiflisin yolları", "İstəkanın qırılısın", "Qarabağda bir dənəsən" və bir çox saysız-hesabsız mahnılar Cabbar Qaryağdıoğluna məxsusdur. Məsələn, "İrəvanda xal qalmadı" mahnısının yaranma tarixi belə olub.

İrəvan şəhərinin varlı sakinlərindən biri Qaryağdıoğlu Cabbarı oğlunun toy məclisinə dəvət edir. Toyun axırıncı gecəsində ümumi qayda üzrə bəy təriflənməli idi. Ona görə də Qaryağdıoğlu "Toyun tərif" mahnısını oxuyur və bəyi tərif edir. Bunu eşidən qızın atası narazı halda xanəndəyə deyir:

– Bəs mənim qızımı niyə tərifləmədin?

Qaryağdıoğlu belə gözlənilməz sualdan heç də narahət olmayıb cavab verir:

– Əmioğlu adət belədir. Toyda gəlini yox, bəyi tərifləyərlər.

Qızın atası:

– Niyə, gəlinin bəydən nəyi əskikdir?

Onun bu sözlərini eşidən məclis əhli gülüşür.

Lakin Cabbar Qaryağdıoğlu qızın atasının pərt olduğunu nəzərə alıb dillənir:

– Yaxşı, iş ki belə oldu, gəlini məclisə çağırın, mən də onu görüb tərif edim.

Cabbarın bu sözündən qızın adamları hiddətlənirlər.

– Belə adət yoxdur ki, qızı məclisə dəvət edəsən, - deyər qızın atası daha da əsəbiləşir.

Bu zaman özünü saxlaya bilməyən tarzən Qurban Pirimov narazı halda qızın atasına deyir:

– Əşi, başın xarabdır? Bu yazıq, qızı görməmiş, ona baxmamış nə təhər qızı tərif etsin?

Məsələn belə görən Cabbar Qaryağdıoğlu Qurbanı sakitləşdirib yenidən qızın atasına çox sakitcə mülayim halda müraciət edir:

– Əmioğlu, heç eybi yoxdur. Onda qızın gözəllik nişanələrindən birini deyın, mən də ona mahnı qoşum.

Qızın adamları deyirlər ki, gəlinin üzündə qoşa xalı var.

Bunu eşidən Qaryağdıoğlu tarzənə müraciətlə:

– Qurban, tarı götür, dalımca gəl!

Qaryağdıoğlu bədahətən gəlinin şərəfinə bu mahnını qoşur:

İrəvanda xal qalmadı,

O xal nə xaldır üzə düzdürmüsən?

De görüm, nə xaldır qoşa düzdürmüsən?

Daha məndə can qalmadı,

O xal nə xaldır, üzə düzdürmüsən?

De görüm, nə xaldır qoşa düzdürmüsən?

Xal mənim,

Yar mənim,

İxtiyar mənim,

Xalqa nə borcdur üzə düzdürmüşəm?!

Yarım deyibdir qoşa düzdürmüşəm.

Mahnı məclisi heyran edir. Qızın atası da razılıqla gülümsəyir. Hamı xanəndəni hərəzlə alqışlayır. Bu, musiqi tarixində nadir bir hadisədir ki, xanəndə və ya bəstəkar bədahətən, hamının gözü qabağında mahnı qoşsun. Özü də həm musiqisini, həm də sözlərini bəstələsin. Lakin "Azərbaycan xalq mahnıları" məcmuəsində bu mahnı xalq mahnısı kimi verilmişdir. Qeyd etmək istərdim ki, müəllif bu mahnını sonralar oxuyanda sözlərini bir qədər dəyişərək belə oxuyurdu:

İrəvanda xan qalmadı,

O xal nə xaldır, üzə düzdürmüsən?

Şəkidə soltan qalmadı,

O xal nə xaldır, üzə düzdürmüsən?

"Azərbaycan xalq mahnıları"nın I cildində də mahnının sətiraltı mənaları elə bu şəkildə verilmişdir. Görünür, Cabbar Qaryağdıoğlu bu mahnını fonovaliqə yazarkən məhz belə oxumuşdur. Cabbar Qaryağdıoğlunun digər mahnısı "Tiflisin yolları" müəyyən bir hadisə ilə bağlıdır. Cabbar Qaryağdıoğlu İrandan –

Murtuza Qulu xanın toyundan qayıdandan sonra İrəvana, daha sonra Tiflisə gəlir. Tiflis şəhəri öz gözəlliyi ilə onu valeh edir və o bu şəhərə "Tiflisin yolları" adlı mahnısını ithaf edir. Bu mahnı da birinci mahnı kimi məcmuədə xalq mahnısı kimi verilmişdir. Eləcə də Cabbar Qaryağdıoğlunun bir çox digər mahnıları xalq mahnısı kimi tanınır, oxunur.

Məsələn, "Sarı gəlin" mahnısı haqqında qızı Şəhla xanım deyirdi ki, uşaqlıqda onun uzun hörükləri olub və o saçını axıra qədər hörəndə atası deyərmiş ki, tez ol aç. O da təəccüblə soruşarmış ki, niyə axı? – Çünki müsəlmanlarda belə qayda var ki, zənan xeylağını yalnız qəbrə qoyanda saçını axıra qədər hörərlər ki, saç açılmasın. Digər tərəfdən bir fərziyyə də var ki, saçın ucun hörəndə qızın bəxti bağlanır. Şəhla xanım bu əhvalatı danışandan sonra əlavə etdi ki, Cabbar əminin sağlığında ermənilər heç vaxt deməzdilər ki, "Sarı gəlin" mahnısı ermənilərindir. Doğrudur, bu mahnı məcmuələrə düşməmişdi. Axı Cabbar Qaryağdıoğlunun oxuduğu mahnılardan yalnız bir hissəsi bəstəkarlarımız tərəfindən nota salınıb çap edilmişdi.¹

Son vaxtlar "Sarı gəlin" mahnısı ilə əlaqədar bir neçə fərziyyə irəli sürülmüşdür. Bir fərziyyə də odur ki, "Sarı gəlin" mahnısı orta əsrlərdən mövcuddur və onun müəllifi Şah İsmayıl Xətayidir. Bəziləri isə iddia edirlər ki, bu mahnı intonasiasına görə çox arxaıkdir, 3-4 not üzərində qurulub, ona görə daha qədimdir, İslamdan, yəni VII əsrdən əvvəlki dövrə təsadüf edir.²

"Sarı gəlin" haqqında bir məlumat da çatdırmaq istəyirik: "Sarı gəlin" mahnısı Azərbaycan muğam sənətinin yeddi əsas muğamlarından biri olan "Şur" muğamında yazılıb. Bundan əlavə, janr etibarilə "Sarı gəlin" uzun havadır. Uzun hava isə türk xalqlarının folklorunun tərkib hissəsidir". Bu sözləri APA-ya açıqlamasında Azərbaycan Müəllif Hüquqları Agentliyinin İnformasiya sektorunun rəhbəri A.Hüseynov deyib. O bildirib ki, Müəllif hüquqları Agentliyində musiqiçi ekspertlərin rəyi əsa-

sında "Sarı gəlin" haqqında yekun məlumat hazırlanıb: "Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Mahnı şöbəsinin müdiri Cavanşir Quliyev "Sarı gəlin" in türk xalqlarının folklor üslubunda, sırf Azərbaycan mahnısı olduğunu dəlillərlə izah edib. "Sarı gəlin" də nəqarət yoxdur. Nəqarətin funksiyasını "Şur" muğamının "Şur-Şahnaz" şöbəsinə edilən modulyasiya icra edir. "Şur-Şahnaz" isə yalnız Azərbaycanda təşəkkül tapıb və "Şur" dəstgahının əsas şöbələrindən biridir. Agentliyin məlumatında mahnının ritmi ilə bağlı izahın da olduğunu deyən A.Hüseynovun sözlərinə görə "Sarı gəlin" in ritmi bir çox Azərbaycan mahnılarının ritmi ilə eynidir. "Bu ritm "Yaxan düymələ", "Küçələrə su səpmişəm" xalq mahnıları, həmçinin "Mirzəyi", "Vağzalı" oyun havalarının da ritminin əsasını təşkil edir. Bu və bu kimi elmi əsaslı faktlardan sonra tam məsuliyyətlə bəyan edirik ki, "Sarı gəlin" Azərbaycan mahnısıdır və türk xalqlarının üslubuna yaxındır".

Biz mövcud olan bu fərziyələrin heç birini inkar etmək fikrində deyilik. Yalnız bu mahnının erməni mahnısı olması fərziyyəsi kökündən yanlışdır.

İndi isə "Sarı gəlin" mahnısının not yazısını təqdim edirik.¹

Sarı gəlin

Sa - rın u - cun hör - məz - lər, Gu - lü qon - çe
dər - məz - lər, Sa - n gə - lin. Sa - rın u - cun
hör - məz - lər, Gu - lü qon - çe dər - məz - lər
Sa - n gə - lin. Bu sev - də nə sev - də dir, sə - ni mə - nə
vər - məz - lər, nəy - rini a - man, a - man, nəy - rini a - man, a - man. Sa - n gə - lin

¹ Azərbaycan xalq mahnıları. Bakı, "İşıq", 1981, səh. 38.

² "Yeni Müsavat" qəzeti, 23 noyabr 2007.

¹ Azərbaycan xalq mahnıları. Tərtib edən S.Kərimi. Bakı, 2005.

*Saçın ucun hörməzlər,
Gülü qönçə dərməzlər,
Sarı gəlin.*

*Bu sevda nə sevdadır,
Səni mənə verməzlər,
Neynim, aman, aman,
Neynim, aman, aman,
Sarı gəlin.*

*Bu dərənin uzununu
Çoban qaytar quzunu, quzunu.
Nə ola, bir gün görəm
Nazlı yarın üzünü,
Neynim, aman, aman,
Neynim, aman, aman,
Sarı gəlin.*

*Bu sevda nə sevdadır,
Ay nənən ölsün.
Sarı gəlin, aman,
Sarı gəlin, aman,
Sarı gəlin.*

CABBAR QARYAĞDIOĞLU QAYĞIKEŞ VƏ İSTEDADLI MÜƏLLİM KİMİ

Cabbar Qaryağdioğlu böyük xanəndə-sənətkar olmaqla yanaşı, həm də çox qayğıkeş və istedadlı müəllim idi. O, böyük xanəndə məktəbi yaratmışdır. Onun tələbələrindən Seyid Şuşinski, Bülbül, Davud Səfiyarov, Zülfü Adıgözəlov, Xan Şuşinski, Cahən Talışinskaya, Yavər Kələntərli, Mütəllim Mütəllimov və başqalarını göstərmək olar. Həmçinin Şəkili Ələsgər, Malibəyli Həmid, Zəbul Qasım, Məcid Behbudov, Seyid Mirbabayev və b. ondan çox şeylər öyrənmişlər.

C.Qaryağdioğlunun tələbələrinə verdiyi öyüd-nəsihətlər çox önəmli və maraqlı idi. O, tələbələrinə səslərini qorumağı, pullu toylara aludə olub səs tellərini xarab etməmələrini tövsiyə edərdi. O deyərdi ki, səs və gözəllik Allah vergisidir, onların qədrini bilməlisən, yeməyinə, yatmağına fikir verməlisən. Xanəndə çox yeməməlidir, qarınqululuq oxumağın düşmənidir. Qızının dediyinə görə, o özü yalnız evdə bişən südlü çörəyi yeyərdi, balıqdan imtina edərdi. Ustadın dediyinə görə xanəndə gündə 10 saat yatmalıdır. Səliqəli olmalı, təmiz geyinməli və az danışmalıdır. O, tez-tez küçələrdə və başqa yerlərdə, xüsusilə çayxanalarda laqqırtı vurmamalıdır. Qaryağdioğlu həmişə deyərdi ki, çayxana söhbəti milləti avaraçılığa aparır.

Cabbar Qaryağdioğlunun fikrincə, xanəndə yalnız iki yerdə görünməlidir: bir konsertdə, bir də xalq məclisində. O deyərdi: Sən sənətində möhkəm ol. Özün də Çəmbərəkənddə gizlən. Əgər yaxşı sənətkarsansa, "toyçu" səni yerin altında olsan da tapacaq.

C.Qaryağdioğlunun nəsihətlərindən bəzilərini də aşağıda göstəririk:

"Səsin sənə qulaq asmadı, oxuma, zökəm oldun oxuma, yorğun oldun oxuma. Bakının dəli küləyindən özünü qoru. Çayxana hamballarıyla çay içməyə razı ol, gözəl-göyçək qızlarla küçədə dondurma yeməyə razı olma. Hər toya, hər çağırılan məclisə getmə. Səsinin qədrini bil".

Cabbar Qaryağdıoğlu xanəndənin savadlı olmasını, klassik ədəbiyyatı, əruzü bilməsini vacib sayırdı. O deyərdi ki, əruzü bilməyəndən xanəndə olmaz.

Cabbar Qaryağdıoğlunun tələbələri

Seyid Şuşinski

Zülfüqar (Zülfü) Ağagözəlov

Rəfiqə

Nən Şuşinski

C. Qaryağdıoğlu istedadı ümdə şərt hesab edirdi, lakin yalnız səsinə, istedadına arxalanmağın da doğru olmadığını vurğulayırdı. Sənətkar gərək zəhməti sevsin, özünə qarşı tələbkər olsun, yoxsa Qurban Pirimov demişkən, "bundan heç nə çıxmaz".

Cabbar Qaryağdıoğlunun saysız-hesabsız tələbələri də ona minnətdarlıqlarını bildirirdilər. Onun tələbəsi məşhur Seyid Şuşinski müəllimi haqqında belə deyirdi:

"Başqa sənət dostlarım kimi, mən də ustadım Cabbar Qaryağdıoğludan çox şey öyrənmişəm. Cabbar Qaryağdıoğlunun gözəl oxumalarını, coşqun zəngülələrini çox eşitmişəm. Onun başqa zövqlə oxuduğu "Heyratı", "Mahur", "Mənsuriyyə" muğamlarına qulaq asanda, ürəyim titrəyirdi. Mən fəxr edirəm ki, böyük Cabbarın tələbəsiyəm. Musiqi sahəsində əldə etdiyim nə qədər sənət qələbəsi varsa, mən bu böyük sənətkarın adı ilə bağlayıram".¹

Hələ 1913-cü ildə 24 yaşlı Seyid Şuşinski milyonçu Şəmsi Əsədullayevin qızının toyunda oxumaq üçün Bakıya dəvət olunmuşdu. Bu toyda Seyid elə gözəl oxumuşdu ki, Cabbar Qaryağdıoğlu gözündə yaş, ona öz qiymətli qavalını bağışlamışdı. Toyda iştirak edən yaşlı Hacı Zeynalabdin Tağıyev Cabbarın ağıladığının səbəbini xanəndədən soruşanda, o belə cavab vermişdi:

"Hacı, Seyidin oxumağı mənə o qədər məftun etdi ki, sevin-diyimdən özümü saxlaya bilməyib qəhərləndim. Siz, yəqin ki, fikir vermədiniz. O, "Hasar-müxalif" oxuyanda nəinki boğazda xırda qaynatmalar etdi, hətta burnunda belə oxuyub zəngülə vurdu. 40 ildir xanəndəlik edirəm, mən hələ bütün Şərqdə burnunda oxuyan xanəndəyə rast gəlməmişəm. Bu, muğam tarixində misli-bərabəri olmayan ustalığ və cəsarətdir. Mən muğam xəzinəsinin sirlərini yalnız Seyidin oxumağında dərk etdim. Seyid Şərq musiqisinin incisidir".²

Cabbar Qaryağdıoğlu hər səsə, xanəndəyə xüsusi tələbkərliklə yanaşırdı. Qurban Pirimov qeyd edirdi ki, konservatoriyada

¹ Şuşinski F. Cabbar Qaryağdıoğlu. Bakı, 1987, səh. 101.

² Elə orada, səh. 125.

dərs deyərəkən (yeri gəlmişkən, qeyd edək ki, xalqın sevimli xanəndəsi C.Qaryağdıoğlu Azərbaycan Dövlət Konservatoriyasının ilk təşkilatçılarından biri olmuşdur) Cabbar Qaryağdıoğlu hər müğənnini, hər səsi olanı muğam sinfinə qəbul etməzdi. Tələbəni götürərəkən Cabbar əmi onu imtahan edərdi, tələbəyə "Şahnaz", "Qatar", "Heyratı" oxudardı. Tələbə də bunları ifa etməkdən imtina edib "Rast" oxuya bildiyini dedikdə, Qaryağdıoğlu əsəbilərəşək deyərdi:

"Bala, "Segah"ı, "Rast"ı nənəm də oxuyar. Xanəndə olmaq istəyirsənsə, birinci növbədə zil səsin olmalıdır. Muğamları həm bəmdə, həm də zildə oxumağı bacarmalısan. Ona görə konservatoriyaya gələnələr birinci növbədə zil səs, şaqraq zəngulə tələb edən "Şahnaz", "Qatar", "Heyratı" oxumağı bacarmalıdır. Yoxsa pəsdən oxumaqla bir şey çıxmaz, zil səsin yoxdursa, get özünə başqa sənət tap. Oxumaq yalnız səsdən ibarətdir".¹

Cabbar Qaryağdıoğlu dəfələrlə xanəndəlik sənətində zil səsin və dərin musiqi savadının önəmli olması haqqında danışmışdır. Xanəndəyə sual verəndə ki, Qafqazda ona rəqib olan xanəndə varmı? O bu suala belə cavab vermişdir: "Qafqazda məndən yaxşı oxuyan iki xanəndə vardır. Biri Məşədi Qasım, o birisi Məşədi Məmməd Fərzəliyevdir. Lakin mənəm xoşbəxtliyimdən birincinin zil səsi, digərinin isə dərin musiqi savadı yoxdur". Əlbəttə, və ya yarızarafatla verilmiş cavab idi. Amma qeyd edək ki, bu cavabda belə xanəndə zil səsin və musiqi savadının vacibliyini vurğulamışdı.

Musiqimizin gözəl muğam ustaları öz dəst-xətti, təkrarsız guşələri, gəzişmə yolları, məhz onlara xas olan xalları ilə seçilən ustadlarımız olmuşdur. Belə xanəndələrin öz sevimli muğamları var idi və onlar həmin muğamları məharətlə ifa edirdilər. Buna görə də həmin xanəndələri hətta bu muğamların adları ilə çağırırdılar. Məsələn, Məşədi Qasım Abdullayev, Zəbul Qasım. 1927-ci il idi. Cabbar Qaryağdıoğlu Tiflis qastrolunda olduğu vaxt Qarabağdan gələn qonaqlar Məşədi Qasımın ölümünü zalda

oturan məclis əhlinə xəbər verirlər. Deyilənə görə Cabbara bu ölüm xəbəri çox pis təsir etmişdir, onu sakitləşdirməyə çalışırlar: "Bu dünya ölüm-itim dünyasıdır" deyirlər. "Ölüm haqdır, hamı üçün var" və sairə bu kimi təskinedici sözlər deyirlər. Cabbar isə cavabında belə deyir:

Mən Qasımın ölümünə ağlamıram, "Zəbul"un ölümünə ağlayıram. Qasım ölmədi, "Zəbul" öldü.¹

Eləcə də Cabbar Qaryağdıoğlunun özünün ölümündən sonra tələbəsi Xan Şuşinski haqlı olaraq deyirdi ki, "Mahur" Cabbarla getdi". Cabbar Qaryağdıoğlunun tələbəsi Bülbül həmişə müəlliminin sənətini, biliyini uca tutardı və onu heç kəsə müqayisə etməməyi tövsiyə edərdi: "Cabbar bütöv bir dövrdür, tarixdir". Bülbül həm elmi məruzə və əsərlərində, həm də çıxışlarında Cabbar Qaryağdıoğlunu vokal məktəbimizin banisi adlandırmışdı. O yazırdı: "Azərbaycan oxuma üslubunu birinci olaraq o yaratmışdır. Cabbarın gətirdiyi yenilik Azərbaycan orijinal vokal üslubunun təşəkkülündə və daha da inkişaf etdirilməsində çox böyük rol oynamışdır".²

Doğrudan da, Cabbar Qaryağdıoğlundan əvvəl musiqi tariximizdə Şahqulu, Mirzə Hüseyn, Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Səttar, Mirzə Məmməd həsən, Əbdülbağı Zülalov (Bülbülcan) və başqaları olmuşdur. Lakin onların heç biri xalq musiqimizi Cabbar Qaryağdıoğlu qədər yaxşı bilməmişdir.

Özü də onların çoxu İran musiqisinin təsiri altında olmuş, ərəb-fars üslubunda oxumuşlar. Oxuduqları muğamın həm qəzəllərini, həm də təsniflərini fars dilində oxuyurdular. Cabbar Qaryağdıoğlu ərəb, fars, türk dillərini mükəmməl bilirdi və fars, türk poeziyasının gözəl bilicisi idi. Firdovsinin, Sədinin, Hafizin, Ömər Xəyyamın, türklərdən Əbdülhaq Hamidin, Namik Kamalın, Tofiq Fikrətin şeirlərini yaxşı bilirdi və yaradıcılığında onlardan yeri gələndə istifadə edirdi.

¹ Şuşinski F. Cabbar Qaryağdıoğlu. Bakı, 1987, səh. 122.

¹ Şuşinski F. Azərbaycan xalq sənətkarları. Bakı, 1985, səh.211.

² Bülbül. Seçilmiş məqalə və məruzələri. Bakı, 1968, səh. 13.

O heç vaxt milli çərçivə hüdudlarında qalmamışdır. Təsadüfi deyil ki, onu "Şərq musiqisinin parlaq ulduzu" adlandırdılar.

Cabbar Qaryağdıoğlu dəfələrlə İran şahlarının, Türkiyə sultanlarının məclislərinə dəvət olunmuşdu. Özünün gözəl ifası ilə onları məftun etmiş və onlar tərəfindən yüksək dəyərləndirilmişdir.

Tahirzadə, Qəmər Mülük xanım, Dərviş xan, Əbül Həsən xan. İqbal Soltan, Əsədulla xan onun xanəndəliyinə heyran olmuşlar.

Cabbar Qaryağdıoğlu klassik muğamlarımızın Azərbaycan ruhunda səslənməsinə nail olmuş, onları ərəb-fars təsirlərindən təmizləmişdir. O bəzi şöbə, guşələri ixtisar etmiş, bəzilərini isə əlavə etmişdir. O deyirdi ki, sənətkar yaradıcı olmalıdır. C. Qaryağdıoğlunu Şərq musiqisinin böyük reformatoru adlandırırlar.

O, bir muğamı bir neçə formada, ruhda, yeni üslubda, yeni xallar, yeni zəngülələr, guşələr vura-vura oxuyardı, ona görə onun ifası dinləyicini heç vaxt yormurdu.

Cabbar Qaryağdıoğlunun sənətini yüksək qiymətləndirən rus musiqişünası V. Krivonosov yazırdı: "Azərbaycan xalq musiqisinin inkişafında müstəsna xidmətləri olan musiqi xadimlərindən biri Cabbar Qaryağdıoğludur. Onun zəngin repertuarı musiqi dünyasında böyük maraq oyadır. Uzun illər Azərbaycan, erməni, İran və türk musiqisi ilə qaynayıb-qarısan bu repertuarı yaxından bilmədən Azərbaycan musiqisinin tarixini öyrənmək olmaz".¹

V. Krivonosov qeyd edirdi ki, Qaryağdıının zəngin repertuarının Azərbaycan bəstəkarlarının yaradıcılığına xüsusi böyük təsiri olmuşdur.

Cabbar Qaryağdıoğlunun yaradıcılığını, sənətini B. Asafyev, E. Braudo, R. Qliyer, G. Xubov, V. Vinqradov, Palişvili, M. İppolitov-İvanov, türk və İran musiqişünasları Rauf Yektabəy, Ruhulla Xələqi və başqaları yüksək qiymətləndirmişlər.

Həmişə müəllimindən böyük hörmət və ehtiramla söz açan Xan Şuşinski Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında belə deyirdi: "Cabbar əmi professor idi. Şairliyi də var idi. Özündən mahnı qoşar, qəzəl yazırdı. Ona qulaq asanda fərhlənirdim. Çox "yurtçu" oxuyan idi. Bir muğamı azı 3-4 saat oxuyardı. Özü də hər "mə-nəm-mənəm" deyən xanəndə ondan sonra oxuya bilməzdi. Çünki, bir şey qalmazdı ki, oxuya. Ona görə ki, rəhmətlik Cabbar bir muğamın içində 12 muğamın hamısını oxuyardı. Buna görə də bəzən ona "kəmfürsət Cabbar" deyirdilər. Muğamdan-muğama elə sərbəst keçərdi ki, istiliyi-soyuqluğu hiss olunmazdı. Bu adamın fikri-zikri oxumaq idi. Bir gün oxumasaydı, bağı çatları. Bəzən onlara gedəndə görərdim ki, güzgünün qabağında oturub özü havanı çalıb oxuyur. Mütaliə eləməyi çox sevərdi. Bir gün qəzet, özü də rus qəzetlərini oxumasa idi yatmazdı. Kişi həqiqi alim idi".¹

Cabbar Qaryağdıoğlunun "Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr" adlı əsərinin əlyazması üç hissədən ibarətdir. Birinci hissə, XIX əsrin məşhur oxuyan və çalanları haqqındadır. İkinci hissə, muğamların tarixi, onların quruluşundan ibarətdir. Üçüncü hissədə ayrı-ayrı təsnif və mahnılar və onların mətnləri verilmişdir. Bu üç hissədə əlavə Qaryağdıoğlu məşhur Azərbaycan xanəndələri Hacı Hüsü, Məşədi İsi, Mirzə Məmmədhasən, Ala Palas oğlu, Keştazlı Həşim, Əbdülbağı Zülalov, Dəli İsmayıl, Sadıqcan və başqalarının sənətləri haqqında qiymətli fikirlər söyləmişdir. Məsələn, Hacı Hüsü haqqında o, belə yazmışdır: O, "Orta Mahur" oxuyanda bütün musiqiçiləri heyrət-də qoyardı.²

"Zər qədrini zərgər bilər" deyiblər. Bu muğamın Hacı Hüsüdən sonra mahir ifaçısı elə Cabbar Qaryağdıoğlunun özü olmuşdur.

¹ Şuşinski F. Azərbaycan xalq musiqiçiləri. Bakı, 185, səh. 472

² Qaryağdıoğlu C. "Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr" (əlyazma). AMEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun elmi arxivini, qovluq № 75.

¹ Кривонов В. Песни Джаббара Карягы // «Советская музыка», 1949, № 2.

Cabbar Qaryağdıoğlu həm də istedadlı psixoloq idi, hansı məclisdə, kimlərin qarşısında nəyi oxuduğunu nəzər-diqqətə alardı, ona uyğun muğamlar, qəzəllər, təsniflər və xalq mahnılarını seçərdi və bunu da öz tələbələrinə məsləhət görərdi. Həmişə səhnədə gülürüz, xoşsima olardı, camaata, tamaşaçılara yaxşı əhvali-ruhiyyə aşılayardı. Məsələn, bu barədə Cəlil bəy Bağdadbəyov belə yazırdı: "Xanəndələr arasında öz sənətlərindən söhbət edərkən: "Məclis əhlini düşünüb oxumalıdır", – deyirdilər. Lakin mühüm nöqtəni Cabbar kimi həyata tətbiq edən görmədim. Cabbar bir psixoloq alim kimi hər sinfin əhvali-ruhiyyəsini bilməkdə böyük ustad idi. Bəzi xanəndələr oxuyarkən üz görkəmlərini xoşagəlməz hala gəlib, səs mühəssənətini itirdiyi halda, Cabbarın üzü daima xoş görünüb, oxuduğu qəzəllərin mənası ilə yaşayıb, şeirin qəmli sözlərində dramatik, şad sözlərində şad, yalvarmaq yerində yalvarmaq, bir doğruçu aşiq sifətini mimika ilə yetirirdi. Cabbar oxuduğu qəzəllərin mənasını gözəl surətdə bilib, həmişə ədəbiyyatla məşğul olub, savadını yüksək dərəcəyə çatdırmışdı.

Farsca qəzəllərini oxuyarkən zənn edirdim ki, Cabbar Teh-randa, yəni Şirazda uzun illər fars ədəbiyyatı ilə məşğul olmuş bir farsdır. Halbuki Cabbar nəinki Teh-ranı, heç Ənzəlini də görməmişdi (qeyd edək ki, sonralar C.Qaryağdıoğlu dəfələrlə Teh-randa və İranın digər şəhərlərində olmuşdur – Z.S.).

Qəzəlləri bu qədər düzgün və ahəngilə oxumağı öz sənətinə hörmət bəsləyib bir çox zəhmət ilə ələ gətirmişdi".¹

Cəlil bəy Bağdadbəyov öz xatirələrində Cabbar Qaryağdıoğlunun Şuşaya gəlməsini böyük məhəbbətlə təsvir edirdi: Mən bir gün bazarbaşından keçərkən 3-4 kişinin söhbətini eşitdim. Onlar Cabbarın gəlişi münasibətilə bir-birini təbrik edirdilər. Onlardan biri dedi: "Təbrik edirəm, qardaşımız Cabbar gəlmişdir". Başqası isə "Mən də səni təbrik edirəm". Cabbar Şuşaya gələrkən bütün şəhər əhli "Canaqqala"dən tutmuş "Meydan"a qədər onu qarşılar və alqışlardı. Şəhər əhli xanəndə ilə elə sevinc

və səmimiyyətlə görüşərdi ki, guya Cabbar bu şəhərə yüksək səadət, dirilik suyu gətirmişdir. Doğrudan da Cabbar özü ilə xəstə könüllərə şafa gətirərdi. Cabbar Şuşada olarkən onun söhbətindən başqa ayrı söhbət olmazdı.¹ Cəlil bəy Bağdadbəyov Cabbar Qaryağdıoğlu haqqında xatirələrində aşağıdakı maraqlı faktları da qələmə almışdı:

Hələ cümə günləri Cabbar hansı bulağın üstündə oxusa idi, axşamlar yüzlərlə adamlar, məsələn, dəmirçilər, palanduzlar, başmaqçılar, qalayçı və dərzilər, tacir və qeyriləri gedib məzkur yerdə yer tutub, sabahnan Cabbara tamaşa edirdilər. Daima məşələrdə olub kömür yandırmaq və odunçuluq ilə məşğul olan zəhmətkeşlər o yerlərdən keçərkən ixtiyarsız yüklərini açıb, heyrət ilə tamaşa edib, hərdən "Ay sənə nənəm qurban", – deyirdilər.

Xalq kütlələrini belə halda görən Cabbar, qəzəlləri zəhmətkeşlər düşünə biləcək sadə qəzəllərə dəyişir və el mahnıları oxuyub, kütləni olduqca razı salırdı.²

¹ Bağdadbəyov C. Xatirələr və etnoqrafik qeydlər. Bakı, səh. 45.

¹ Bağdadbəyov C. Xatirələr və etnoqrafik qeydlər. Bakı, səh. 45.

² Yəni orada.

CABBAR QARYAĞDIOĞLUNUN "AZƏRBAYCAN MUSIQİSİNİN KEÇMİŞİ HAQQINDA XATİRƏLƏR" ƏSƏRİ

Cabbar Qaryağdioğlunun "Azərbaycan musiqisinin keçmişini haqqında xatirələr" əsəri¹ (əlyazma) əvvəl Akademiyanın Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun elmi arxivində (qovluq №75) saxlanılırdı. Hal-hazırda bu qovluq Hüseyn Cavidin ev muzeyinin arxivindədir. Çünki qovluğun sonunda Hüseyn Cavidin oğlu bəstəkar Ərtoğrul Cavidin C.Qaryağdioğlunun əsərinə yazdığı rəyin əlyazması vardır. Vaxtında H.Cavidin qızı mərhum Turan xanımın xahişi və Akademiyanın Rəyasət Heyətinin qərarı ilə Ərtoğrul Cavidin Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun arxivində olan əlyazmaları H.Cavidin ev muzeyinə keçirilmişdir. Bu əlyazmalar ilə bərabər həmin qovluqda olan əsərlər, xatirələr də bu muzeyə aparılmışdır, o cümlədən Cabbar Qaryağdioğlunun adını çəkdiyimiz əsəri də. Lakin təəssüf doğuran odur ki, Ə.Cavidin rəy yazdığı 27 sayılı qovluq, daha doğrusu, dəftər bu ümumi qovluqda yoxdur (qovluqda cəmi 4 dəftər var. Onlar da tam deyil, görünür qalanları itib). Ə.Cavid bu əsər haqqında rəyini belə başlayır: "Azərbaycan klassik musiqisi və onun mətnləri haqda olan 27-ci qovluq Cabbar Qaryağdioğlunun sözlərindən yazılmışdır. O bütün materialı üç şöbəyə bölür: oxuyub-çalanlar, oxu mətnləri və muğamat tarixi haqqındakı qeydlər. Danışacağı-mız əsas hissə sonuncu tarix hissəsi olacaqdır" – deyir. Ərtoğrul klassik mahnıların mətnlərini və oxunma qaydalarının verilməsi üzərində dayanır və şərh edir. Lakin rəyinin sonunda o qeyd edir ki, bu yanlışlıqların heç biri Qaryağdıya aid deyil". Rəy 1940-cı ilin mayında yazılmışdı.

Yeri gəlmişkən, haşiyəyə çıxıb məlumat vermək istərdim ki, 70-ci illərdə hələ Ərtoğrul Cavidin adı az adama məlum olan vaxtı, mən arxivdə işləyərkən onun digər əlyazmasına rast gəl-

mişdim. Bu, Ağalar bəy Əliverdiyevovun "Azərbaycanın musiqi tarixi" əsərinə yazdığı rəy idi. O vaxtı mən bu barədə Turan xanımın rəfiqəsi Həbibə xanım Məmmədخانlı vasitəsilə ona xəbər verdim. O da bu münasibətlə bizi – mənə, Anarı, Həbibə xanımı evinə dəvət etdi və qardaşının ölümündən sonra ilk dəfə olaraq bizim yanımızda qara lentlə bağlanmış bağlamaları açdı. Bağlamalarda mərhum Ərtoğrulun əlyazmaları, sənədləri, notları, tələbəklik zaçot kitabçası və sair əşyaları var idi. Biz bacısı ilə bərabər onlara böyük həyəcanla baxdıq və gedəndə bəzi notları tanışlıq üçün özümüzə götürdük, sonra dəfələrlə onun haqqında televiziya verilişlərində iştirak etdik, Ərtoğrulun yaradıcılığı, nakam həyatı haqqında danışdıq. Anar qəzetə "Böyük sənətkarın sənətkar oğlu" adlı məqalə yazdı. Xüsusi qeyd etmək istərdim ki, Ərtoğrul Cavidin arxivdə saxlanılan əlyazmaları ilə tanış olduqdan sonra, onun yalnız bəstəkar yox, həm də peşəkar tədqiqatçı olduğunu bildim. Onun bu rəyləri çox sərrast, dəqiq təhlillə verilmiş, nöqsanlar, iradlar peşəkarlıqla göstərilmişdir. Heyif ki, bu cür istedadlı və bilikli gəncin həyatı belə tez qırılmışdı.

Cabbar Qaryağdioğlunun "Azərbaycan musiqisinin keçmişini haqqında xatirələr" əsərinə gəlincə mən ona adi xatirələr kimi yox, istedadlı folklorşünasın musiqimiz haqqında qiymətli və sanballı tədqiqat əsəri kimi yanaşırım, dəyərləndirirəm. Qovluğa tikilmiş üç şagird dəftərinin içindəki əlyazmalar əərb əlifbası ilə, özü də sadə qələmlə (karandaşla) yazıldığına görə silinmiş və çətinliklə oxunur. Qovluqda verilmiş qırmızı rəngli gündəlikdə latınla (əlyazma) "Bayatı-Qacar" muğamında təsniflər gətirilmiş və Nəsrəddin şah zamanında Əbdüləli Ala Palas oğlu Molla Rza haqqında bəzi məlumatlar verilmişdi. Amma bu gündəlik də cəmi 4 səhifədən ibarətdir. Qalan materiallar latın qrafikası ilə makinada yazılmışdır.

İndi bu materialları şərh edək:

Dəstgahi Çahargah. C.Qaryağdioğlu bu hissədə Şuşa şəhərinin Mircanlı məhəlləsindən olan Məmməd bəy Mərdan bəy oğlunun "Çahargah" dəstgahını çox gözəl oxuduğunu bildirir. O, Xarrat Qulunun şagirdi idi. Məşhur xanəndələr Hacı Hüsü və

¹ C.Qaryağdioğlunun bu elmi əsəri ilk dəfə araşdırılır və musiqişünaslığa təqdim edilir.

Məşədi İsi ilə xanəndəlik edirdi, həm də fars qəzəllərinə yaxşı bələd idi.

Çox vaxt "Çahargah" dəstgahında

*Dustan şərh pərisanbiyi mən quş konid
Dustani qəmi pünhaniyə mən quş konid¹ –*

misralarla başlanan müsəddəsi oxuyardı. Sonra xanəndə "Çahargah"da oxunan bəzi qəzəl və təsnifləri gətirir. Məsələn, "Çahargah"dan "Zabul" guşəsinə çıxanda aşağıdakı təsnifin oxunduğunu bildirdi:

*Mən bu hali dil giryə mikonəm
Dil be hali mən xəndə mizənd ay xəndə mizənd*

və s. "Çahargah"a ənəndə isə aşağıdakı misralarla başlanan təsnif oxunardı:

*Canı tənən ey dust fədayi tənı canət
Muyi nəfruşəu bə həmə mülki cəhalət, cəhanət.*

"Müxalif"dən sonra isə bu təsnif gəlirdi:
*Əgər Məcnun mənəm Məcnuni qəm
Bə cüz Leyli nəbaşəd cust ciyəm.*

"Müxalif" oxunanda bu qəzəl ifa olunardı:

"Sənə hər mətləbi məxfi dedim" və s.

"Hasar"a gəldikdə Sədinin bu qəzəli oxunardı:

"Kəman səxt ki dad on lətifbazura" və s.

"Hasar" qurtararaq "Müxalif" və "Çahargah"a ənərək aşağıdakı təsnif oxunardı:

*"Tu öz hər dər cu baz ayi bədin xubiyi zibayi
Dəri başəd ki öz zöhmət bömət beruyi Xalq bukuşayi" və s.*

"Mahur"da bir rəng çalınır, bundan sonra "Mənsuriyyə" başlanır. "Mənsuriyyə"də Mirzə Ələkbərin şagirdi məşhur xanəndələrdən Mirzə Məhəmməd Həsən Şirvani çox gözəl qəzəl oxuyardı:

*"Hər ki zi tirət bə salamət burast
Minətəvan qift ki şahid diləst" və s.*

C.Qaryağdıoğlu bu qəzəlin ardınca yazır ki, "Bir gün bahar fəslində məşhur şair Hacı Seyid Əzim Şirvani Şamaxı bağlarını seyr edərkən bir bağın kənarında gözəl bir səsin təgənni etdiyini eşidir və bir az diqqət ilə qulaq asdıqdan sonra Mirzə Məhəmməd Həsənin oxuduğunu anlayınca bu şeiri deyir:

*Əqlimi əlimdən nə gül-yasəmən aldı,
Nə sünbülü reyhan, nə basü çəmən aldı.
Davud məgər zində olub dəhrdə Seyid
Aram dilini səd Məhəmməd Həsən aldı.*

C.Qaryağdıoğlu 1908-ci ildə Bakıda Məhəmməd Həsənli Şamaxılı Hacı Əli Abbasın uşaqlarının toy məclisində bərabər olmuşdu. Qaryağdıoğlu tarzən Sadıqla həmin toyda dörd gecə iştirak etmişdi və Məhəmməd Həsənin gözəl səsinin və savadının şahidi olmuşdu. Həyatının sonunda bu böyük xanəndə həm kar, həm də kor olur. C.Qaryağdıoğlu qeyd edir ki, çoxları, dost-əşna ondan üz döndərir, onu heç yada da salmırlar.

C.Qaryağdıoğlu Məhəmməd Həsənin öz taleyi haqda yazdığı şeiri oxuculara təqdim edir:

¹ C.Qaryağdıoğlunun nümunə gətirdiyi şeirlər fars dilindədir, ona görə onların yalnız ilk misralarını veririk.

*Bülbül idim çəmənlar içrə
Gülzardə yasəmənlar içrə
Əfqan edibən bu dağə düşdüm
Dağları gəzib budağə düşdüm" və s.*

"Mahur" dəstgahı. Cabbar Qaryağdıoğlu əsərinin "Mahur" dəstgahı hissəsində yazır ki, bütün Qafqazda məşhur olan Xarrat Qulu məktəbinin şagirdlərindən Məşədi İsi "Mahur" dəstgahını çox təntənə ilə oxuyardı. Özü də təsnif deməkdə və qaval çalmaqda birinci sayılırdı və hərdən məşhur Şamaxılı şair Bihudinin aşağıdakı qəzəlini oxuyardı:

*"Əy qopan bağırım qar oldumu hüsnün
Fani Duttumu xarxəsi xuşk o tər bostanı" və s.*

Bu qəzəldən sonra C.Qaryağdıoğlu "Mahur"da oxunan 14 təsnifin mətnini gətirir. Mən sonda verilən Füzulinin sözlərinə olan təsnifi gətirirəm:

*Məni candan usandırdı, cəfadən yar usanmazmı?
Fələklər yandı ahimdən, muradım şəmi yanmazmı?
Güli-rüxsarinə qarşı gözümdən qanlı axar su,
Həbibim, fəslə güldür bu, axan sular bulanmazmı?
Degildim mən sənə mail, sən etdin əqlimi zail
Mənə tən eyləyən qafil, səni görcək utanmazmı?
Şəbi-hicran yanar canım, təkər qan çeşmi giryarım
Oyadar xəlqi əfqanım, qara bəxtim oyanmazmı?*

C.Qaryağdıoğlu "Mahur"da "Müberraqə", "Hüseyni", "Əşirən", "Vilayəti", "Şikəsteyi-fars" hissələrini göstərir.

Şuşa şəhərinin məşhur şairlərindən Fətı oğlu Abdulun (Şahın) qəzəllərindən gətirir:

*"Dərildim bəzmi gülzarımdan alaqlar tək
Sardım cuyiban eşq çeşmimdən calaqlar tək" və s.*

Qaryağdıoğlu deyir ki, "Şikəsteyi-fars"dan sonra Məşədi İsi aşağıdakı təsnifi oxuyardı:

*"Dəmadəm bir nigarın zülfi ruyin yad edən könlüm
Yıxıb bünyad səbri ah ilə bərbad edən könlüm" və s.*

Əsərdə hər hissədən sonra Cabbar Qaryağdıoğlunun adı verilir.

Cabbar Qaryağdıoğlunun şərh edəcəyimiz əsərinin ikinci hissəsi "Cabbar Qaryağdıoğlunun söylədiyi mahnılar" adlanır. Bu hissəni o, 1937-ci ildə mart ayının 18-də yazdırmışdır. Əsərdə məhz bu tarix göstərilmişdir. Həmin hissədə 150-dən artıq mahnının yalnız mətni verilmişdir. Mahnıların bir hissəsi üç variantda göstərilmişdir. Bu variantlar arasında bəzi mətn fərqləri müşahidə olunur və bəzən də əlavə kupletlər və ya misralar verilir.

Bu mahnıların çoxusu sonralar, yəni 1938-ci ildə Cabbar Qaryağdıoğlunun fonovaliqə oxuduğu və Səid Rüstəmov tərəfindən nota yazdığı "50 Azərbaycan el mahnıları" məcmuəsinə daxil olmuşdur. Onlardan başqa bir hissəsi isə 1981 və 1982-ci illərdə təkrar nəşr olunan "Azərbaycan xalq mahnıları" I və II cildlərə daxil olmuşdur. Bu cildlərin not yazısı Səid Rüstəmov, Fikrət Əmirov və Tofiq Quliyevindir, tərtib edənə Bülbül Məmmədovdur. Amma ikinci cildə toplanan mahnıların bir hissəsini Cabbar Qaryağdıoğlu ilə bərabər Ağalar bəy Əliverdiyevə də oxumuşdur. İkinci hissədə həm də elə mahnıların mətnləri verilmişdir ki, onlar nə "50 Azərbaycan el mahnıları"na, nə də I və II cildlərə düşməmişdi. Məsələn, "Səni sevdim", "Eyləmi. daşlı dağlar", "Di qoy, di qoy", "Gözüm yaşına davam etməz", "Qadarı alım, ay qara göz" və s. Yaxud da bu hissədə verilən bəzi mahnıların mətnləri daha uzun, yəni əlavə kupletlərlə verilmişdir.

Bəzi mahnıların ayrı-ayrı misraları başqa mahnıların variantına salınmışdır.

*"Saçın ucun hörməzlər
Səni mənə verməzlər"*

Məsələn, məşhur "Sarı gəlin" mahnısının misraları 41 nömrəli mahnının mətninin sonunda verilmişdir (əsərin 323-cü səhifəsi). Cabbar Qaryağdıoğlunun əsərinin ikinci hissəsi və ümumiyyətlə, bütün əsəri onun fəvqəladə yaddaşının parlaq nümunəsidir. Cabbar Qaryağdıoğlu elə dərin kök salıb, xalqın musiqisi ilə elə böyüyüb inkişaf etmişdir ki, indi onları bir-birindən ayırmaq seçmək artıq mümkün deyil. Mənə elə gəlir ki, məhz ona görə Qaryağdıoğlu özünün bəstələdiyi mahnıları el mahnılarından seçib, özünün müəllif möhürünü qoymamışdır, xalqın əsrlərlə cilalanmış mahnılarıyla qaynayıb-qarışmasına razı olmuşdur və ya da gec-tez bu mahnıların müəllifinin məlum olacağına əmin imiş. İndi bunu demək çətindir.

C.Qaryağdıoğlunun "Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr" əsərinin üçüncü bölməsində ayrı-ayrı muğamların, təsniflərinin və bəzi qəzəllərin mətnləri verilmişdir. "Mahur"un 10 təsnifi, "Bayatı-Şiraz"ın 4 təsnifi, "Şur"un 2 təsnifi, "Çahargah"ın 4 təsnifi, "Bayatı-Kürd"ün 10 təsnifi, "Humayun"un 5 təsnifi, Nizaminin "Mahur" üstündə təsnifi, Nizaminin "Sarənc" üstə oxunan təsnifi, Nizaminin "Rast"da oxunan təsnifi, Nizaminin Baba Tahir" üstə oxunan təsnifi, Nizaminin "Xosrov və Şirin", "Leyli və Məcnun"dən iqtibas olunan təsnif və qəzəlləri, "Çahargahın təsnifi", "Simayi-şəms", "Humayun" təsnifi, "Mahur"da oxunan qəzəl, "Humayun"da oxunan qəzəl, "Mahur"un təsnifi, "Mahur"un təsnifləri 12 dənə "Bayatı-Şiraz"ın təsnifləri 4 dənə, "Şur"un təsnifləri 5 dənə, "Bayatı-Kürd"ün təsnifləri 6 dənə, "Humayun"un təsnifləri 3 dənə verilmişdir.

C.Qaryağdıoğlunun dediyinə görə XIX əsrdə Balaxanlı Hüseyn, Mirzə Səttar, Sabunçulu Qiyas Nizaminin təsniflərindən "Segah" üstə oxumuşlar. Əsərdə 6 təsnif gətirilir. Nizaminin "Mahur" üstündə təsnifi, həmçinin onun "Sarənc" üstə təsnifi, "Rast" üstündə təsnifi verilir. Əsərdə məşhur oxuyarlardan Yusif Həsən, Qaraçı Əsəd, Məşədi İsi, Hacı Hüsü, Kusu Məhəmməd, Tükverdi Həsən, Şahnaz Abbas, Keştazlı Haşım və başqalarının adları çəkilir. Qaryağdıoğlu özü həmişə Nizami Gəncəvinin qəzəl və təsniflərini oxuyardı.

Üçüncü hissənin sonunda "Mahur"da, "Humayun"da qəzəllər və "Mahur"un təsnifi verilmişdir. Həmin təsnifi nümunə veririk.

*"Xeyli ser zülfi şənə mikərd,
Məcnun dur eşq Danə mikərd
Leyli su gül sikiftə mirus
Məcnun bə güləb didə mişuşt
Çarpərə:
Leyli, Leyli, Leyli, Leyli,
Asudəm əz qəmi tu təili (2 dəfə)
Leyli meh mukhibuyi derdest,
Məcnun nə ziməy ziluy məy məst
Məcnun bə məşəqqəti cidavi,
Kərdi həmə şəb qəzəl sorayi,
Leyli, Leyli, Leyli, Leyli.
...Nizami gər rəhi zərin bəsihəst,
Rəhi tu zöhd şud möqūzar əz dəst
Bonamusi giyəd əql nami
Ziəhi Fərzənə Fərzəngi Nizami".*

Bu şeirlə C.Qaryağdıoğlunun "Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr" əsəri bitir. Bu əsər muğam sənətini öyrənməklər üçün, xüsusilə də onu ifa edənlər üçün əvəzsiz mənbə, çox qiymətli bir dərslikdir. Bu üzədən onun çapı önəmlidir və təxirəsalınmazdır.

Cabbar Qaryağdıoğlu dostu Rafi Rəfiyevlə (21 sentyabr 1993-cü il)

Cabbar Qaryağdıoğlu tarzən İbrahim Yerevanski ilə

**Xülasə
İngilis dilində**

**SUMMARY
JABBAR QARYAGDYOGLU:
A NEW INTERPRETATION OF ANCIENT MUGHAM**

One can only judge the true values of any nation when this nation, from the upper class of society to the masses, loves and holds these values dear, knows how to preserve them and is able to pass them down intact to the next generation. Our mughams and the masters who perform them represent these kinds of values in Azerbaijan. Mugham is the height of oral folk music that has a centuries-old history. Mughams were successfully performed in Shusha and Baku in 'Eastern concerts' and in interludes of various drama presentations at the end of the 19th and beginning of the 20th century.

These concerts and set musical stage works in Shusha in 1897 were based on the Fizuli poem *Majnun at Leyli s Grave* and will go down in our music history forever. They played a key role in national opera coming to light by creating fertile ground for it. The brilliant representative of the Karabakh Mugham School Jabbar Qaryagdyoglu played the role of Majnun. Uzeyir as a youth was at the first Shusha musical stage and sang in the chorus. A few months later under the emotional influence of the Shusha play, he decided to write an opera based on a poem from our mughams.

Uzeyir Hajibeyli's *Leyli and Majnun* was staged for the first time on January 12th, 1908 in Baku, the first mugham opera performed in an Eastern Islamic country. Hajibeyli many times looked to a master-khanende for playing the irresistible role of Qaryagdyoglu. We wanted to point out mugham operas as being one of the new interpretations of ancient mugham that meets Qaryagdyoglu's principles. Our music saw different kinds of mugham operas come along after *Leyli and Majnun*. As opposed

to Khanende singers performing mugham in concert where „they only expressed abstract feelings of love, joy, sorrow, despair, etc., this mugham was performed in operas related to stage action and acting while having been geared toward the production's overall idea of providing the musical tools for revealing its content and expression. This is one of the places where these operas find success.

Today, mugham operas, just like Azerbaijani symphonic mughams, can develop and are developing in modern conditions that meet today's requirements. We again will point out Qaryagdyoglu's role in creating and developing new genres of ancient mugham, like symphonic mugham.

Amirov, the creator of this genre, readily admits that he was inspired to do this by Qaryagdyoglu. The *tasnif*, which is played at the beginning of the symphonic mugham *Kurdi-Ovshari*, is recorded by Amirov with Qaryagdyoglu singing. It should be pointed out that Qaryagdyoglu took direct part in helping create mugham opera genres and symphonic mughams that are characterized as being new interpretations of ancient mugham.

Qaryagdyoglu lived and worked during the 19th and 20th centuries (1861-1944). His rich and multifaceted work of mugham koryphaos art developed in many different areas. This led to it reflecting a new interpretation of ancient mugham. Qaryagdyoglu possessed a unique voice, a wide range at 2 1/2 octaves and was a drama tenor with a high tessitura. His voice was compared to that of the great Enrico Caruzo. Having heard his singing during a stay in Baku, Sergei Esenin dedicated poems to Qaryagdyoglu and called him 'the Prophet of Eastern Music'. Qaryagdyoglu only sang in the 'do' tune on the tar until he was 83 years old, which is nothing short of a miracle that requires a lot of skill when performing mugham.

Being the holder of a pure, virtuosic manner of singing, Qaryagdyoglu opened a new page in Azeri vocal art history. He was able to strike the sound of Azeri mugham in the national spirit while having cleansed it of any Arabic and Farsi influ-

ences, thus decreasing some of the shobe and gushe and adding some others.

A connoisseur of classic Azerbaijani poetry, Qaryagdyoglu sang the works of Fizuli, Zakir, Vagif, Seid Azim Shirvani, Nattavan, Sabir in addition to his own. He knew the rules of Azerbaijani mugham well and mastered them as he felt their very essence, being able to sing a whole mugham for two to three hours without a break.

How he did not tire and did not exhaust the listener is a question that created a great spellbinding interest in him. A strong voice, big lungs, joyful and long zengule, the skilful switch from one mugham to the other by using the *tasnifs*, a gushe in a category of its own, masterful improvisations and adding various dynamic colours to his voice - these all contributed to the listeners' vivid attention, endless joy and astonishment. In the end, they broke out in longstanding applause.

Qaryagdyoglu made several changes and innovations to mugham even while performing it, but since he did not have a European music education, these innovations were never recorded in any books or textbooks. They were all passed along by word of mouth from performer to performer. It is impossible to imagine the Azerbaijani Mugham School of Singing without Qaryagdyoglu, and Qaryagdyoglu without *Mansuriyi*. A *Mansuriyi* shobe in a *Chargyakh* mugham is followed by an *Uzzal* shobe. Qaryagdyoglu made so many improvisations in *Uzzal* that the tarists accompanying him would get lost. He sometimes sang while playing a *kyamanchi* and not a tar when performing in a high register, meaning that the *kyamanchi* has a higher range than the tar. Qaryagdyoglu was in a class of his own when it came to performing *Mansuriyi* and *Kheirati* rhythmic mugham. He identified *Kheirati* by marching and sang in a combative spirit as if he were claiming victory in a battle. Unlike others, the Qaryagdyoglu trio sounded like a powerful orchestra. He especially showed his skills when singing the little-performed *Ovshari*, one of the rhythmic mugham genres.

Garyagdyoglu was more akin to singing cheerful mugham, and his zengule in *Kheirati*, *Mansuriyi*, *Khasar*, *Mukhalif* and *Vilaieti* will go down in mugham performance history. When performing lyrically, he sang in *Kurdi-Shakhnaz*, *Deshti* and *Segyakh* using his zengule in these mugham genres, resulting in them sounding more gentle and soft. The role of the khanende master is limitless in cleansing Azerbaijani mugham from various influences, infusing it with the national spirit, preserving it and passing it down to future generations. Qaryagdyoglu was never bound to the confines of his own country. He was repeatedly invited to Iran, Turkey, and cities in Central Asia and Transcaucasus, where his artistic craft was highly praised. Qaryagdyoglu, a khanende, was able to sing beautifully in many languages, including: Farsi, Arabic, Turkish, Georgian and Lezgin.

His work, entitled *Memories of Past Azerbaijani Music*, is a valuable and interesting piece of research on mugham. The very fact that he preserved the memory of around 500 tasnifs and songs and recorded parts of them on the gramophone is another underappreciated merit of Qaryagdyoglu, thus saving them from falling into absolute oblivion. He is even the author of several of these songs.

Three of his songs that were first recorded by us with his youngest daughter, Shakhla Khanum, performing, are presented in our book *The Prophet of Eastern Music* (Baku, 2008). Qaryagdyoglu's voice was recorded by several companies in Riga, Kiev, Moscow and Warsaw, while many other mugham singers had their voices recorded at his recommendation. There is an hour-long recording of mugham being performed by Qaryagdyoglu on the album *Karabakh Khanendeleri*. The performance includes: *Bayati-Gadzhar*, *Arazbari*, *Tesnifi-Makhur*, *Manyendi-Mukhalif Orta Makhur*, *Mirza Gusein Segyaxhi*, *Mansuriie*, *Simai-Shems*, *Yetim Segyakh*, *Deshti*, *Shakhnaz*, *Vilaieti* and others. Baku played host to Qaryagdyoglu mugham republic competitions and a mugham trio was created that was

named after him. The Qaryagdyoglu Khanende School of Music has had some shining stars who carry on its name, like Syeid Shushinski, Zul'fi Adigezalov, Bul'bul', Khan Shushinski and others.

We have only touched on several innovations that Qaryagdyoglu made to mugham that are in the context of 'new interpretations of ancient mugham.' I would like to see the great master from Karabakh have his traditions live on in the craft of future performers and have mugham be heard in Shusha on the *Jidir Dyuzu* and *Isa Bulagi*.

SON SÖZ

"Cabbar Qaryağdıoğlunun yüksək sənəti və yorulmaz fəaliyyəti xalqın həyatı və mübarizəsi ilə sıx bağlı olmuşdur və əsl mənada dövrün tələblərinə cavab verirdi."

Görkəmli yazığımız Mirzə İbrahimov deyirdi ki, bütün xalqlarda olduğu kimi, bizdə də ən yaxşı sənətkarlar vicdan və namusla böyük məqsədə xidmət etmişlər. Bu barədə danışırkən biz Nizamini, Nəsimini, Füzulini, Axundovu, Sabiri yada salırıq. Biz məşhur xanəndə və maarifpərvər Cabbar Qaryağdıoğlunu xatırlayırıq. Uzun illər Cabbarla bir yerdə xalq sənətinə xidmət etmiş görkəmli ustalarımızdan biri Qurban Pirimov Cabbardan söz düşəndə onun şəxsiyyəti, vicdanı, xalqa və sənətə olan böyük sədaqəti haqqında deyirdi: "Mən hələ sənətini bu cür istəyən adam görməmişəm. O, beş hava oxumaq üçün yüz havaya qulaq asardı. Çoxlu kitab mütləq edər, söz seçərdi. İfa etdiyi hər hava ləyaqətli və bişmiş olardı. Ağzını yüngüllüyə açmazdı, mərifətli, mənalı söz tapardı. Özü də deyirdi ki, əsl sənətkar camaatın başını qata bilməz, gərək onun mərifətini artıra. Cabbar Qaryağdıoğlunun bu sadə sözlərinin mənası dərinidir. Onlar belə əhəmiyyətli fikri ifadə edirdi ki, həqiqi sənət zamanə ilə xalqın həyatı və mübarizəsi ilə bağlı olmalıdır, dövrün tələblərinə cavab verməlidir".¹

Onun həyatının son dövrü Böyük Vətən müharibəsinin ən ağır illərinə təsadüf edirdi. Lakin qocaman müğənni bu illərdə də qavali əlindən yerə qoymamış, hərbi hissələrdə, çağırış məntəqələrində, xəstəxanalarda çıxış edərək əsgərlərə təsəlli vermiş, onları yeni döyüşlərə ruhlandırılmışdı. Lakin, təəssüf ki, Cabbar Qaryağdıoğlu qələbəyə bir il qalmış, 1944-cü il aprelin 28-də 84 yaşında vəfat edir. Onun vəfatı münasibəti ilə qəzetdə çap olunmuş nekroloqda yazılmışdı:

"Cabbar Qaryağdıoğlu Azərbaycanda vokal sənətinin ən böyük ustalarındanandır..."

Cabbar Qaryağdıoğlu bir xanəndə kimi təkcə Azərbaycanda deyil, bütün Yaxın Şərqdə məşhurdur. O, Azərbaycan musiqisinin bütün incəliklərini və tərəvətini geniş kütlələrə yaymaqda və bu musiqinin qardaş xalqlar tərəfindən sevilməsində böyük hüner göstərmişdir.

Cabbar Qaryağdıoğlu xanəndəliklə yanaşı, həm də musiqişünasdır. Bir çox təsniflərin müəllifi olmaqdan başqa, özünəməxsus musiqi məktəbinin banisi kimi, xalqımızın içərisində məşhur olan bir çox şagirdlər yetirmişdir. O, xalq yaradıcılığı sənətinin yetişməsində və gənclər arasında musiqinin inkişaf tapmasında yaxından iştirak etmiş və bu işin əsasını qoyanlardan biri olmuşdur.

Cabbar Qaryağdıoğlunun yüzlərlə valı (plastinkası) musiqi tariximizdə böyük sərvətdir. Bundan başqa Cabbar Qaryağdıoğlu musiqi tədqiqatçısı kimi yüzlərcə xalq mahnılarını meydana çıxarmış, onların yazılmasına, nota salınmasına, musiqişünaslara və bəstəkarlara çatdırılmasına kömək göstərmişdir.

Cabbar Qaryağdıoğlu öz sənətini sevən bir sənətkar kimi ömrünün son daqiqələrinə qədər yorulmaq bilmədən çalışmış, bir çox mühüm olimpiadalarda, müsabiqələrdə birincilik qazanmışdır.

...Cabbar Qaryağdıoğlunun böyük xidmətlərini nəzərə alaraq ona Respublikanın Xalq artisti adı verilmiş və 1938-ci ildə Moskvada keçirilən İncəsənət dekadası zamanı "Şərəf nişanı" ordeni ilə təltif edilmişdir.

Bu böyük sənətkarın xatirəsi xalqımız arasında əbədi olaraq yaşayacaqdır".

Bu nekroloqu xalqımızın 20-dən artıq sənətkarı imzalamışdı: Üzeyir Hacıbəyli, Səməd Vurğun, Mirzə İbrahimov, M.S.Ordubadi, H.Sarabski, Bülbül, Xan Şuşinski, Mirzəğa Əliyev, Adil İskəndərov, Sabit Rəhman, Heydər Hüseynov, Qurban Pirimov, Rəsul Rza, Əfrasiyab Bədəlbəyli və başqaları.

Cabbar Qaryağdıoğlunun vəfatı yalnız Azərbaycanın itkisi deyildi, bütün Şərq musiqisinin böyük itkisi idi.

¹ İbrahimov M. Xəlqilik və realizm cəbhəsindən. – Bakı, 1961, səh. 229.

Həyatı boyu Cabbar Qaryağdıoğlu xalqın xeyriyyə işlərində yaxından iştirak edən, ehtiyacı olanlara köməklik edən, humanizmi, əliaçıqlığı ilə məşhur olan bir sənətkar idi. Onun gördüyü bir çox xeyriyyə işlərindən biri də Məşədi Daşdəmirin evində keçirilən məclis idi. Toy adıyla Məşədi Daşdəmirin evinə yığılan camaata müraciət edən Cabbar Qaryağdıoğlu belə demişdi:

– Camaat, bildiyiniz kimi, Məşədi Daşdəmir, xalqın xeyrşərində çox çalılıb. İndi isə qocalıb. Maddi vəziyyəti ağırdır. Buna görə də ona kömək etmək məqsədilə bu məclisi təşkil edib, sizi bura dəvət etmişik.

Cabbar bu məclisdə elə gözəl, elə ürəkdən oxudu ki, məclisdə olanlar masanın üstünə çoxlu pul qoydular, məclisin axırında xeyirxah xanəndə Məşədi Daşdəmiri çağırıb yığılan məbləğin hamısını ona verdi.

Cabbar Qaryağdıoğlu muğamların, xalq mahnılarının, təsniflərin nota yazılmasının fəal tərəfdarı idi və bu işə hər cür yardım etməyə çalışırdı. Hələ əsrin əvvəllərində xarici şirkətlər tərəfindən müxtəlif şəhərlərdə səsini vala yazdırmış mahir xanəndə neçə-neçə muğamı yaşatmış, bu günün dinləyicilərinə çatdırmışdır. Eləcə də o, 1930-cu illərdə 300-ə yaxın xalq mahnısını fonovaliqə oxuyaraq itib-batmaqdan xilas etmişdir.

Cabbar Qaryağdıoğlunun bizim ilk simfonik muğamlarımızın yaranmasında da böyük əməyi və rolu olmuşdur. Bu barədə simfonik muğamlarımızın banisi Fikrət Əmirov öz xatirələrində belə yazır: "1939-1940-cı tədris ili idi. O zaman mən rəhmətlik Bülbülün musiqi kabinetində işləyirdim. Bir gün işin axırında konservatoriya gələrkən gördüm ki, Bülbül bir qoca kişinin qolundan tutub, pilləkəndən düşürür. Mən salam verdim. Bülbül dedi:

– Cabbar əmi, bilirsən bu kimdir? Məşədi Cəmilin yadigarıdır.

Cabbar əminin gözləri yaşardı. Bülbül dedi:

– Cabbar əmi, bəlkə bir şey oxuyasan, Fikrət yazsa.

Bülbülün sözünü yerə salmayan 80 yaşlı qoca təzədən yuxarı qalxdı. Qavalı yanında olmadığından, royalın taxtasına əli ilə ritm vuraraq "Kürdü-ofşarı"nın başlanğıcı olan bir təsnif oxudu. Mən də çaldım. Sonra qədim ərəb mahnısı oxudu. Bu hədi-

sədən 7-8 il keçəndən sonra mən "Kürdü-ofşarı"nı yazanda həmin təsnifdən istifadə etdim. Onu demək istərdim ki, mənə bu işə Cabbar Qaryağdıoğlu təhrik etdi.

Mən xoşbəxtəm ki, gözümlə açıb Cabbar Qaryağdıoğlu, Bülbül, Qurban Pirimov və Seyid Şuşinski kimi böyük sənətkarlarla şəxsən sənət dostluğu etmişəm. Bu dostluq mənə atamdan nəsib olmuşdur".¹

Səməd Vurğun Cabbar Qaryağdıoğlunun qeyri-adi oxumağını qeyd edərək yazırdı: "1924-cü ildə bağda Cabbar Qaryağdı bir səs salmışdı ki, bütün yarpaqları səhər bülbülü kimi səsə gətirirdi. Demək, bu ustadır: oxuyanlardan bunu tələb etmək lazımdır".²

Üzeyir Hacıbəyli isə "Muğamat və xalq mahnılarının ifası haqqında" məruzəsində qeyd edirdi ki, "köhnə oxuyanlardan bizim hörmətli xalq artistlərindən Cabbarı çox az eşidirik. Buna da çox təəssüf edirik".³

1939-cu ildə digər böyük bəstəkarımız Qara Qarayev Nizaminin sözlərinə səs və simfonik orkestr üçün işlədiyi 3 təsnifi, "Leyli", "Şirin", "Sarənc təsnifi"ni Cabbar Qaryağdıoğlunun təkrarsız və füsunkar səsinə yazmışdır. Bu da, Qara Qarayevin Cabbar Qaryağdıoğlunun sənətinə bəslədiyi böyük hörmət və vurğunluğundan irəli gəlirdi.

Maestro Niyazi isə Cabbar Qaryağdıoğlunun ifasında nota yazdığı "Rast" muğamının materiallarından özünün məşhur "Rast" simfonik muğamında geniş istifadə etmişdi.

Hələ yeniyetmə ikən ilk dəfə Şuşadan ucalan Cabbar Qaryağdıoğlunun təkrarsız səsi Şuşada və Bakıda təşkil olunan "Şərq konsertləri"ndən, "Məcnun Leylinin məzarı üstündə" səhnəciyindən, 1920-1923-cü illərdə təbliğat briqadasının fəal iştirakçısı kimi Azərbaycanın digər şəhər və rayonlarında keçirilən konsertlərdən gəlirdi. Bu nadir səs xarici şirkətlər tərəfindən vala yazılıb hər yerdə səslənirdi.

¹ Şuşinski F. Cabbar Qaryağdıoğlu. Bakı, 1987, səh. 88..

² Səməd Vurğun. Muğamlar haqqında. AMEA-nın elmi arxivi, qovluq № 44.

³ Hacıbəyov Ü. Əsərləri. II cild. Bakı, 1965, s. 175.

Cabbar Qaryagdioglunun anadan olmasının 125 illiyinə həsr olunmuş təntənəli gecənin programı.

Cabbar Qaryagdioglu adına II Respublika müsabiqəsi. 1989-cu il iyunun 13, 14, 15-də.

Ustad müğənni həmçinin Zaqafqaziyanın digər şəhərlərində Tiflisdə, İrəvanda, eləcə də Orta Asiya, İran, Türkiyə və Yaxın Şərq ölkələrində hər yərə səs salmışdı. Təsadüfi deyil ki, Sergey Yesenin onu "Şərq musiqisinin peyğəmbəri" adlandırmışdı.

Sevindirici haldır ki, 2005-ci ildə "Azərbaycan Mədəniyyətinin Dostları" fondunun fəaliyyəti və şəxsən YUNESKO-nun xoşməramlı səfiri Mehriban xanım Əliyevanın təşəbbüsü ilə "Qarabağ xanəndələri" musiqi albomu xüsusi disklərdən ibarət albom şəklində buraxılmışdır. O cümlədən, Cabbar Qaryagdioglunun bir saatlıq səsinin diski muğamsevərlərin ixtiyarına verilmişdir. Bu, Azərbaycan musiqi mədəniyyəti üçün, onun dəyərlərinin qorunub saxlanması üçün böyük töhfədir, həmçinin Cabbar Qaryagdioglunun xatirəsinin əbədiləşdirilməsi üçün önəmli tədbirlərdəndir.

Bakıda Cabbar Qaryagdioglu adına 1986-cı ildə birinci, 1989-cu ildə isə ikinci Respublika muğam müsabiqəsi keçirilmişdir. I Respublika müsabiqəsi Cabbar Qaryagdioglunun anadan olmasının 125 illiyinə həsr olunmuşdu. Müsabiqədə Alim Qasimov, Elza Qeybaliyeva, Zahid Quliyev, Fəxrəddin Hüseynov, Nahidə Həmdəmovə, Yusif Mirzəyev, Təşkilat Nəsirov

laureat olmuşlar. Xanəndələri tarda Ramiz Quliyev, kamançada Fəxrəddin Dadaşov müşayiət etmişlər. "Melodiya" firması 1987-ci ildə həmin laureatların səslərindən ibarət albom buraxmışdı.

Muğam müsabiqələrinin ənənəyə çevrilməsi gözəl bir hədəfidir. Məşhur xanəndə Alim Qasimovun uğurlarının başlanğıcı elə Cabbar Qaryagdioglu adına müsabiqədən başlanmışdı. Neçə-neçə muğam ustası, xanəndə və sazəndə bu müsabiqələrdən sonra məşhur oldular. Deməli, Cabbar Qaryagdioglunun ənənələri yaşayır və öz gözəl bəhrəsini verir.¹ Bu gün də muğam müsabiqələri uğurla davam etdirilir.

Cabbar Qaryagdioglunun xatirəsinin əbədiləşdirilməsi haqqında prezidentimiz İlham Əliyevin verdiyi çox önəmli fərman da sənətkarın həyat və yaradıcılığına həsr olunmuş kitabın yazılması göstərilirdi. Bu gün biz bu kitabı ərsəyə gətirib unikal şəxsiyyət və sənətkar olan Cabbar Qaryagdioglunun həyat və yaradıcılığını oxuculara təqdim etmişik və ümid edirik ki, bu əsər onun xatirəsini əbədiləşdirməyə kömək edəcək.

Kimdir Şərq musiqisinin peyğəmbəri? Görəsən, bu sualla biz bu gün gəncliyə müraciət etsək, Cabbar Qaryagdioglunun adını çəkəcəklərimi?

Hər halda, tam əminik ki, bu suala bizim muğam ustalarımız Əlibaba Məmmədov, Arif Babayev, Alim Qasimov, Mənsum İbrahimov və başqa xanəndələrimiz düzgün cavab verəcəklər. Azərbaycanın xanəndəlik sənətinin sükanı isə onların əlindədir. Ona görə arxayınlıq ki, yeni nəsil sabah və gələcəkdə də biləcəklər ki, Şərq musiqisinin peyğəmbəri Cabbar Qaryagdioglu olmuşdur!..

Biz "Şuşa – Azərbaycanın musiqi qalası"nın yalnız iki parlaq ulduzu – musiqişünas, şair, rəssam Mir Möhsün Nəvvab və "Şərq musiqisinin peyğəmbəri", ustad-xanəndə Cabbar Qaryagdioglu haqqında söhbəti bitirdik. Lakin hələ yüzlərlə Şuşa fəzasında bərg vuran ulduzlar gələcəkdə yeni kitabların mövzusu olacaq!

¹ 1987-ci ildə M. Maqomayev adına Azərbaycan Dövlət Filarmoniyasının nəzdində Cabbar Qaryagdioglu adına muğam üçlüyü yaradılmışdır. Burada tarzan Möhlət Müslümov, kamançaçalan Fəxrəddin Dadaşov, xanəndə isə Zahid Quliyev idi. Bu üçlük muğam sənətini xaricdə layiqincə tanıdıb təbliğ etmişdir.

8 noyabr 2020-ci ildə Prezident İlham Heydər oğlu Əliyev Bakı televiziyası ilə xalqa müraciətində Şuşa şəhərinin erməni işğalçılarından azad olunması haqqında şad xəbəri elan etdi. Şübhəsiz ki, Şuşa şəhərinin azad olunmasının böyük siyasi, strateji, mənəvi və mədəni əhəmiyyətinin olmasını hamı yaxşı başa düşürdü. Azərbaycan xalqı bu xəbəri böyük coşqu və qürur hissiylə qarşıladı, bayram etdi. Şuşanın Azərbaycan xalqının qəlbində xüsusi yeri olması məlumdur.

Ondan əvvəlki, otuz ilə yaxın müddətdə erməni təcavüzkarları tərəfindən zəbt olunmuş Azərbaycanın qədim, əzəli Qarabağ torpaqlarının ona qaytarılması barədə danışıqlar nəticəsiz qalmışdı. Faşist Ermənistanı tərəfindən başlanmış müharibə Qarabağdan uzaqlarda da aparılmışdır. Gəncə, Tərtər, Mingəçevir, Bərdə və digər şəhərlərimiz və kəndlərimiz atəşə tutulmuşlar. Mülki əhali arasında ölənlər və yaralanlar vardı, hətta azyaşlı uşaqlar arasında.

Azərbaycanın şanlı, qəhrəman ordusu Ali Baş komandan İlham Heydər oğlu Əliyevin peşəkar rəhbərliyi altında öz torpaqlarında vuruşaraq, onun hər qarışını işğalçılardan və vandallardan azad edirdi. Müharibə bütün Azərbaycan xalqının böyük mənəvi dəstəyi ilə aparılırdı. Xalq ədalətli məqsədə, Prezidentin rəhbərliyi ilə qəhrəman ordusuna inanırdı. Prezident paralel olaraq siyasətdə, diplomatiyada, informasiyada mühüm işlər aparırdı. Onun müxtəlif ölkələrin jurnalistlərinə verdiyi çoxsaylı arqumentli, peşəkar müsahibələri xüsusi qeyd edilməlidir. “Qarabağ Azərbaycandır!” – Prezident İlham Heydər oğlu Əliyevin bu qənaətlə şüarı bütün müharibə boyu səslənmiş və hamını ruhlandırılmışdı. Xalqımız inanırdı ki, bu haqq, ədalət müharibəsi tezliklə Azərbaycanın parlaq qələbəsi ilə bitəcək. Bu belə də oldu. 10 noyabr 2020-ci ildə atəşin dayandırılması və müharibənin bitməsi haqqında bəyanat imzalandı.

Nəhayət ki, ədalət bərpa olundu. Qarabağ və Azərbaycanın misiqi qalası – Şuşa Azərbaycana qayıtdı. Prezidentimiz İlham Əliyevin fərmanı ilə Şuşa Azərbaycanın mədəniyyət paytaxtı elan edildi.

MÜNDƏRİCAT

Ön söz	3
--------------	---

I hissə

Mir Möhsün Nəvvab

Mir Möhsün Nəvvabın Şuşa şəhərinin mədəni və musiqi inkişafında rolu	30
Mir Möhsün Nəvvabın “Vüzühül-ərqam” risaləsi haqqında	44
Mir Möhsün Nəvvabın “Vüzühül-ərqam” risaləsinin faksimilesi (Azərbaycan dilində ərəb əlifbasıyla)	57
Mir Möhsün Nəvvabın “Vüzühül-ərqam” risaləsi (Azərbaycan dilində latın qrafikasıyla)	89
Lügət	106
Şərhlər	112
İngilis dilində xülasə	116

II hissə

Şərq musiqisinin peyğəmbəri Cabbar Qaryağdıoğlu

Şərq musiqisinin peyğəmbəri Cabbar Qaryağdıoğlu	118
İlk dəfə Şuşadan ucalan səs	125
“Məcnun Leylinin məzarı üstündə” musiqili səhnəciyi və “Şərq konsertləri”	137
Cabbar Qaryağdıoğlunun Sergey Yeseninlə görüşü, Yesenin C.Qaryağdıoğlunu “Şərq musiqisinin peyğəmbəri” adlandırması və ona şeir həsr etməsi	146
Cabbar Qaryağdıoğlunun F. Şalyapınla görüşü və R.M. Qliyerlə birgə fəaliyyəti	151
Cabbar Qaryağdıoğlu ailə başçısı kimi	154
Cabbar Qaryağdıoğlunun yaradıcılığı – böyük xanəndə və muğam ustası kimi	165
Cabbar Qaryağdıoğlu musiqi folklorumuzun canlı ensiklopediyasıdır	181
Cabbar Qaryağdıoğlu qayğıkeş və istedadlı müəllim kimi	189
C.Qaryağdıoğlunun “Azərbaycan musiqisinin keçmişi haqqında xatirələr” əsəri	198
İngilis dilində xülasə	207
Cabbar Qaryağdıoğlunun yaradıcılığında qədim muğamın yeni yozumu
Son söz	212

Nəşriyyatın direktoru: *Səbuhi Qəhrəmanov*
Kompüter tərtibçisi: *Rəvanə İlmanqızı*
Bədii tərtibat: *Şəlalə Məmməd*

Formatı 60x84 ¹/₁₆
Həcmi 13,75 ç.v.
Tirajı 250

Ünvan: Bakı şəh., İstiqlaliyyət küç. 28

A2 2021
670

Səfərova Zemfira Yusif qızı – musiqişünas-alim, akademik, professor, sənətsünaslıq doktoru, Azərbaycanın Əməkdar incəsənət xadimi, Əməkdar elm xadimidir. O, 1980-ci ildən Milli Elmlər Akademiyasının Memarlıq və İncəsənət İnstitutunun “Tarix və nəzəriyyəsi” şöbəsinə rəhbərlik edir.

Səfərova Z. 300-dən artıq elmi əsərin, 40-dan çox kitab və monoqrafiyanın müəllifidir. O, Respublikada Üzeyirşünas alim, musiqi mənbəşünaslığının əsasını qoymuş mütəxəssisdir. Onun kitabları bir çox dillərdə və müxtəlif ölkələrdə nəşr olunmuşdur.

Səfərova Z. 1978-ci ildən Azərbaycan Bəstəkarlar İttifaqının Rəyasət heyətinin üzvü, “Musiqişünaslıq və tənqid” şöbəsinin rəhbəri, Azərbaycan Prezidenti yanında memarlıq və incəsənət üzrə Ali Attestasiya Ekspert komissiyasının sədri olmuşdur.

Səfərova Z. bir çox beynəlxalq tədbirlərdə, elmi konfranslarda Fransada, Çində, Türkiyədə, İranda, Özbəkistanda, Gürcüstanda və digər ölkələrdə çıxış edərək, Azərbaycanı təmsil etmişdir.

Səfərova Z. bir çox nüfuzlu mükafatlarla – “Üzeyir Hacıbəyli”, “Humay”, “Qızıl qələm”, “İlin alimi”, “Xalqın nüfuzlu ziyalı”, “Azərbaycan bayrağı” və s. təltif edilmişdir.